

Орга № 1. 2022

«Литературин-исбаъхъаллин журнал «ОРГА»

Арадолу 1958 шарахъ дуьйна

**Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Галашбахъ,
Цу халкъан паргIато
Цхьаммо а хьошур йац.
Мамакаев Мохьмад**

**ПАУ «Зорботохаран цIа»
Директор
Мусаев Сулиман Мовлаевич**

**Кьорта редактор
Мусаев Сулиман Мовлаевич**

Редакцин кхеташо:

Абдулаев Леча
Ахмадов Муса
Алиева Зарина
Бексултанов Муса
Бурчаев Хьаблим
Минкайлов Эльбрус
Сумбулатов Дени
Цуруев Шарип

Журнал диллинарг:

Нохчийн Республикин
къоман политикин, арахьарчу зIенийн,
зорбанан, хаамийн Министерство

364060 НР, Собыла-ГIала,
С. Дудаевн бульвар, 8.

**Журнал зорбанехъ
кхаа баттахъ цкъа арадолу**

Редакце схьалушйолу произведенеш зорботьхна
хила йеза. Журнала тIе ца тоьхначу произведенийн
маххадор а, уьш авторшка йухайалар а редакцино
шена тIе ца лоцу. 12+

Тел.: 8 965-959-56-81

E-mail:

izdatelskiy_dom2019@mail.ru

Сайт: <http://www.izdat-dom.ru>

izdat_dom_chr

izdat_dom_chr

izdat_dom_chr

izdatdomchr

izdat_dom_chr95

ЧУЛАЦАМ

ПОЭЗИ

ГАЙТУКАЕВА Бана	
Со йинчу дийнахь. <i>Стихаи.</i>	3
БЕКСУЛТАНОВ Муса	
Там морцуш, дисина аз.	
(<i>Батаева Хедин «Озан лар» гуларан деишхьалхе</i>)	6
БАТАЕВА Хеда	
Нохчийчохь. <i>Стихаи.</i>	10
ХАЛИКОВА Асет	
Со-м йежа, лавгта тIехь гуьйренаш йохуш,	
дIайежа, дикане даим догдохуш. <i>Стихаи.</i>	15
ИСРАЙЛОВА Луиза	
Нана. <i>Стихаи.</i>	20
ИМАЕВ Тапа	
Дайн лорах. <i>Поэма.</i>	27

ПРОЗА

БЕКСУЛТАНОВ Муса	
Абаден хенийн гуо. <i>Хьаьркаш.</i>	46
АХМАДОВ Муса	
Поэзехь дуьххьарлера а, тIаьххьарлера а гIулчаш. <i>Дийцар.</i>	52
ИЦЛАЕВ Iабдул	
Совдаш. <i>Дийцари.</i>	60
СЕЙЛМУХАНОВ Муса	
БIаьрхих буьзна дагалецамаш. <i>Дийцар.</i>	70
АКАЕВ Исма	
Iадат. <i>Дийцар.</i>	74
МАХМУДОВ Iийса	
ГIант. <i>Дийцар.</i>	83
ГАЗИЕВА АЗА	
Хаьрцина гIала. <i>Дийцар.</i>	85
ОВХАДОВА Яхийта	
Хьан гIиллакх эшор ду кхерамо. <i>Дийцар.</i>	90
ЭЛЬДИЕВА Марет	
«Брендови» Седа. <i>Дийцар.</i>	93
АЙДАМИРОВА Зайдат	
Сан це Яха йу. <i>Дийцар.</i>	96
ХАЯУРИ Инга	
Деман хьовла. <i>Дийцар.</i>	103

КЕРЛА ЦЕРАШ

САТАРБИЕВА Жайна	
Вайн дегнаш чурьа шело. <i>Дийцари.</i>	107

КУЛЬТУРИН ДАХАР

ЮСУПХАДЖИЕВА Аза	
Кьинхьегамо исбаьхьаллин а, меттан а доб ца дойту.	111

ГОЧДАРШ

ДУГРИЧИЛОВ Мургуз	
ТIаьххьарлера гIазот. <i>Повесть.</i>	115
<i>Гочинарг – Бурчаев Хьалим</i>	

ТХАН ИНТЕРВЬЮ

АБДУЛАЕВ Леча	
Дайн изсан кхайкхам... ..	123
<i>Интервью дIайаьхьнарг – АЛИЕВА Зарина.</i>	

Поэзи

ГАЙТУКАЕВА Бана

Со йинчу дийнахь...

Со йинчу дийнахь...
 Марчонна йуьхьигаш
 Тега дIадолало Iалам.
 Со йинчу дийнахь
 Делха дIадолало
 тезетахь дахар.

Со а йоблху цуьнца,
 Со йинчу дийнахь
 Мел бала барз боцуш
 беллачу нехан къа

Сан синна тIедуьжу,
 Со йинчу дийнахь...
 КъинтIерадовлалаш,
 доттагIий.

Со тойнехь шайца цаIарна,
 Со йинчу дийно,
 Дуьнен чу а далаза
 Хьийзинчу сан синан мохь
 Сан лере кховьбу,
 Со йинчу дийнахь...
 Йина де сан дан а дац,
 Сан са а дIадобду.
 Дуьнен чу а далале лазийначу
 Сан синан йина де хуьлу?
 Со йинчу дийнахь...
 Той дицдой, миска са
 ДIадобду ГIум-Азе делха...
 Со йинчу дийнахь...
 Йина де-м сан дан а дац,
 Амма ду –
 дуьнен чу далаза
 Са дийна де...

Къинхетам...

Къинхетам оьшур-кха вайна:
 Вовшашка дистхила,
 Вовшашца йахь хила,
 Къинхетам оьшур-кха
 Вовшашка хьовса,
 Довха дош ала,
 ХIун хилла вайна, адамаш,
 Мичара йаьлла и къызалла,
 Вовшашца гамделла
 Дуьхь-дуьхьал хIитта,
 Вовшийн йуьхь йаха,
 Вовшашлахь цIе лахйеш,
 ШолгIачуьн эхь дайна,
 Цу изьхан докъана тIера
 Марчо а этIийна,
 Шен сина там бина,
 Иштгачу рицкъанах доьзалаш
 Кхиабеш ваххал?..

КогашУыйра, мох дегIах чекхбуьйлуш,
Лахьош ардаш тIера буьртигаш,
Къийейеллачу бежанан жижигаш даа а
Резахилла, шайх ца хила лай.
Бераш тедан, йе чохь тIулгаш кхехкош,
«Кеста худар дер ду, – бохуш, – схьа»,
Нохчийн зудчо шен йахь дIа ца йелла,
И къежйелла, бала даг чохь ловш.
Сийна Сибрех, Хонкаран и латта,
Хьан лаам, ницкъ хьаьнга хьашалур?
Темаш кегдеш, лаьтта добжча Леча,
Уггар хьалха стигла хьобжуш гур.
Сан Нохчийчоь, ахь ца ловш хIун дисна,
Чов хиланза меже йуй-техьа хьан?
Бух боцу хIорд хьан каш хила лиьнарш,
Гийла бисна – бахна халкъан дуй.
Ахь вон лайна, дикане сатуьйсусш,
Сан Нохчийчоь, ахь халонаш хьегна,
Вон лайна, дикане туьйсусш са.
Теман кIуьрлахь малх хилар ца дицдеш,
Кураллех ца даьлла шу цкъа а.
Чов замано йерзайо, ду олуш,
Муо ца буьсуш и йобьзий-те дIа?
Сан Нохчийчоь, хьан лазамийн мобнаш,
Делара сан даг тIехь ша дисна.

ПаргIулийн илли

«И дешнаш лозу сан цIийца».
Бисултанов А.

ПаргIулийн илли, гIаргIулийн илли.
ЦIаьххьана гIелло-кх со,
Хьан мукъам схьахезча,
И лере кхаьчча.
Сан сица лозу и илли,
Сан дагца боьлху и мукъам.
Къонахчо Южалла
Йа Даймохк къасточу дийнахь,
Нохчийчоь, шена а кхаж баьлча,
Хьан эхь-бежк лардан,
Мел болу шен лазам
Пондаран мерзашка кховдош,
ТIаьххьара хьан кевнах
Цу дийнахь ша араволуш,
Сан дедас аьллачу иллех хьо

Тарло-кха суна,
Гаргулийн илли, гаргулийн илли,
Сан сица боьлху хьан мукъам...

Ницкъ хилча...
Маржа-йаI, ницкъ хилча, дуьнен чохь мел йолу гIайгIа
Сайн даг чу йерзийна, адамаш цу балех даха.
Сайн дакъа луш царна,
Ирс доькъуш цхъатерра,
Ма ховшор бара уьш
Лаьтта гIехь исбаьхьа баха.
Маржа-йаI, ницкъ хилча,
Йоьлху йоI, дахаро човхийна, дайна ирс йуха луш,
безам луш дог дуьзна цунна.
Ма хаор йар-кха ас виэзачу кIантаца и йаха,
Кхолламан седане дахарехь хьежийта йекхна.
Маржа-йаI, ницкъ хилча, доьзало ирс хьешна нана,
Малхал а довха дош эр дара, дог хьостуш, цуьнга.
Оьзда йоI, йахь йолу кIант цунна лур вара гIаккха,
Дуьнен чохь мел волчу стагал а ирсе йеш иза!..

БIаьргашна бIаьрзе хила...

БIаьргашна бIаьрзе хилий, йаха боху соьга!
Лергашна кьора хилий, лела боху соьга!
Маттана догIа туоха Iама боху соьга!
Ас шуна бакьдерг доьху дела, со галйаьлла боху соьга!
Йелхаран метта соьга, тахана йела боху!
Йеларан метта соьга, тахана йелха боху!
Лайн амалш йолу нах элий лара боху,
Дела воцу мунепикъаш соь кьобалбе боху!
БIешерийн мур бу боху, иштта чолхе хIуттуш.
Керла пачхьалкх кхуллу боху, маьрша синош дойуш.
КIант шен дена дуьхьалхIоттар – гIиллакхе ду боху.
Вашас ваша цIийла карчор – гIазот хуьлу боху.
БIаьргашна бIаьрзе хилла лела ца ло, лела!
Лергашна кьора хилла, йаха ца ло, йаха!
Когах хьерча кьинойн маша, цо галдоху болар,
Сан Нохчийчоь, мичхьа ду-те хьан лазамийн доза?
Со хьан Iуьйре лаха йоллу, дуьтуш пелхьойн ловзар,
Со хьан суьйре лаха йоллу, бицбеш хилла хьовзам.
Со дIайоьду лаха, делахь, хьан лазамийн доза,
ЦIийлахь Iуьллу сан кортали соьга хьобжу, доьхна...

1993 шо

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Там морцуш, дисина аз...

(Батаева Хедин «Озан лар» гуларан дешхьалхе)

Суна дурьхьара жима бер долуш гира
иза, кхойтта-дейтта шеран кьуона зудабер.

Амма амал йолуш дара, шеца шехалла
йолуш.

Цуьнан стихийн моґанаш а кьаьстара
иштта, йукь-йуккьера жовхIарш а кьизгаш,
авторан амалх терра.

Шераш девлира, Хедин наггахь цьаьцца
стих а хаалуш зорбанехь, массара а хестош
йолу:

ОхьатаьIна диттан га,
Лобхуш санна добжна гIа,
Уллохь сирла-сийна хи,
Сарахь шано лаьцна и.
Цу чу кхийда диттан га,
Хьаста гIерташ санна ша.
ТIаккха йоI цу хи тIе йоґу,
КIайчу лай тIе когаш боху,
ХьалатаIош диттан га,
Ког а тоьхна, кагби ша...
Дурьйхи турьйра, дурьйхи гIан,
Севци сахьташ, сеци хан.

Кху стихехь гуш дара и бер кхийна поэт йуьйла, шех муьлхха а Iама
мегар долуш.

Кху жимачу стихотворенин хазалла тIаьхьарчу шина моґано, аккорд
санна, тIечIагIйеш а хиета:

Дурьйхи турьйра, дурьйхи гIан,
Севци сахьташ, сеци хан.

Йуьртарчу Iер-дахаран хазалла йуьйцу кхечу стихехь, ма-дарра хил-
лачу нохчийн кьоман дахар, амма тIаьхьье а хIаллакдина, дохийна, аьтта,
тIекIелтоьхна:

Шаьнеш кхойкхуш, йоґуш хилла Iуьйре,
Нах пхьоьхана гуллуш хилла суьйре,

Ахьар-галнаш йай чу туйсуш Бабас,
Дагон дечиг даАалашдеш Дадас.

Хилла-техьа дерриг хенан забар?
Нанас суна йина кегий чАабарш,
Ас ишколе дина хилла некъаш,
Новкъахь керла ботеш хоттал текхош...

Кхечу стихехь кхин ду – шений, шен дагний бен ца хуу къайле къай-
лахь йитар.

Ас стигланаш йуьсти хьуна,
Ас ламанаш телли хьуна,
Сайн деган чов йицйан гГерташ,
Ас дукха ницкъ байьи хьуна.

Со ламанаш талла йоблча,
Со стигланаш йуста йоблча,
Цул а хала йу ша, бохуш,
Цу чевно со цисти хьуна.

Ас стигланаш йуьсти хьуна,
Ас ламанаш телли хьуна,
Новкъабаьлла костан кхокха
Мархашлахь тилбели хьуна.

Хьан лерсина аьрта хизтачу моГланашкахь а тГехь, Хедин бераллера
йа жимма иза шерашца кхаййобллачу муьрехь хаалуш а, гуш а ду шен
маттаца, шен васташца, жоп доцучу шен хаттаршца, керла поэт-художник
йеьнийла Нохчийчу.

Амма и аз, тГам баржжийна, айьалуш, дуьненна ша поэтан аз дуйла
дакхайкхо кхиале, Нохчийчу тГом боГу, цхьаь ца боГу, шиь боГу, бГе
эзарнашкахь адамаш а дойьуш.

Дахар соцу цхьана ханна, шераш а довлу, ткъе иттанга, аьлла, кхочуш.

Къам а хийцало, художникаш а цхьаьна, йаздархой а. Ца хийцалуш
берш а хуьлу. Царах хуьлу Хеда а, шен граждански – хГинца ца хилча ца
йолучу – поэзица:

Йохийна, шарйина дай баьхна йурт,
Хьо-м кошах тарйели, ца оьшуш чурт.
БГешераш хьалха а – Нохчийчохь тГом,
БГешераш тГаьхьа а – Нохчийчохь тГом.

Бераллин майданех хуьйдина цIий,
 Минаша сакхйна, хьаннаш дIатий.
 Де-дийне кешнийн керт йукъйелла йогIу,
 Хиетало, цо: «Аш а кечам бен», – боху.

Ас, доьза ца дайта, ийзаеш кхес,
 Къапалгаш йуккъера гIитгадо иэс:
 ГIовгIане урамаш, бераллин хан,
 Схьагуш дерг хиетало цхьа ирча гIан.

Дагара дер ма дац хьо йаьгна сурт,
 Къар ца луш гIатгалахь, дай баьхна йурт.
 Бух боцуш муха хир тIаьхьенаш вайн?
 Бийца лам боцуш верг-м лериний лай.

Амма беккъа цхьана лазамех ца лаьттачу дахаро поэтан кийра сатий-сам кхуллу, шен сих шен ойланех Нохчийчоьнна сагIа дан:

Вайн бIаьрхих хиллачу хIордашлахь,
 ХIорданел долчу цIийн Iоврашлахь
 Со хила йоллу цхьа гIайре.

Боданан чаккхе ца къабстачохь,
 Серлоно аре ца хьобстучохь
 Со хила йоллу цхьа Iуьйре.

ДогIанаш цкъа а ца совцучохь,
 Маьлхан нур данне а доцучохь
 Со хила йоллу цхьа бIаьсте...

Суна – йозанца къахьобгучу – боккха кхаь бу, шен бIаьрсих, тидамах, ойланах, кху мехкан цхьа лазам ца тульуйтуш йолу Батаева Хеда поэт кху къоман хиларна, шен аз, шен мотт, шен дуьне а долуш, алхха мехкарийн тийжамаш а боцуш, шадерриг шена чулоцу декхаран жоп хиларна цуьнан поэзи, гIайгIанца синкьерам а бузуш, синкьерамца кхочу зовкх а.

Кху сборника тIехь Iаламат дика стихаш йу, шатайпа стихаш, нохчийн поэзехь керла дош йа керла лазам, царах цхьаь хIара стих а йолуш:

ХIуп-лоппаг меха
 Боцучу нехан
 Дашах дIовш даьлла,
 ТIаккха лен йаьлла,

Дог догIуш йац со
 ХIумма а йаздан,
 Цхьаннан а туолам
 Йа изшам базбан.

Онда дог детІаш,
КІеда пах сенлуш,
Цкѡа йала йужуш,
Йуха а денлуш
Кху хене йели,
Йели кху хене,
Йуха а шеллуш
Сан синан энаш.

Кхетам ца Іа-кха
Инзар ца буьйлуш,
Дог а ца Іа-кха
Кхардам ца кьубьлуш,
Вожча а витац
КІезгачу наха
Шайх тера воцург
Синтеме ваха.

Суна деха дийца ца лаѡа – деха дийцаро тай дахдо, – бакьдерг цхьана дашца деха: Хеда – поэт йу, мехкарех суна дубххьара поэт хетта поэт, граждански мукѡам болу, кху махкара, циггара, оцу СаІди-КІотарара, бала Іаѡвшинчу кху лаьтгара, Хатынь а, Брест а, Хьайбаха а хилла йисинчу шен йуьртара, цу хенахь – жималлехь – йийначу шен Йалсаманера, тІам морцуш, дисина аз.

БАТАЕВА Хеда

Нохчийчоь

Хьо суна йезнера, Нохчийчоь,
Хинца а йеза –
Хьан чевнийн мовнаша
Блаьрса длахудучу хенахь.
Хьо суна йезнера, Нохчийчоь,
Хинца а йеза,
Даима йезна хьан
Ихначу бешерийн гене.

Тахана тлеман кIур,
Де кхолош, лаьршашкахь лаьлна,
Маьлхан нур чекхдала ца дубьгуш,
Кхолийна латта,
Нохчийчоь, Нохчийчоь,
Хьан корта охьа ца таьлна,
Тлеман кхаж длакхехьа
Хуьлуш ца хиллехь а атта.

Гуьйренан – «Гловтта хIай!»
Суьйренан – «УьстагIий догIу!»
Дененан – «Бабин йоI»,
Ненаден – «ДIалакха йиш»,
Хьо йара, Нохчийчоь,
И дерриг хьайна чудогIуш.
Хьо йиси тIулг хилла,
И дерриг – дIаихна хиш.

Хьо даим лаьттар йу, тIулг санна,
Белахь а гIерташ
Хьан луьра мостагIий,
Иавдина, хи даккха хьох.
Хьо даим йехар йу,
Кьонахий мел бу хьан лаьттахь,
Хьо, Дела воцчунна,
Суждане ца ихна мохк.

Сайн дагалецамашна
суо карор йоцучохь йаха,
ас хуьйцур-м ду
мехкаш йа гIаланаш,
амма

царна со карайо,
тулгIенна берд санна,
ахканна хIорд санна,
моханна мас санна.
И дагалецамаш болчохь со сихло
йедда-йедда южаллина маракхиета...
Хинца
сайн дагалецамашна суо
кароь йоцучохь йаха –
со реза йу церан лар йоцучу
паналлехь йаха,
сайх «Нана» олучун дубьха,
ас «Нана» олучун дубьха.

Дог

Охьакхетта, атаделла, делла...
Эзар дакьа хилла – диекьаделла...
ХIора дакьа, эзар лазам хилла,
Дисна хьалха дог хиллачохь Iилла.
Иккхина дог. Амма адам деха,
Шен лазамах блаьрг
ца кхардош нехан,
Шера хууш кьилахь шена хилар
Доллучунна боцца тIадам биллар.

Нһаьнеш кхойкхуш, йогҮш хилла Үуьйре,
Нах пхьобхана гуллуш хилла суьйре,
Ахьар-галнаш йай чу туьйсусш Бабас,
Дагон дечиг дҮаҮалашдеш Дадас –

Хилла-техьа дерриг хенан забар?
Нанас суна йина кегий чҮабарш,
Ас ишколе дина хилла некъаш,
Новкъахь керла ботеш хоттал текхош.

Поппарах цхьа йоккха тахьтарг йина,
Чу хҮуп-аьлла, иза эккхийтина,
Седас цу чу горга поппар буьллуш,
Цхьаннан тахьтарг вукхул йоккхахуьлуш.

Хаза бошмаш, стоьмех Іанайахна,
ХҮаваь – цҮена, мерза, стигал – аьхна,
Кху дуьнненал хетта жима йурт а,
Хьуьн чохь лаьтташ хилла цхьалха чурт а –

И дацара тхан марзонан дакъа?
И дацара тхан дуьззина дахар?
Сохьтан цхьамза куьйга хьалхабаьккхи,
Хенан болар даьхнийн новкъа даьккхи...

Мохо дегҮах беттан шело хьерчош,
Когаш текхош, йогҮу буьйса гҮаш,
ДҮайазийна байташ йаха гҮерта,
Цайазийнчо доккху суна каш.

Цаьщалгийн биен гҮовҮа йоцчу кертахь
Наггахь хеза лаьтта бужу гҮаж,
Мохо дегҮах беттан шело хьерчош,
Буьйса ма йу тийна-тийна гҮаш.

ХҮокху суьйренан малхбузар лозу,
ГҮийла дҮабuzu чов хилла малх,
Шена йазйелла кху дийнахь бҮозза
ХҮокху латта гҮехь йаьржина чалх.

ХҮокху суьйренан малхбузар лозу,
Үуьллу, гҮадийча санна, дҮо арц.
ХҮара малхбузар сан а ма лозу,
Лозу дуьне вайн хиларна харц.

Мерза наб ца йойтуш,
 шайн синтем бадочу
 Механ лай ца хила Гемаш,
 Буьйсана акхтарган ховхачу патарша
 Дуьйцу-те полларчийн Гемаш?

Деноша баланех йуттучу хГусаман
 Мокхачу пенейн сатедан,
 Чиркх санна, латийна суна
 кху буьйсано
 Бодашлахь цхьалха цхьа седа.

Тулге

Бердана Гекхача,
 дахарал некъ бинарг –
 тулге,
 эзарнаш йуккъера
 шеге сатийсинчу
 Гулге
 кГайн-сийна дог далхо,
 Гаккха дог иккхина йала,
 цуо йеьна азаллех –
 абадехь кьинхетам балла...

секхалад санна,
 сакх хилла синош
 дауьду цхьанхьа,
 гаьхьауьду кьинош,
 азаллехь дуьйна
 ца кхиеташ шайна
 шаш лобхурш дуйла
 шайн ирсе Генаш...

хазачех дисна,
 дикачех дисна,
 кьонахех дисна
 хьо маьлхан дуьне,
 биезачех ваьлча,
 бевзачех ваьлча,
 оьшучех ваьлча
 добрзу хьо уьне...

хьо, тесна диттал,
 хала ду даа,

бакъдерг а, литтал,
 хала ду хаа, амма шу шиннах
 бакьо йац вада,
 секхачу сино
 хГаллакдо адам...

харцонца верг ша
 тоьлла а ваьллехь,
 йамарта волчуьн
 дош лиелла даьллехь,
 ас керайуккъехь
 йаздийр ду туьрца,
 хГокху дуьненахь
 суо иэшна, аьлла.

жаьлин ха доцуш
 мостагий бийшшалц,
 чГирхошца цхьаьна
 вай шуьне хийшшалц –
 ца тоьлла харцо...
 со йеха тешна.
 туоламехь бац уьш,
 со а йац иэшна.

Ган

Суна цхьа тамаше Ган гира:
 Бердаха со хьалайийлира,
 Ира Гулг ас буйнахь кьийлира,
 ГГо ца деш, лакхяхьберш бийлира.

Гитохна берриге баланаш,
 Ца харцош даг чуьра гГаланаш,
 Бердаха со хьалайуьйлура,
 Эххар а, сан амал туьйлира:

ГГо суна цадинарш хьийсира,
 Халонах кхерамаш тийсира.
 ГГаккха ас баланаш, айбина,
 Лекхачу бердах чукхийсира.

Амало даьккхина дукъ гича,
 Баланех байбелла букъ гича,
 ГГонаха тийналла хГобгтира,
 Толамо даг чохь бГов йобгтира.

Когашна цахуург – лаьттана хаьа,
Кобьртана цахуург – стигална хаьа.
Сан меттан кЮхцалгаш –

хьан деган чевнаш,
Эрна йу, со бIарзйан,
ахь йоху ченаш.

КЮхцалгаш тIе бамба тесна,
Некь бу, соьга бехи цара,
Сан суьрта тIе кIурзаш хецна,
Иза со йу, бехи цара.

Сан когашка нехаш кхуьйсущ,
Ас кхийсина бехи цара,
Цацанахь сан амал луьйсущ,
Чохь диснарг хьехий цара.

Дуьненахь а, куьзганахь а,
Массанхьа а цхьаь хиларна,
ДIауьйр йолуш йац и, бохуш,
Гинсун тIадам би сох цара.

*«Буто бина ша бу, ала,
Ша тIехь лаьтташ со йу, ала...»
(Халкьан йиш)*

Йа тхан лаьмнаш лекха дара?
Йа тхан мехаш шийла дара?
Йа хьан лерса кьора дара,
Ломахь лекхна йиш ца хаззал?

И буто ша каг ма бели,
Со тIехь латтар дах а делла.
Цу хи тIе мел дорцаш хьийзарх,
Кхин ша बारे са ма тийса.

Гуобаккхина лам бу, бохуш,
Цу ламанца со йу, бохуш,
Цкьа мацаха хезна алий,
Кхин тхо долчу схьа ма вала.

ГондIа лаьмнаш лакхадевли,
Арахь дорцаш марсадевли,
И буто ша бешна-бахна,
Сан кIудал а хи чу йахна...

Цхьанхьа йу сан пекьар-нана
Асарла дахна кха цIандеш,
Цхьанхьа йу ца йевза кхане
ГIайгIанца тахане кьанйеш.

Цхьанхьа ду беран-тIорз миска
Шен гIенийн кIайн тIемаш хьедеш.
Дуьненан доккхаллел дисти
КIордаме гIар-тата пхьегIийн.

Де дирзи, тептарах луьстуш,
Кху лаьттан йист йоцу гIайгIа.
Набарза ойланех буьзна,
Бусалуш, эkkхар-кха гIайба.

Циен суьйре

ЦIазаман мутт мелча санна ша,
цIийелла суьйре
Буьйсано тIома кIел хьулийеш йу,
дийцина туьйра.
Ткьа кхане тIейеьча, лам-стигал
кьаьстачохь, малхо
ЦIазамах диначу шекьанца
йазйер-кха Iуьйре.

Когех чекхдийлийта гIа-бецан
сийна садеIар,
ДIайаха когара тIулга тIехь
лелийна мачаш,
Ца карон йиш йац хьан кху сарахь
шатайпа некьаш
БIарлагIан гIенахь биен боцучу
махка дIакхача.

ЦIазаман мутт мелча санна ша,
цIийелла суьйре
Буьйсано тIома кIел хьулийеш йу,
дийцина туьйра.

Кипча-Іам Іадийна,
 пхьидарчий йиекар йу,
 ХІумма а ца хилча санна,
 Стиглахь а бус-буса седарчий
 лиепар ду,
 ХІумма а ца хилча санна,
 Мархаша стигалца бетгаса
 кьовсур ду,
 ХІумма а ца хилча санна,
 Делахь а, ца лиеташ,
 жІаьлеш дІа-м совцур ду,
 ХІун хилла хаарна шайна.
 Ткъа некъийн йистошкахь
 бецан тхиш хьобжур ду,
 ВогІийла вевзариг шайна.
 Ткъа йурт а цецйер йу,
 даима даьгна кор
 Гича цу буса дІадайна.

Тхов йистехь кхозучу
 Шана чохь дижна ду бетгаса –
 Кху буса гІурано
 Хьанна ха деш хилла кхетта со.
 ХІун сардам бу иза? ХІун сардам бу,
 Синна ца кхочуйтуш,
 хІаваь дІамуйлург?
 ХІун йилбаз ду иза? ХІун адам ду
 Бозбуанчаллица вай
 синош кьуйлург?
 ХІун суьйре йу хІара? ХІун суьйре
 йу
 Іожаллел йахйелла, дахарал йоца?
 ХІун туьйра ду хІара? ХІун туьйра ду
 ГІайгІане кхоьллина,
 дийцалур доцуш?

Дийцича – мохо дахьарна кхоьруш,
 Далхийча – лаьтто
 хударна кхоьруш,
 Йаздича – кехат дагарна кхоьруш
 Цхьа дийцар дара сан,
 цхьа дийцар дара.

Хазийча – лаьмнаш
 кхардарна кхоьруш,
 Ца лекхча – перса
 кьардарна кхоьруш,
 Садайча – гІенах лакхарна кхоьруш
 Цхьа илли дара сан, цхьа илли дара.

Сецийча – бІаьрса
 талхарна кхоьруш,
 Іанийча – бІаьргаш
 багарна кхоьруш,
 Хиларо дог сайн дурдарна кхоьруш,
 Цхьа бІаьрхиш дара сан,
 цхьа бІаьрхиш дара.

«Іаьржа ду», – олуш лазийна волчо,
 «Сирла ду», – олуш ца зийна волчо,
 Цкъа коча качвеш,
 цкъа хІоттош холчу,
 Тамаше цхьа дуьне хиллера хІара.

Акхтарго мехашца йобкьур йу
 баьццара гІайгІа,
 Гуьйрено бостур бу стигалан
 бос мокха хуорам,
 Пмома мел кхоьллина олхазар
 хІаваэ айлуш,
 Цхьа хьажар дуьсур ду,
 хьан даг чу тесина орам...

ХАЛИКОВА Асет

**Со-м йеха, лаьтта тӀехь гуьйренаш йохуш,
дайеха, дикане даим догдохуш...**

Алиева Зарина

ХӀокху гӀалин дега йуккъехь
ГӀайгӀа-бала боцчуха,
Кхокхашна сайн керайуккъехь
ХӀуш дӀакховдийна, со Ia.

Блаьра хьаьжна тамашийна,
Адамал а лерина,
Сан дог оьцуш санна, Ийна,
Хьажарца дог дерина...

ХӀаваъ тахкош, тӀомадевли,
Сатийсам шайх битина.
Стигал цара маракъевли,
Темаш шуьйра даржийна.

Ткъа сан блаьра хьаьжна кхокха,
Девзинарг сан цхьалха са,
Гуо баьккхи цо стиглахь боккха,
Лехьош санна синтем сан.

Стиглахь, лаьттахь бехаш боцу,
Гуттаренна хӀаваэьхь,
Къахеташ соь хьаьжна болу
ХӀокху гӀалин луьсталлехь.

Дити суна цо цхьа хьекьал,
Деган кӀорге хьайина –
Къинхетамца хуьлу декьал,
Дахар а цо хаздина...

Сан Даймохк,
Сан даг чохь техкачу
синтеман хӀурда тӀехь,
Малхо нур къагийча, хӀаваэьхь ловзуш,
Цен-можа бос хуьйцуш,
хелхарехь хьовзуш,
Йуха цу хӀурдах дӀаийначу
тулгӀенех терра,
Хьоь болу безам сан даг тӀехь
ловзуш бу денна...

Сан йурт, хьо блаьстенца хазйелла йогӀий-те?
Хьан мерза шовданахь блаьрг хьаош догӀий-те?
Бераллехь левзинчу бай тӀера зезагаш
Цхьаммо а лехьадоь, дагна сел дезнадерш?
Ма дукха хан йаьлла-кх вай вовшийн ганза,
Хьомечу йуьртахойн де дика данза.

Пераскан Гуьйранна эвларчу кешнашкахь
Барз цӀанбеш, доӀанца верасаш хьийзий-те?
Хьацар-хи къегадеш йуьхь тӀера хершнашкахь,
Рузбанна маьждиге баккхий нах хьийзий-те?
Дуьнен чохь дӀабаржарх сан некъан Iеха,
Сан йурт, хьан аматаш сан даг чохь деха.

Гуьйранна баж лоллуш хабаре йаьллачу
Нанна сагатделла жима йоI йоьлхий-те?
Некъа тӀехь синтарна, лаг доьжна даьллачу,
Гонаха керт йина, наггахь хи дуьллий-те?
Дика-вуон вовшашца доькьуш, дог ийна,
Сан йурт, хьо йехаш хир тапъаьлла тийна.

Некъаца доьгІначу акхтаргийн ІиндагІаш
Кешнашна тІехула дахделла дийшича,
Дегнашкахь сецадеш вайн хилла дикадерш,
Мацца а сан дахар цу керта дирзича,
Сан хьоме йуъртахой, делаш цхьа доІа,
Дош олуш, шен йуъртах къабстинчу йоІах.

Лол бина, баргалш а гуļина,
Шад бина, сайн дог схьагуļдина,
Дайаха кийчча со йехаш йу,
Гонаха – сан дахар Іеха бу...

Мохь тоьхна, адам ца догІуш чу,
Дог а ду-кх неІ цІийзаш лаьтгаш,
Шех даьлча мегар а йоцучу
ГІайгІанан бІаьргаш чохь техкаш...

ЦІий санна, детта ду некъаш,
БІаьрга тІехь хаалуш марха,
Сох хьерча сан дахар – пекьар,
Ца йуьтуш парггІат дІакхалха.

Дуьне, хьох лен-м ца йоллу со,
Хьоь ала цхьа-ши дош-м ду сан –
Хьуо хьайха диссал бен доцу хьо,
Мацца а хилла ирс ду хьан...

Суна йиь баьццаралла дукхайеза:
Іа дІадаьлча, Іаламан денйаларан
баьццаралла а;
ДогІанал тІаьхьа цІинделлачу
Іаламан баьццаралла а;
Къиноша гІелдина са Деле хьастаделча,
цуьнан къиноьх цІандаларан
синан баьццаралла а;
Даг чуьра гІайгІа-бала дІабаьлча,
дог хьаьаш, даго заза хобцуш,
цу чу соьналла тухуш йолучу деган
бІаьстенан баьццаралла а...

Йуха а сан даго шийла мохъ эли,
Йуха а сан дагах хьо ийна йели,
ПарГулийн мохк санна, гуттар а йоцу,
Доганехъ синтемал башха кхин йоцу.

Маршалла ца хоттуш соьга, хьо кхечи,
Мажйелла аренаш ахъ куйга йечи.
Нийсонах хьаьгна верг ца хилча санна,
Дуьне а, кьарзделла, кечдели цхьанна...

Суна-м кхин бен а дац хьан стигал кьовкьарх,
Даг чуьра шело йу-кх гуттар йерг новкъа...
Хьобха д'алачкъа сан х'усам-ца ду-кха,
Ткъа сайха д'алачкъар сатийсам бу-кха...

Хазаллах цахьеггал сица эхъ кхиьна,
Йа цуьнца йолчул сов цунах ца кхиьна...
Со-м йеха, лаьтта т'ехъ гуьйренаш йошуш,
Д'айеха, дикане даим догдохуш...

«Де дика дойла хьан!» – олуш, т'ехйели
Лулара кхена йоI суна.
«Диканца йехийла!» – цхьа халла дели,
Бехк багахъ сацийна цунна.

Суна-м ца гинера иштта т'ехйолуш
Воккхачун б'аьргаш чохъ туьха,
Дуьненан б'аьстенаш сан хилла йовлуш,
Гуьйрене ца хьежна йуха...

Дахарехъ ишттий бен хила йиш йац-кха –
Дезаш дерг д'ахеца деза!..
Дуьненахъ вайн долахъ х'умма а дац-кха,
Дузург бен Хьесапан-терза.

Иштта т'ехйолийла-кх х'ора йоI суна,
Йоккхастаг хилла со латтарх!
Иштта т'ехйер йу-кх со, х'ай дуьне, хьуна...
Хьо т'аьхьахьобьжуш д'алатта-кх!

Со нохчийн лаьмнашкахь йина ца хиллехь,
Стигланний, лагтанний йуккъехь сайн
са маьрша долуш,
Дуьненан хазнашлахь сан ойла тиллехь,
Дабакхьа йиш йоцчу бахамах са делла леллехь,
Со муха хир йара ирсе?
Со муха хир йара ирсе?

Махкана тешаме хиллачу кхерчахь,
Хьох долчу иллешца сайн дог а огуш,
Сан са ца хиллехь хьох хьерчаш,
Хьобга сайн безамца дог царах догуш,
Со муха хир йара ирсе?
Со муха хир йара ирсе?

Дерриг сайн дуьненан дахаран денош
Хьо нуьрах къагайан тоьуш ца хилча,
Хетте а, доганах сан даг чу йенош
Хьан йехаш хиларо синтем ца хиллехь,
Со муха хир йара ирсе?
Со муха хир йара ирсе?

Абадехь лепачу ирсан чам ца бевзаш,
Дог баьрзе хир дара дахар ца девзаш...
2020

Са цхьалха гуьйре а схьакхьаьчна йели,
Вайн лаьтто шийла садегарца эли...

Со хIетахь, бераллехь, Даймохк, хьо бовзаза,
Луларчу берашца дог Iаббош ловзаза,
Даш детташ, хьан лаьттахь сийна цIе кхерстайеш,
МостагIчо жима йа воккха ца къеставеш,
Дайоьдуш, сайн нанна тIаьхьа а хIоьттина,
Хьо сайна букь тIехьа бага а битина,
Сан цигахь лазийна дог дIа ца дирзина...
Хьуна дан гIо доцуш, со Деле йилхина...
Сан Даймохк, хьо хилла-кх сан деган чов,
И дарйен туьха – хьан муьлхха а ов...

Геналлехъ стиглара седарчий тергалдеш –
Хъан лаьттахъ даима гуш хилла долу уьш –
Цаьрца суо цаьхъ йолуш санна, ас тар а деш,
Доанца хьо йобхуш, Далла а хьесталуш,
Хьуна сагатдарна, со йоккхахилира,
Хьетахъ сан бералла сох да а тилира.
Сан синна карийнарг деккъа хьо йезар ду,
Хъан ирсе кханенах даима тешар ду...
Нохчийчоь, сагийсам хилла хьо сан,
Лазийна дог а сан лозучохъ хъан.

Ца йоглуш, хьо суна йовза ца йевзира,
Хъан хлора нефарехъ том къиза хьавзира,
Дохийна, даьржина, нохчийн къам хьийзара,
Буоберийн баьргашца тхо хьобга хьуйсура,
Дерриге дуьненна хьо йийна моьттура,
Дог лебаш воцучо сауьзий хоьттура,
Ткъа хьо-м, сан Нохчийчоь, догцена йоблура,
Хъан хлора га-бецо гъзоташ обхура...
Доганан татолах обхуш хъан ций,
Цу Дала лардира, Даймохк, хъан сий!

Дайоьду со...
Сан некъ да бежа бу – дайн кхерча боьдуш.
Кхузахъ вай къаьста.
Со хлукху заманан турпалхо хиларх,
Хаьа, хир-кха заманна йиш йоций йан сан...
Хаац-кха, мел дайлуьр терза со йоцуш,
Йа лаьттахъ хлун дара ас хийца дисна?
Амма со дайоьду,
Латгайан дайн кхерчан корера серло.
И йоглуш мел хили, сан нохчий вовшех ца херло...
Со шух дакъаьста –
Сайн некъан хаттарш сайн йахарца даста.
И ойла – воьдуш мел хиллачо йинарг –
Дуьне, хьо цхьаммо ца диьна...
Сан даг тлехъ йежа и, самалхадаьлла,
Сакамдар, синлазар синтеме даьлла.
Йоьду со, цхьажимма кху дахарх кхета –
Мерзачу вахарал деза ду мерза дакъастар...
Вай вовшех къаьста...

ИСРАИЛОВА Луиза

Нана

Нана, Губйрре йан дагахь йу со хьо йолче кхана,
ЧIогIа лаба кечбан хьуна хьан салаьтта кхача.
ЧIепалг дезаш-м йуй хьо хаба, бийр бу церан барз а,
Са ма чIогIа хьуна гатло-кх, йуьсу цкъацкъа бIаьрза....

Хаба суна, Нана, хьуна дезий лулахой чукхайкхар,
Зайнаь, Кхокха Билкъис йалош сагIанах вайн кхетар.
Шун къамелаш – сирла жовхIарш – эца масал шайх,
Лардо дела муьлхха гIиллакх дисинадерг дайх.

Нана, сарахь цхьаьна йала лаба суна вешан керта,
Дадас доьгIна дитташ хьеста, оила цига гIерта...
Жима йолуш котам-кIорнеш, ас ларийна кIара,
Ойланашкахь суьрташ луьттуш бералла йан кара.

ГIур йу, Нана, дехьа керта, деваша сайн волче,
Хаба суна, хьуна лабий йаха со уьш болче...
Хийла дина кху керташкахь дехьа-сехьа некъаш,
Хьанал даьхна, цундела шун хилла беркат хьекъаш.

Биц ца ло-кхий суна, Нана, ЧIама, Деба вайн,
Царах хилла беркат хьекъаш эцар хIора тай.
Диц ца ло-кха тIо ас лийсар, боккхуш налха, шар...
Ахь схьайелла куьйра хIинца ас йийр ма йу лар!

Нана, хьобца йоккху хан йу йеза, цкъа ца во цо Iаба.
Лаба суна чуйирзича, хьан месех йан чIаба.
Деза ду хьан массо хIума, хьобца йолу марзо...
Ма йуьтийла со хьо йоцуш Iожаллин цу дарцо!

Блаьстено басаршца кхелинчу дуьненах терра,
Сан йахар хеташ йу башхачу туйранах тера...
Гуйренца Готту малх хетало вайн дубьха Готту,
Дуьне шен кьагадеш, Хоранга маршалла хоьтту...

Дахьяьжча, мел цена сьагуш йу-кх до стигал сийна,
Со шега мел хьожу кхийдориг паргIато сина...
Хан йац сан, цатемаш лехийна, шад латто логехь,
Сирланиг Iемаш йу сецадан экамчу дагехь.

Бахаман да а йу, хиларна гергара синош:
Да-нана, йиш-ваша, лулахой уггаре тоьлларш.
Сан бахам – кхолламо тийсина марзонийн уьйраш,
Уллора доттагий – чевнашна тубьха цатуьйсурш.

Блаьстено басаршца кхелинчу дуьненах терра,
Сан йахар муха дац башхачу туйранах тера?...
Дахаран мах хуу адамаш шорта ду гуонаха...
Цара со Iамайо ца издан диканиг вуонах...

Сан са доькьу пхьалга... Кьонахий кхийна латта...
Ас ког байбеш буьллу, чевнаш йоьрзучу хьан хьаьтта...
Лаьмнийн белшаш йохйарца хьан, деза маьлхан кьагар,
Оьшуш хир ду цунна цкьа хьан моьнашна тIекхачар...

Хьобца ду-кха дарба... Лобралла а хьобца, латта...
Дог делахь а дахчийна хьан, хьо ца хетта атта ...
КIоргачу садеIарца хьан, айлуш хьаьдча дохк,
Даго чIагIдо цахилар сан хьол хьоме кхин мохк...

Хьо ма ду тхан туйра... Хьомсара тхан Сийлахь латта,
Биса даим деган корехь сирла чиркх хьан летта...
Дац хьан меха цхьа а хIума, хьо ду кхерчан ага,
Хьайна чохь тхо техкор дезаш, набарах ца даха...

Хьо йу сирла гIайре... Нохчийчохь, тхан маьрша латта...
Хьобга дала кечдина ду коьртехь соьцу хаттар,
Синош ду тхан хьобга кхийдаш, хьобца дукха лайна...
И хаарна дуй хьо иштга тхо тIейзош хьайна?..

Хъан кІорга Ин а, гу лекха берд а...
Хъаннашкахъ дека вайн аз шога чІоб а...
Мох баълча, малх хъаьжча хийцало йуьхъ хъан,
Даге сан некъ буьллуш, сих ийна ду-кха...

Нана-мохк, Нохчийчоь, хІун де ас? ХІун?..
Хъан бІаьра хъаьжжинчоь со йисна йу...

Діо цхъа седа бІаьцаш еш бу, къовла бохуш бІаьргаш дІа...
Дезаш ма йу Іуьйрре гІатта, дезарш дан хъайн доггаха...
Дуьне, къежаш йух-йуха а, хІутгур ду шен харца ха,
Ала ахъ ткъа диц ма дойла «Маьрша кхета, маьлхан са!»

Дада, баба хир ду ларъеш, Іуьйрре йаре шайна чу,
Буйса муха йаьккхи хоттуш, хІотгийта гІе шайна хьо.
Деза царна даар мерза – бепиг аьтта шури чу,
Делахъ нагахъ ахъ кечдина – шекаран шайн бІелиго.

Церан хъашташ дина йаьлча, нана йолчу хъадалахъ,
Уггар хъоме и хиларна, баха денна еза ахъ.
Гутгар санна хьо шен хъостуш, куьг хъакхарца лерина,
Хаор нанас йуххе охъа, хилийта шех Іемина.

Мерза кхача муха кечбо, муха хъокху нийса нуй,
Дуьйцур ду цо меттахбоккхуш деган кІоргехъ Іуьллу суй.
Хьо ду цуьнан доза доцу хъомсара цхъа чІегІардиг,
Ненан хъехарш ахъ дІалацахъ, Іемар уггар мехалниг.

Сахуьлуш, буьйсано Іаьржачу дарин шен кирхъа дІатоттуш,
Цхъаццанхъа, даьржина жа санна, седарчий цхъабосса дай,
Ижу луш, нанас шен бенара чанталш а кху хена хъобстуш,
Ца хезаш ца дуьсу цаьпцалгийн илли а – диснарг шайн дайх,

Луларчу Гудрина а сахиллалц «гІалх» баха, хетарехъ, кІордий,
Де дойбуш, хІусамдас диначу цІа чохъ и-м хІинца дІатий...
Ткъа малх-м бу, мотт-гІайба даьккхина хъийзаш шен дезарш дан массанхъа,
Ког байчу боларца, сарале кхача ша беззашехъ Малхбузехъа.

Мел хъежарх кІордор дац, де долош, Іаламо шен хъаьркаш хуьйцуш,
КІордор дац, суьйренца, барт хоттуш санна, вайн анайист цІийлуш.
Техъ долчу декхарийн зайл-йоза шен хоршахъ нисдарца говза,
Сайн маьлхан «Малхбузе» кхачале, лаьар-кха диканца хъовза!

Ткъа тховса гуьйрено сан лере кхин мукъам, кхин илли дехарца оьхьу,
Йа хаац, до гучу акхтаргех тийсало беттаса байташкахь дийцаре доьху а ...
Дуькьачу гаьннашлахь, къастаран мур хьебеш,

ца-девлла хьийзачу бос хазчу цу гIаша,
Хетало, весетан кехаташ кхийдадеш санна,
бохь лекхчу акхтарге хIорамма ша-ша.

Сан а ду, кху гурахь хьое йаздан весетан... аьлча а,

йозане дерзийна дехаран кехат,

Сан халчу (хьуний бен хала-м ца хетара) амалх даима собарца кхеттарг,
Вайшиннан дегнаша къобалйеш ларйечу гуьйрено

шен духар дашочу тикманца кечдича,

Со дагалацалахь, эсалчу мохехь цхьабосса техкачу акхтаргийн
тидам беш хьо уллохь сецча.

Сийначу хьан бIаьргийн хьажаро дог ловзацийхарца,

йуьту со хьаьжжинчохь, Къоьзана,

Са кIорга доллушехь, хьан тийна Iеро сайн са а хоьтуьйтуш

хьох чIогIа доьзна!

Шайн нанна ха дечу кIентех шаш тарлучу хьан лаьмнийн

бос хазчу даккъашка а

Йух-йуха хьоьжу со, ца Iебаш, хьуна тIехь гIуьтгучу дахкаран

Iаь йаьржаш Iаьршашкахь!..

Нана-мохк, Нохчийчоь, хьайна чохь къонахий кхийна хьомсара латта,
Хьан хьаьттан цхьа заррат бен йацахь а,

хьоьца сайн са доькьуш, со а ма лаьтта!

ДогIанан тIадамаш

Даго сан къобалден догIанан тIадамаш ма чIогIа дехаран матте кху
буса дирзи, Куьйгийн сайн керайукь Iабайеш йуьйлучу Iаьнарца хьо
Деле вехийта, суна уьш дилхи... Ойланаш херйан сайн, малхаца даима
дуьстина хьан амат кхин цкъа а цхьанхьа ца леа йина ас чIагIонаш
йохорца, тIадамаш Iийдало...гIорасиз йуьтуш со – йелларг шайх Iеа.

Берзинчу когашца, аьхкенам той гIаттош,

догIучу догIанца жималлехь хелхарехь хьийзарх,

Ткъа тховса, шен илли делхадеш, цо чIогIа Iад хьоькху-кх,

хоьтуьйтуш кхета ша лозучу сих сан...

Вас йарна тайначу дагах хьан къахеттал ледара...

сел чIогIа декъаза «мостагI» со хиларх,

ДогIа-м ду Iийдалуш... хьох къаста... ша йиса сацам бан

гIулч йаккха цатуьгчух кхардийнарг ахь...

Дабакхана вайн дай, шаьши дуьнен чохь болуш, вайн мохк ларбеи, маьриша дахар кхуллуш, ирсечу дахаре сатийисина нах бу.

Лаьтта тIехь шайн дахаран некъ озьда, цIена чекхбаьккхинчу нехан сийдар чоьга оьшу дийначарна. Оцу дахаре сатийсинчарах цхьаьт ву хIокху суьрта тIехь вайна гуш волу Эламбаев Iабдул-Керим.

Дукха жима волуш, 1915 шарахь, шен лаамехь вахана и тIам тIе.

Олег Леонидович Опришкос шен «Кавказская конная дивизия» 1914-1917: «Возвращение из забвения». Нальчик: «Эль – Фа», 2007 г. книгин 206, 258 агIонаш тIехь йаздина цунах: «Всадник Ахмат Бейбулатов – 4 ст. № 358267. Всадник Iабдул-Керим Эламбаев – 4 ст. 358268. 18 сентября 1915 года вызвались охотниками произвести разведку, которую выполнили с успехом, чем способствовали общему успеху» «И вот приказ по дивизии генерала Багратиона: «Объявляю при сем список всадникам Чеченского конного полка, Высочайше награжденным за переправу 30 мая 1916 года через Днестр.» Цхьана дийнахь мидалица совгIаташ дина кхузткъа нохочунна. Царна йуккъехь дIайазвина воьалгIаниг Iабдул-Керим ву. Сулейманов Ахьмада шен «Топонимия Чечни» книгин 561 агIон тIехь йаздо:

«... У кузнеца Имы было семь сыновей и все искусные мастера кузнечного дела. Все семеро сыновей встали на защиту советской власти, ушли в партизаны и погибли смертью храбрых в боях с денкинцами».

Эламбаев Iабдул-Керим Имин кIентан Эламбин кIант ву. Уьш ворхI ца хилла бархI хилла. Царах лаьцна Iабдул-Керима ша а йаздина А. И. Микояне дахьийтинчу заявлени тIехь. Церан кешнаш Хьалха-МартантIехь ду, бенойн кешнашкахь. Хилла а, лелла а долчух дуьйцуш Iедал дацара цуьнан. Тхуна а ца хаьара, Москвахь доьшуш волчу цуьнан кIентан кIанта ца хаийтинехьара. Цо архивера ксерокопи йайитинера А. И. Микояне йаздинчу заявленин. Цул тIаьхьа кхин дуккха а керланиг гучуделира тхуна цуьнан дахарх лаьцна.

«Борьба Чечено-Ингушетии за Советскую власть (1917-1920 годы)» книгин 147 агIон тIехь М.А. Абазатовс йаздо: «На рассвете следующего дня (26 марта 1919 года) белогвардейские части напали на Алхан-Юрт. Начался жестокий бой, продолжавшийся четыре дня. Все жители селения приняли в нем участие. Те, у кого не было винтовок, шли на врага с кинжалами в руках, подносили боеприпасы, перевязывали раненных. Не прошло и часа после начала боя, как на помощь стали прибывать вооруженные отряды красных партизан и добровольцев из чеченских селений. Первым прискакал тысячный отряд Урус-Мартановцев во главе с Iабдул-Керимом Эламбаевым»

Сийлахь-боккхачу Даймехкан тIамехь бIобаьчча (камандир) хилла а, цIен седа орден йелла а вара Iабдул-Керим.

Дахаран халонех чекх а буьйлуш, таханлерачу дийне схьакхачийна вайн дайша вайн мохк.

Боккха бала, сингаттам къомана тIехIоьттича, шен къам кIелхьарадаккха аравелира (Дала гIазот къобалдойла цуьнан) Россин турпалхо, хьалхара Президент Кадыров Ахьмад-Хьаьжа. Цо шен са дIаделира халкъан маршонан новкъахь. Нохчийн къоман изсехь вехар ву Ахьмад-Хьаьжа а, кхинболу вайн къоман турпалхой а.

Дайн лорах

(хиллачийн бух тлехь)

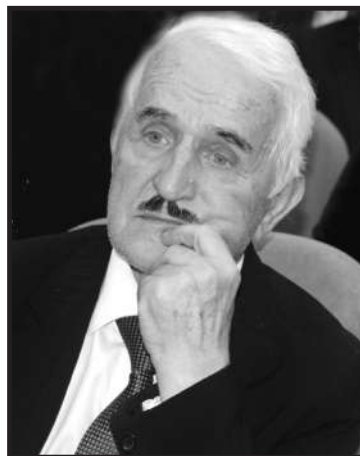
Хьалхара дош

Шен дахар, шен дуьне
 Ду йуьртан хIора...
 Баьхначийн, бехачийн
 Кхоллам а иштга.
 Дош леллачу дайша
 Шаьш дина дола
 Шайн йуьртан сий, беркат
 Хилийта шорта.

Маржа-йаI, маржа-йаI,
 Хьо Iалхан-гIала!
 Историн агIонаш
 Листа йолийча,
 Хьайх лаьцна онда дош
 Йиш йу хьан ала,
 Хьан сий деш баьхначийн
 Церш а йийца.

Хьаша-да воьссича,
 Хьошалла лелош,
 Вониг тIехIоьтгича,
 Собарца дерзош,
 Йуьрто сагIа даьккхича,
 Нийса дIакхачош,
 Цхьа оьзда дай баьхна,
 Кху йуьртахь ларош.

Дависа, дависа,
 Хьан Iалхан-гIала!
 Дош лелаш баьхна дай
 Бисарна кхоьру,
 Бицбина тIаьхьеша,
 Доцуш дош ала,
 Церан сий айдина
 Де ганза кхоьру...

Хьо йиллина хилла, бах,
 Уьншарахь дуьйна,
 Ширалло тишдинчу
 Тептарша дуьйцуш,
 МостагIна, кьурдьяьлла,
 Ца йахна буйна:
 Бешарех чекхйаьлла
 Хьайн маршо кьуьйсусуш.

Йуьртан ширалла

Ширачу заманахь
 Кхузахь туп тоьхна
 Монголийн-гIезалойн
 Арданго акха...
 Кхетта малх кхуолийна,
 Де дохьуш доьхна.
 Боцучу аьтгонна
 Цу балех даха...

Уьш дукха хилла, бах,
 ГIа-бецал дукха,
 Уьш кьиза хилла, бах,
 Йаьлла цIе санна.
 Ардангах хаьдда борз
 Хиир, бах, угIа
 Буьйсанна, сингаттам
 Боссош йуьртанна.

Садаържаш луъра тIом
Болийна хилла.
Йахъйолу нохчийн кIант
ГIаьттина хийла.
Вовшийн баккъаш лардеш,
Уьш летта цIийлахь,
Цундела даимма
Уьш хир бу сийлахь.

Маршонан шаьлтанаш
Шайн буйна къуьйлуш,
Йуьртахой леш бара,
Ца бовлуш йуха.
Даима уьш лиэтта
Шайн маршо къуьйсус.
МостагIий хIаллакбеш
Шаш эгна дукха.

Тапъаьлла тийначу
Гарманан араьхь
Ког биллал меттиг бац –
Декъий ду Юхкуш...
Илланча гIаьтти, бах,
Шен пондар караьхь,
И пондар бийки, бах,
Тийжаме буйлуш.

«Бека пондар, хIара
Къемат-де дуьйцуш.
ИанагIо, пондар,
Баьрхин хIорд хилий,
Лаьмнашка, хьаннашка
Бекхаме кхойкхуш!..
Вайшинна тIедуьйжи
Алар хIара илли!

Вайн хIора кхерчанна
Гонахъа хъаьрчаш,
Ахархойн, таллархойн,
ХIай кура илли!
Хьалалатийта вайн
ДIабайна кхерчаш!
КIант вoьхуш махкана
МаIас цIе тилли!

ДIаала кIенташка
Мел деза дош ду
Сих баккха йишйоцу
Вайн «Даймохк «бохург!
МостагIий изшабан
Хьан боккха ницкъ бу,
ХIай пондар! Ахь дIало
МостагIашна йогIург!..»

Цецбевлла, Iадийна
МостагIий бисна,
Шайн цIийлара гIуьттуш
Ламанхой байча.
Белларш а денбелла
ДIахIуьттуш чIирна:
МостагIий боьхна бу,
Ирча сурт дайча.

Чухъаьди Iаьржа бIо...
Кайоцчу тIамехь
Йуха а бохийна,
Хъаьшна дIабаьхна
Ламанхой мостагIаша.
Теман марсаллехь
Йуха а бийкира
Пондар гIарабаьлла...

Болабелира тIом.
«Пондар схъабаккха
Цаьргара! Цо йуха
Сакхулу царна
чу...» – бохуш мохь бетга
Тхьамдано акха –
Инзаре ирча сурт
Гуш дара царна.

«Цаьргахь пондар мел бу,
Уьш эшалур бац» –
Аьлла, вухаьвлла
И къиза мостагI.
«Оццул майра къам
Суна гина дац,
Цу къомах верг хир ву
Тешаме доттагI!..»

Кху реглахь хИттийнчу
Саьлнашкахь дохку
Замано цхардина
Шираллийн герзаш...
Цхьа буърса, буькъа тЮм
И хилла, боху,
Аганара бер гIаттош,
Аьрха дой терсаш...

Хан йаларх виц ца во
Бакъволу къонах.
Цуьнгара доьналла
Иллешкахь деха.
Зуламца чувейнар
Ца витна ворах:
Йан йогIу кхел йина,
Ца йоккхуш гена...

Шашь битча, IадIийна,
Баьхна уьш гIоза.
Шайниг бен дезна дац,
Ца хетга аьхна.
Неха мохк схьалаьцна,
Ца тоьхна доза:
Шайн долчух тоам беш
Уьш хьанал баьхна.

Шейх Мансуран хан

Хаза йеанера
Аьхкенаан буьйса,
Седарчий догура,
Чуизга санна...
Тайначу кху буса
Хьаьнца хIун къуьйсу?..
Хьанал, маьрша вехарг
Новкъа ву хьанна?..

Иаламан хазалла,
Адамашна гайта,
Доллу хIума ма ду
Хаздина Дала!..
Адаме шен оила

Синтеме йайта,
Кхетамца бухтоха
ТебогIу бала...

Диг карахь стаг гича
Шена тIе вогIуш,
Хьун йоьлху ма олу
Дешначу наха,
Цена хиш бехдича,
Чохь чIерий ловзуш,
Жоп доьху ма боху
Хиндолчо кхана!..

Ткъа муха дехар ду
Адамаш хаза,
Иаламца, вовшашца
Ца хилча лерам?..
Аганахь бер лийр ду
Де буьйса ганза –
ХIара дуьне дуоха
Бу-кх кхана кхерам!..

Хьалахьовса буса
Седарчий догуш,
ЛадогIа хьаннашкахь
Олхазарш декаш...
Иалам ду-кха вайга
Совцийша бохуш,
Ма дайша хIаллак шашь,
Вовшашна йетташ!

Цкъа нене ладогIа,
Цо ага техкош,
Хазачу къамеле,
Иллига дохуш,
ХIора дош даг тIера
БIаьрхишца эгош:
«ХIун дуьне дуур-те,
Ахь кIорни, бохуш...»

Хийла хан дIайаха,
Сольжано керчо
Шен партал тулIенаш

Бердашка йетташ.
Мансуран баъхоша
ХЮгтийра эрчо,
Паччахъан эскаршна
Каде тейетташ...

Эла Багратион
Нохчеха леташ,
Чевнаш чорда хилла,
Гуьллуш карийча,
И чевнаш йихкина,
Нийса клант хеташ,
Нохчаша давелла,
Ца воккхуш эрча.

Тахна а долуш ду
Уьш Собыжах бийлла
«Хъади гечо» йуьртахъ;
Мостагий баглахъ,
Царна дуьхьалонна
Кечам беш хилла,
Паччахъан эскаршна
Тетоха, даглахъ...

Дуьненан хазаллийн
Бац цхъа а барам...
ХЮнда ца го хазаниг
Массарна хаза?..
Хуьлийла адам и,
Хуьлийла Иалам,
Стаг муха Йелур ву
Цхъа дика данза?..

Ермоловка. ХЮнда олу?

Кест-кеста паччахъо
Эскар чульхкуш,
Чу са дан ца дуьтуш
Нохчийн къам дара...
Тобылачу эскаршца
Ермолов воглуш,
Дуьххъара кху йуьртахъ
Туп тоьхна хилла.

Кхузара дагертташ,
Йохийра йарташ,
Гелделла жима къам,
Лаьмнашка лобхкуш.
Бешерашкахъ кхиьна,
Йукъйелла хьаннаш
Къизаллийн куьйгашца
Кхоамза хьобхкуш.

Ермоловн казарма
Хиллачохъ, хИнца
Йукъьера школа йу
Некъаца лаьтташ;
Церан килс лаьттинчохъ
Оннда лард йисна,
Техула некъ баьхьна,
ГПалехъа берзош.

Мозгаройн гишлоннаш
Хиллачу кертахъ,
ЖАрийн сурт тлехъ долуш
БЮгий ду докхуш...
Замано хийцамаш
Бина кху йуьртахъ –
Тахана-м больница
Йу цигахъ лаьтташ.

«Ермоловка», олий,
Йуьрта це йоккху –
Йицйалац къизалла
Хан йийларх гена...
Жоьжахатийн цергахъ
ХИнца-м и вогу,
Шел къиза кхин адам
Ца хилла дела.

Граждански тлом

*(Имин кИентакИанта дийцина
Иабдул-Кериман къамел).*

И милла велахъ а,
Шен маршо къуьйсуш
Волчунна тлехлуттуш
Хуьлуш ву нохчо.

Хийла ций Ианийна,
Цуьнга сатуьйсущ,
Цуьнан сий-пусар а
Дина стаг волчо.

Российно кхоьллинчу
«Акха дивизе»
Вахара цундела
Со а, сан ваша
Иабдул а. Хийла
Мехкаш ган дийзи...
Аренца стаг вевза,
Аьлла вайн дайша...

Цхьа бIе стаг хир вара
Тхо вовшахкхетта.
Тхуна хьалхаваьлла
Цхьа гуьрже вара.
Цо дуьйцучух кхета
Дацара атта –
Оьрсийн мотт хууш верг
Тхоч кIезиг вара.

Теман герзашца а
Тхо кийча дара;
Йуткьа гIодайаккьаш,
Белшашкахь шуьйра;
Цхьабосса куц хаза
ХIора а вара...
Тхан дой а дацара
ДоттагIал хийра.

Инарла гин тхуна;
Даккхийра мекхаш
Можца дIаиэдина,
Махо а ловзош.
ХIора шен полкана
Хьалха а соьцуш,
Тхуна хьалха сеци,
Леррина хьобжуш:

«Ткьа хIара хIун полк йу
Лабтташ, кьабстина?...»

Гуьржечо элира:
«Нохчий ца бевза,
Шайн лаамехь вайна
ГIонна баьхкина?!.
Ткьа вай-м ца буьту хIорш
Иен, баха гIуоза...

Теман гIиллакхаш кхеран
Тамашийна ду:
Йа тоьлла богIур бу,
Йа лийр бу майра!..
Кхин некь тIелоцуш бац.
Южалла хIун йу
ХIорш хууш бац, амма
Леташ бу дера...»

Шен кийрара-а хьала
Воблуш, элира
Инарлас, шен деза
Онда дегI дегош:
«Кхарна ца хаьа тов
«Южалла хIун йу?!..»
Гуьржечо элира
Аьрха дин сецош:

«Хьан сийлалла! Кхарах
Жоп лур дац хьуна
Ас!..Шайх воблий хаахь,
Кхара хьан корта
Когашка карчор бу –
ХIорш бевза тхуна!..
И саннарг кхьаргахь со
Гина ву шортта!..

Аганара буьссушехь,
Маршонан шаьлта
Кхара буйна оьцу...
Тур, шаьлта карахь
ХIорш ловзуш бу говза...
Тахна-м хIорш лаьтта,
Вайна гIюьнна аьлла,
Кху тIеман арахь...

Сий бехдан гЮьртинар
Кхара вожош ву
И милла велахь а –
Хуьлийла – паччахь!..
Кхечу къаьмнийн сий а
Шаш лардина бу.
Тпаьхьенна, вариьлахь,
Кхарах ларлолахь!..»

Цхьа къеззиг оьрсийн мотт
Вара со хууш.
Схьайетта йолийча
Йаккхийра тоьпаш,
Охьатеа инарла,
Дуьхьал куьг лобцуш...
Блаьрг-неглар ца тухуш,
Тхо а дара лаьтгаш...

«Хьан Возалла! И хьан
Погонаш къегаш,
Царна хьежош кхуйсу
Йаккхийра тоьпаш.
Тетасахьа царна
Тиша бехчалгаш!..
Ма воьхна хьйза хьо,
Охьа а тегаш!..»

Аьллагуч цецваьлла,
Инарла лаьтга...
Къаьрзина, соь хьобжуш,
Ала дош доцуш:
И саннарг машаре
Дерзо дац атта
Стаг стагах цавашар
А ду вон лоруш...

«...ХЮорш хила а хилла
Ма-буьйцу акха...
Кхана вайна гур ду
Мел майра хЮорш бу, –
Кира хан йу кхарна
Гала схьайаккха!..
Йаккхалахь, бохучух
Со тешар ву...»

Машшашца черманаш
Вовшахдихкина
Бурам дира оха
Днестр-хих довла.
Іамийна тхешан дой
Цу те лаьхкина,
Тхо дехьадевлера,
Ларлуш тхаьш гойла.

Садаьржаш, цаьххьана
Телетира тхо...
Дуьхьало тхуна йан
Уьш ца ларийра...
Майдана лобхкуш уьш
Бира царна гуо –
Шаьлтанаший, тарраший
Шайн гЮуллакх дира...

Шайн йаккхийра тоьпаш
Охьа а кхуйсуш,
Даида буьйлира
Темалой церан.
Теман арахь гинарг
Инзаре дуьйцуш,
Шайн штабехь, тарйеш тхох
Цхьа акха гЕра...

«Адамаш дац бохург
Ма бакь хиллера...
И догу блаьргаш... Уьш
Хилла шилланах!..
Теман арахь со, чов
Хилла, виснера;
Церан багахь гира
Суна шаьлтанах!..

Герз царах леташ дац,
Йа леш а уьш бац...
Южаллин шийла дарц
Хьовзадо цара...
Нах бууш бу бохург,
Суна гина дац, –
Тхан полкера со цхьаь бен
Ца вели ара.

Цхъа буюрса, ирча сурт,
 Уьш богуш, хутту!..
 Цхъа йаьржа вертанаш
 Махо а ловзош...
 Мел дера шаьш хиларх,
 Шаьлта ца гутту,
 Амма тухуш-м, туху,
 Цкъа тоьхча – вожош!..

Цаьрца нийсса леташ
 Цера дой а-м ду!..
 Хьалхахъа нисвелларг
 Це тухий, вожош,
 Тяхъашха нисвелларг
 Хьоший д'авоккху!.. –
 Уьш гинарг вужуш ву ...
 Хорша йогу, изгош...»

Тхан хъаькам Михаил,
 Паччахъан ваша,
 Вайн амалшца вогуш,
 Майра стаг вара...
 Шекдоцуш тхо лаьтгаш,
 Дашош дог'инаша,
 Тхуна и т'е вар ма
 Эрна дацара:

«Шуьга ца аьлча со
 Тахна ца волу...
 Паччахъалла сан вашас
 Ша охъадуьллуш,
 Даггара баркалла
 Д'аала боху,
 Шун сий деш, хир йу шун
 Дивизи йуьйцуш...»

Шун «Акха дивизи»
 Теман исторехь
 Дайма йехар йу...
 Цецдаьккхи дуьне
 Аша шайн хьуьнаршца,
 Амма тахханехь
 Пурба ду ца дахан,
 Ца довлуш кхане...»

Росси, шина декъе
 Йекъа а йелла,
 Д'ах'юьгти...кегари
 Россехула баьржи...
 Шун цхъаболчара
 Синош д'аделла,
 Россин сий ца дожош,
 Хъанал чекхбевли...»

«Акха дивизино»
 Йоккха лар йити
 Россин исторехь,
 Суна халонгахь
 Шух майра, тешаме
 Накъостий хили...
 Шу суна дицлур дац
 Цхъана а хенахь!..»

Кхин д'а а тхо лардан,
 Тхьогъа элира:
 «Оцу г'урта йуккъе
 Ма г'орталаш шу...»
 Ткъа шолг'ачу дийнахь
 Дига г'юьртира
 Инарла Корнилов
 Петарбуха чу...»

«Аш-шаьшша нисйе
 Шайн йукъаметтиг:
 Эладитанашца
 Шун тхан г'уллакх дац!
 Мостаг'ий вай лаьхки –
 И ду коьртаниг!..
 Шуна йукъаг'ертгаш,
 Оха т'ом бийр бац!..»

Иштта ца дирзира...
 Д'а а бахара
 Кхечу пачхьалкхашка.
 Д'абоьлхучарна
 Йуккъехь вайнехан нах
 Дукха бацара...
 Пенах лаьмнаш гора,
 Даймохк безарна...»

Іалхан-йуьртара тІом

«Сарахь аьхкенан тов
Йужу хан йара.
Бежанаш ду ца оьхуш,
Сов дуззна, «ахІ» деш», –
Долийра шен кьамел
Воккхачу стага,
Сирлачу кхетамца
Кхин дах а ца деш.

Бе шарал тІехваьлла
Воккха и вара...
Малхбузе дІахьоьжуш,
Ойлане вахна...
Кху йуьртахь баьхна нах
Дагаоьхуш Іара,
КетІарчу тІулга тІехь,
Цуьнан хене бахна.

Имин бархІ воІ хилла,
Кхуьуш цхьабосса.
БархІ вешех дебаш, тхо
СхьадогІу дела, –
Имин некьий аьлла, –
Баьхна уьш гІоза...
Барт болуш, керташца
Ца буьйлуш гена...

Гергарчийн вовшашца
Барт хир бу, олий,
Іедало балха уьш
Оьцуш ца хилла...
Цундела шайн цІершца
Памилеш йохий,
Іедална гергахь уьш
Бекьалуш хилла.

Граждански тІамера
ЦІа веана со
Хан дукха йалале,
Теман цІе кхерстира
Іалхан-йуьртахь,
Йуьртана беш го,

Веана Деникин,
Йурт йаккха дагахь.

Гондахьара йарташкахь
Хезара шера,
Цу йуьрта чуйетга
Йаккхийра тоьпаш...
ГІаж таккхол мел вериг
Лиэтаро дера,
МостагІашна бекхамна
Шаьлтанахь йетташ.

Цу тІаге хьовсийра
Нанас шен кІентий:
«Берзан кІезий делахь –
Тиссалур ду шу...
ЦІенна хьоькх ца йойтуш,
Декьала хилий,
Майра лей дІадовла –
Дезаниг и ду...»

Хьалха-МартантІера,
Цхьа эзар бере,
Тхо вовшахкхийтира,
ГІазот дихкина;
Йуьртара зударий,
Доьхуш шаьш Деле,
МостагІех лиэтаро,
Шайх дог диллина.

Са эцна ца вахара
Деникин, ведда...
Хьалха-хьалха дуьйна
Шайн маршо кьуьйсус,
Дуккха адам нохчийн
Дахарех хиэда...
Шаьлтанахь мукь онда
Шайн буйнахь кьуьйлуш.

ТІом дІабирзича, шайн
Нах лобхуш бара:
Лазийна йа вайна...
ВорхІалгІаниг лобхуш,
Кхин и ца карош, тхо

Блаърза хыйзара,
Тхайна бевзачаарга
ХЮрангга хоьтгуш.

ВорхIалгIа деваша
Ца карош висна,
Тхо цехъа дирзира,
ЦIахъ хир ву бохуш...
Цуьнан дин а бара
ЦIа банза бисна,
Бажа цо лаьллина,
Ша тIам тIе воьдуш.

Бекъа йолуш дуьйна
Iамийна бара.
Вижаp, гIаттар – цуьнца,
Бер санна хьобстуш...
И воцург кхин стаг
ТIе вуьтуш бацара.
ХIилланца ша лаьцча,
Це етгара, цоьстуш...

Дин шеца ца буьгуш,
Лазорна кхоьруш...
И тIам тIе вахара
Шен вежаршца,
Амма дин хиллера
Вайна да лобхуш...
ТIама йуккъехъ хыйзаш,
Гинера цхьанна...

Ахьмада дуьйцура:
«Чов хилла Iуьллуш
Вара со... Со санна,
Iуьллуш цхьаь вара,
Суна гена воццуш.
Тхуна го туйсуш,
Хетарехъ, Iамийна
Iаьржа дин бара.

Дицлур дац валлалц...
ГЮ доьхуш санна,
Хих дуьзна хьежийна
И Iаьржа блаьргаш!...

ГЮ оьшуш, хыйзара
И миска шена...
Цкъацкъа тхуна уллохъ
Йетташ шен бергаш.

Цу динах къахеташ,
Бер санна воьлхуш,
Iуьллура со, уьш гуш.
Пекъар!.. Шен дена
Улло бижна, цунах
КIеда бат Iуьтгуш,
ГIийла терсаш, боьлхуш,
Ницкъ бора шена.
Меттахъялур воццуш,
Вара со Iуьллуш...
Хаац суна-м цунна
ГЮ мичара хилла:
Букъ тIе пурх вижийна,
И лазорна кхоьруш,
Бер санна, ваьхъира,
Ца вуьтуш Iилла».

Цу тIама йуккъера,
Цу дино ваьхънарг
Сан деваша Нохъа
Хиллера, лехна...
И цхьаь вара тхан цIа
Кхачанза виснарг;
Хетарехъ, новкъахъ и
Хиллера велла...

Берг йетташ, кетIахъ дин
Терсаш хезира,
Буьйсанан кIоргенехъ,
Гуш бере воццуш...
Терсарца кIентан дин
Нанна бевзира... –
Йиш йоьхна хьаьвзира,
Дан амал доцуш...

Когаш тIе лахбелла,
Аттонна тхуна,
Букъа тIехъ пурх Iуьллург
Кхийдавеш тхоьга,

Лабтгина башха дин
Биц ца ло суна –
Ощул йеза буйса
Ца кхаьчна соьга...

Цхьана кИранах бIаьрза
Хьийзира кертахь...
Цо хIоь ца буура,
Дега сатуьйсуш...
Нахана гинера
Шозза кешнашкахь...
Цул тIаьхьа и байра,
Гинарг да воцуш...

Сайн девежарех а
Йа дех а дийца
Кхин «дIо» аьлла, хIума-м
Дац, амма бакь ду:
ВорхI ваша – ворхI седа,
Догуш нур сирла,
Цхьана коше берзош,
ДIабобькина-м бу!..

Ткьа вай цIадирзича,
Тхуна карийра
Сеттийна болатан
ХIолламаш церан...
Геналлехь отгйокх а
Йекаш хезира...
Кошан барз бевзира,
Хиларна беа...

НЭП-ан хан.
Темаш дIабирзира.
Махкахь дIадоьдуш
НЭП-ан дахар дара...
Кхиамаш а гуш,
Йуьргахой бохкура
Хьанал кьахьобгуш,
Ирсечу дахаре
Мерза сатуьйсуш.
Керла дара хIинца
Колхозаш йахкар...
Уьш йохкуш кху йуьртахь,

Говзанча хилла,
Ларош, дIахIоьгтира
Вазаров Хонкар,
ХIокху йуьрган цIе а
Цо элира хийца:

«Ермоловка» бохург,
Вай дицдан деза...
Йуьргана хьакь йерриг
Туьллур йу цIе вай.
Вешан кьоман истори
Иалашйан йеза,
ТIаккхий бен хир дац вайх
Вешан мехкан дай.

Халкьалахь вуйцуш ву
Иалхаштойн Иалха,
Цуьннан цIарца йурт хир
Дикалла йуьйцуш,
Керлачу дахарца –
Вайн махкахь хир йац и
Кхечарел оьшуш!..

РеГара аренаш
Кхойкхуш йу вайга,
Техйалийта йиш йац
Вайн охунан хан.
ДIаден лохуш йалта,
Бан беа гIайгIа.
Шен хеннахь дIадийча
Хуьлу буьзна кан...»

Садаьржаш нIаьвлаша
ГIаттайо реГIа,
Йуткьачу шакаршца
Тийналла йохош...
Сийналлехь кхозалой,
Шок туху йеа,
Аренаш дIалаца,
Шен тIемаш даржош.

ДогIано йазийна,
Лохеша йогIу
Мархаш... мох а бели,

Ченан кІур гІитгош...
Аьжкенан догІанаш
Комаьрша догІу,
Гуллучу Іаьмнаш чохь
Чуьппалгаш хІитгош.

Хьийкьина ду регІахь,
Кхиййна йалта:
Буьртигна базбелла,
Кан лаьтта кхийда...
Ловзуш бу йалтийн хІорд,
ТулгІенаш йетта...
Колхозан декьашхой
Баккхийбеш хьийза...

Ворданашкахь йалта,
Стерчийн йуьхь лоций,
Хьаьтта узуш ду, йай
Хьожа етгалуш...
Белхалозна-м хаьа
И шайн доций,
Амма сакьерало-кх,
Шайн белхан жамІ гуш.

Йуьртан дай

Хала ду, дависарг,
ДІадевлларш дийца.
Дерриг а замано
ДІакхьохьу шеца.
Вайн дайша-м кьийсина
ДегІаста цІийца,
Йиш йоцуш шайн махкахь
Баха ког хецна...

ЧагІлуш дара Іедал,
Халкъ кепе тухуш...
Йуьртан дай а бара
Кест-кеста хуьйцуш,
КІеззиг «галваьлларг»
ТІепаза войуш...
Вацара цундела
Цхьа а и дарж кьуьйсуш.

Имран дІаваьккхира,
«кьора» ву, аьлла.
Нихало Іела ву
Йуьртаца бертахь...
Бакьонна тІегІерташ
Ву и, галваьлла...
Іза вац дика
Іедална гергахь.

Іедало йуьртда
Мохьмад хІотгийра.
Цу дарже и кхачар
Дацара атта...
Мотт-йоза Іамо цо
Сиха долиира...
Ткъа Іеминарг дара:
«Дарасти», – ала.

Іедална муьтІахь вуй
Хайита гІерташ,
Бехк лохуш, йуьртахой
Хьийзо болиира...
ГІуллакх делахь, дацахь а
Гергахьа сецаш,
ГІалара хьаькамашка
Аьрзнаш долиира...

Ишттаниг ма вара
Іедална везарг.
Кест-кеста уьш хийцар а
Цундела дара.
Мохьмада ца дора
Нахана дезарг,
Цундела йурт цуьнца
ІийГІина йара.

Бес-бесар шен басарш
Хьаннийн гІах детташ,
КІедачу боларца
ЙогІура гуьйре...
ТІомарчийн дуьхь-дуьхьал
Йуткъа шокийетташ,
Къегинчу малхаца
Ца гІотту Іуьйре...

Хъаннашна Іуналла дан,
Говр а луш лело,
Іедало Саьлгира
Балха хІоттийра.
Цуьнан некъаш хедо
Йуьртда вели...
ДІайоккху говр, бохуш,
Хабарш хазийра...

ЦаваоІуш, ворданахь
Цо дечиг кхоьхьуш
Цалалуш, йуьртдас
Цуьнга аьллера:
«Говр лело бакъо йац
Хъан, дечке лоблуш...»
И хабарш цо дуьйцу
Хан гена йаьллера.

Дуьненна го тесна,
Суьйренга керчаш,
РегІана дехъахь малх
ЦІийбелла гора...
Пхьобъханахь лаьтгара
Нах, деш къамелаш...
Ткъа йуьртден матго
Лецира гІура...
Саьлгирах баьрг кхетча
ТіевогІуш шайна...
Стогалла дІайелла
Вацара цхъанна: –
Шен меттахь цааьлларг
Дуьсуш ду дайна.
И ала тіехІоьгти
Саьлгира кхарна:
«Ассалам Іалейкум,
Йуьртгара кІентий!
Барт болуш дехийла
Кхоьллінчу Дала!
Ткъа хьобга, «особий»
Мохьмад, «дараста» –
Кхин хІума ца догІу-кх
Сан хьобга ала!..
ХІоттийнчух «Да» хилла
Вац Іалхан-ГІалахь.

«Да» йуьрто хоржуш ву,
Ца йезаш харцо...
Хиллачу йуьртан дайх
Нахаца бергахь,
Хъанал чекхваьлларг ву
ХІетахь Мамацо!..»

Тай тіехь тасадаларш

Луралла тіедоьжна,
Кхерчаш шелбелла,
Шен чІирхойх хьулвала
Меттигаш лобхуш,
Хийла а лелара
Лечкъаш, гІелвелла...
Ткъа цахь берш хьийзара,
МаслаІат доьхуш...

Харцонаш кхийдочу
Іедалца къуьйсусх
Лелачунна а кхин
Дуьне ца гора...
Хийцамаш хиларе
Дехха сатуьйсусх,
Царам-м шайн синош дІа
Йорах ца лора...

Уьш хилла обаргаш –
Бакъ нохчийн кІентий!..
Ткъа церан сий бехдеш –
Талорхой хилла,
ГІадайнарш ца буьтуш,
Уьш атта хетий, –
Вой а! – йоккхий хьора,
Хьовзадой хІилла...

Наггахь бен «ГІалх» олуш,
ЖІаьлеш ца лета...
Тийналлехь йуьртана
Набар тар туьйсусх...
Генара седарчий
Дегадеш, лепа...
Йурт йижош, дІахьерча
Аьхкенам буьйса...

Буйсанна жӀаьлеха
ХӀоз хуьлчу хенахь,
Йуьрта чу баькхира
Цхьа кьуй – талорхой.
Царех кхоь Собылана
Сеци тӀай кӀелахь,
Вохуьйтуш шиь хьажа
Адам хаалой...

Ткъа буйса йукьал тӀех
Тиллачу хенахь,
Иали доттагӀашца
Хан йоккхуш Ийна,
Шен цӀа вогӀуш, дайра
Ши гӀаларт генахь: –
Кертара ши гомаш
Карийра йигна...

Хьем ца беш, велира
ТӀаьхьа даьхнина
Иали шен вешица –
Абумуслимца...
Кьуй тӀай тӀе хьаьвдира,
Гомаш дӀахецна –
Бацара некь маьрша
ДӀабаха хӀинца...

Шиннах пхиь тийсалуш,
ТӀай тӀехь топ йели... –
Сина метта кхетта,
Иали дӀатийра...
Пхеанца тийсалуш,
Цхьаь дуьхьалвели,
Вешин чӀир ца оьцуш
Ца бузо кийра...

Баттара йаьккхина
Талорхон шаьлта,
Ка-чехка лецира
Абумуслима
Дерзинчу куьйгашца...
Амма цаваьлла,
Шаьлтанан ира дитт
Кьуйга дижийра...

Амма схьа-м йаьккхира
Цуьнгара шаьлта...
Шаьлтанан оьхьиг цо
Тейерзош цунна,
Шен ге тӀе мукь хӀоттош,
Ондда тӀетаьӀна,
Йахийтира чоже
Талорхочунна.
Уьш сихонца, бевдда,
Бевллера кьайла,
Шайха цхьаь талорхо
Текхош ваьхьнера...
Гуларийн саьнгаршкахь
ЦӀийн лар дӀайайра,
Абумуслим тӀай тӀехь
Ша цхьаь виснера...

Вийначу шен вешин
ХӀоьгтина гӀовла,
Кхозучу пхьаьрсашца,
Могуш куьг доцуш...
ТӀаьхьара куьг хьокхуш,
БӀаьра-негӀар кьовла
Лаьтгара, йиш йоьхна,
Цхьа накьост воцуш.

Годайукь йихкина
КӀайчу гатанца,
Герз даьлла агӀорхьа –
ТӀай тӀе – хьаьдира
Иалин хӀусамнана,
Даго хьегӀарца...
ЦӀех дуьзна куьйгашца
Марваша гира...

Сихонца йукьара
Шен гата достуш,
ДӀайехка йолийра
Марвешин чевнаш...
ЦӀийнда Гуьллура,
Кхин са чохь доцуш...
Шен хенахь ваьхьнера,
Йуьртана везаш.

Кешнашна йистерчу
 Хусаман гийла
 Кор тоьхча, ша йеха
 Йоккха стаг йели
 Ара. Буйса а йу
 Тапъаьлла тийна...
 Бел йехна, и эцна,
 Стаг къайлавели...

Гуьйранна нахана
 Керла барз байра
 Шайн йуьртан кешнашкахь,
 ДобгІна чурт доцуш...
 Хено шарбина и
 Барз а длабайра,
 Талорхо хьулвина,
 Вала да воцуш...

Даймехкан Боккха тІом

Адамийн исторехь
 Уггаре луьра,
 Даймехкан Боккха тІом
 Бобдучу хенахь,
 Виь бІе сов жима стаг
 ХІокху йуьртара
 Вахна;
 тІом а бина
 Ницкъ ма-ббу дегІехь...

Ах сов тІеман арахь,
 Эгнацохь бусуш,
 Ца кхуьуш шаьш-шайна
 Цкъа Еса деша,
 Шайх ала онда дош
 ДегІастна дуьтуш,
 Шайн синош дладелла,
 Ца бойтуш изша.

Уггаре тІом буьрса
 Бол-болчу кхуьйсуш
 Вайнехан кегий нах,
 Сов дукха белла...
 Хилларг дІахайта

Цхьа адам доцуш,
 «Брест-чІагІо» дІа ца луш,
 Ши бІе сов велла.

Хьедечу балдашца,
 Хаалуш халла,
 Вистхила гІертара
 Чов йеза хилларг,
 ГІелделла шен бІаьргаш
 Сийналле доьгІна,
 Чолхечу ойланаша
 Схьалобцура лаг...

Шайх дийна висинчо...
 ...ЦІахь... дІахайта...
 Кхачахь вайн махка...
 «Іалхан-гІала»...
 МостагІашка сехья...
 Ког ца биллийта
 ХІара дуьне оха
 Дитира ала...»

Чов хилла Гуьллуш верг
 Узарш дан ваьлча,
 АтагІара цхьаммо
 Элира назма:
 Уьш вара ткъе виь
 Цу «Бресте» кхаьчна. –
 Таьхьара айира
 Цунна хІорамма:

«Йоккхачу-АтагІахь,
 ПхьобгІана гуьллучохь,
 Чуртан тІулг богІий,
 Гуо белаш, вежарий.
 Турпалхойн байракхаш
 Айалаш тхуна,
 ДоІица гечдойла
 Алалаш, вежарий.

ГІазотан йукъ йоьхкуш,
 Тхан гІовттар ду шуна,
 Нохчийчоьнан ва цІарах
 Тхан латар ду шуна,

Хан-зама дӀаӀхарх
 Дага а лобцуш
 Тхо Деле дехалаш,
 ХӀай мерза вежарий».

ТӀом марса белира
 И назма олуш...
 Тейетгаш гауршна
 КӀентий бара вайн...
 Лулара (бацахь а
 Вовшийн тӀекхочуш)
 Дуьхьала элира
 Хаза назма шайн:

«Кхетачу цу малхе
 Маршалла хойтгуш,
 Бузучу цу батге
 Дега весет хойтгуш,
 Къинхетам бе бохуш,
 Элчане кхойкхуш,
 Тхо Деле дехалаш,
 Бусулба йижарий».

Дуьхьалатуьйсура
 Кавказан лаьмнаш,
 Шайш дина, кхиййна
 Хьоме ДегӀаста...
 Назманца декара
 Даймехкан аьзнаш,
 ХӀоранна хаьара
 Дезий шайн къеста...

Цъанна Ӏалхан-Ӏала
 Гора... къена лаьмнаш...
 Вукхунна – АтагӀа,
 И буьрса Орга..
 Лиетара цъаь хилла
 СССР-н къаьмнаш,
 Гаурашна бекхамна
 ХӀоь тухуш горга.

Кхузткъе итт шо кхаьчна
 ТӀом дӀабирзина.
 Турпаллийн декхаршлахь

КӀант вели хийла.
 Бисначийн чевнаш а
 ЙӀац дӀайирзина,
 Гуьйре, хаза суьйре
 ЙӀогуш тӀе тийна...
 «Брест-ГӀопан» кӀоргехьа,
 Нохчашна догу,
 «Турпаллийн седарчий»
 «хьулдина» Ӏохку...
 Цу борза кӀелара
 Церан нур догу,
 Шайн зӀаьнарш хьакъболчу
 Дайшна тӀе лобхкуш.

Гумаран вежарех
 Шиь тӀам тӀехь вийра:
 «Брест-ГӀап» дӀа ца луш – цъаь,
 Варшавехь – важа.
 Нохчашна-м ца хетта
 Цъа а къам хийра,
 «Цъаьболчарна» хетарх
 «Ӏу воцу бажа».

Шен вежарий тӀам тӀехь
 МостагӀех леташ
 Декъал хилла аьлла
 Шийла кхаь кхаьчча,
 Гумар тӀам тӀе вахара,
 ТӀом гӀазот хеташ,
 Шен лаамехь, Чуйков
 Волуш шен баьчча.

Гумар

Лаьтгаца, лаьтгаца...
 Доьзна ду дахар...
 Схьаэца дац-кха вайн
 Цо делларг бен!..
 Лууш дац цунна ша
 Дуьгийла Ӏахар:
 Ша дезаш къахьобгург
 Вуьтуш вац цо къиэн.

Дависа. Дависа
 Хъан, Соьлжан-тогИи!
 Хъан уьшалш дIатуьттуш,
 Латтанаш дендеш,
 Хасстоьмаш кхийнарг
 Дага а вогИий,
 Лела со, цу хенахь
 Баьхначийн сий деш...

Ша валлалц, лаьтгаца
 Лелош гергарло,
 Нахана а везаш,
 Гумар чекхваьлла...
 Шен къомана йезна
 Дуьненан серло
 Кхачаре сатуьйсуш,
 Кху йуьртахь ваьхна.

Хууш вара нехан
 Самукьадаккха.
 Массарна а товра
 Цо йина забар.
 Тоьгал ду даьхни а,
 Дин а бу хахка:
 Нахах дIатарвалар
 Ду коьрта дахар.

Гумаран хасстоьмаш
 Хьийкъина хилла:
 Мутт долуш, чам дика
 Бу бохуш наха,
 Соьлжа-гIалара оьрсий
 БогIура хийла,
 Боррах шайна стом бахьа
 Кху Iалхан-гIала.

Махках дахар

Советийн цIен байракх
 Шайн буйна къуьйлуш,
 МостагIех леташ, леш
 Вайн кIентий бара.

Ткъа кхузахь, Нохчийчохь,
 Сийна цIе йуьллуш,
 Къам лобхкуш Сибреха
 Лаврентий вара.

Къизаллийца дара
 «ГIуллакх» дIадолош:
 ХIун хилла ца хууш
 Нах бIаьрзе бара...
 Цомгушниг, эгIазниг –
 Герз тухий вожош,
 Ца буьттуш зударий
 Бер эца кара...

Цхьа хелиг ца кхоллуш
 Йиллинчу алах,
 Иобхура хьайбанаш,
 Дахецна лаьтга.
 УгIучу жIаьлеша,
 Ца ловш и бала,
 Ца дуура доьша а
 Доьттина лаьтга...

ХIун бехк бу бIешаре
 Бирзинчу къанойн?..
 ХIун бехк бу аганашь
 Дижинчу беран?
 Шайн кIентий тIам тIе
 ДIахьийсочу нанойн,
 ХIаллакIан Россина
 ТегIерта гIера?..

Ма харцо йара и,
 Ма харцо йара!
 Цхьанна а заманашь
 Ца хилла харцо!..
 Ма тезет дара и!..
 Ма белхарш дара!..
 БIаьрхиш гIорадеш
 Хьобхкучу дарцо!..

Тхан кьина терсара,
 Даймехкан лаьмнаш!..
 Тхо добхуш техкара
 Бешерийн хьаннаш!..
 Февралехь г'орийна –
 Дашийра лаьмнаш...
 Къизаллийн куьйгашца
 Дохийра баннаш...

Цу дарцаш хьокхучу
 Хийрачу махкахь
 Цамгаро, мацалло
 Хийла вожийра...
 Гийлачу г'ораца
 Ца дуса арахь,
 Декъаза лаппаг'инаш
 Хитто йолийра...

Пом чекхбаьлла, Гумар
 Шен махка кхаьчча,
 Вокзале зезагашца,
 Эшаршца, боьлхуш...
 Духьал баьхкинера
 Оьрсий... шайчарна.
 Садола дег'и дацара
 Кхунна г'едог'луш...

Кхин вевзаш, вистхила
 Цъа адам доцуш,
 Вокзалехь лаьтгара
 Гумар, ца кхеташ...
 Оьрсийн полковнико
 Кхуьнан пхьарс лоцуш,
 Х'ара йуьстахваьккхира,
 Кхунах къахеташ:

«... Соьца нохчий бара
 Мостаг'ех лиеташ,
 Лазор, валар х'ун ду
 Ца хаара царна...
 Уьш майра лиетара,
 Ожалла эшош, –
 Ожалла мелхо а
 Уьдура царах...

Ахь бехк ма биллалахь,
 Б'аьхаллин ваша,
 Бакьдерг хьобга ца аьлча
 Со ма ца волу:
 Россина г'аьхьах'уьттуш,
 Пом бина аша...
 Бехк боцуш, къам махкахь
 Даьккхи шун, боху...

Хьайн дагахь дерг, луург
 Соьга схьаала,
 Ткъа аса вошалла
 Дийр ду хьуна.
 Со, г'емало, хьайн накьост
 Мегар ду лара...
 Галамат ледар ду
 Г'уллакх цкъачунна...»

«Хьо г'евале, вара
 Хеташ суо тилла...
 Ткъа со-м ма лаьтгара,
 Х'ун ду-те бохуш...
 Цъа Делан г'уда тхоч
 Хьаьрчина хилла,
 Цунна тхо реза ду
 Дуйцийла йоцуш...

Дийна висахь, царах
 Со д'акхетар ву...
 Ма боккха бала бу
 Боьссинарг тхуна...
 Халкъан къа-бала ас
 Цуьнца боькьур бу...
 Ахь хилларг дийцарна,
 Баркалла хьуна...»

Ткъа гинарг д'акхаьчча –
 Ма гойла цъханна!..
 Гуш дериг Гумарна
 Ирча сурт дара...
 Гуьйренан эсаро
 Дожо г'ла санна,
 Шелонехь мацалла
 Леш адамаш дара.

Лаьтгара цу араьх
ЛаппагІнаш кьен...
Суьйренца ца гора
Хьалаболуш кІур...
ДегІана доладан
ГІора доцург шен,
Леш, ара текхара
Нахана ша гург...

Цаьххьана дарц ГІоттий,
Буьйсанап КІоргехь,
УгІура, тийжаш, и
Дагна детташ ов...
Эрзанап чІижаргІаш
Лекхалуш дарцехь,
Сахиллалц «боьлхура»
Эрз тиллина тхов.

Цкьа коре дахьодий,
КІезанап цІийзаш,
ТІаккха цо буьрса ка
НаьІарха йетташ,
ДегІа чохь са дериг
Іожалле ийзош,
Ма карзахдуьйлура,
Къежайеш цергаш...

Кхетам чуьра валлал,
Цо хала ловра,
Цхьа а бахьана доцуш
Халкь

Махках даккхар.
ПхьобьІана хІуьтгуш кхин
Къаной ца гора...
Уьйр йолу нах а бац
Са паргІатдаккха.

Цхьадолу аматаш
Вайчаьрца догІу:
Хьаннаш, хиш, шовданаш,
Тянь-Шанан баххьаш...
Баьццарчу духарца

БІаьсте а йогІу,
Аьхкено даржадо
Зезагийн кузаш...

Шайн баххьаш сийначу
Стиглане кхийдош,
Тянь-Шанан лаьмнаш гуш,
БІаьргаш тІунлора,
Кавказан лаьмнеха
Уьш тера хеташ,
Іумарна суьйренаш
ЧогІа йазлора...

Балхана мало йеш
Іумар ца Іара:
Латгано комаьрша
Рицкь цунна лора.
Олхазаршца ГІоттий,
Волура ара,
Шен кемсийн аре гуш
Сакьералора.

Хьийкьина хорханаш,
Таьллангаш сеттош,
Муьлхха а цхьаь обьзча,
Йу итг кийла сов!..
Іумаран аренаш
Йу кемсийн хестош—
ВДНХ-а и вахар
Белхалошна тов.

Сибрехахь кхойтта шо
Даьккхина, кхечи
Деха сатийсинчу
Хьоме шен йуьрта.
Халкь диеза, мохк биеза,
Маршо а йели –
Шен хІусаме-м ца вуьту –
Ур-аттал – уьйтІа!..

Шен махкахь витар а
Доккха ирс хеташ –

Ощул сагагдинарг
 ДегГаста йара!..
 Ша мацах лелийнчу
 Урдах бѡьрг бетташ,
 Собыжа йистехъ лаьгтара,
 Ойла йеш вара...

Хасстоьмаш кхийинчохъ –
 Тишйелла саьнгарш...
 Хьалхалера Собыж а дац –
 Жимделла догӀу...
 Мацах цо текхийна
 Юьхкуш йу гоьргаш...
 Иштта йу хӀара зама –
 Хийцалуш йогӀу...

Дависа, дависа,
 Хьан Іалхан-ГПала!..
 Хьан сий деш, пусар деш,
 Хьан баьхна кӀентий,
 Вийца цхьаь ца вуьгуш,
 Шен махкахъ ваха,
 Хьомечу хьох баьхна,
 Бигир-кх гена...

Паьххьара дош

Хала ду, дависарг,
 ДӀадевлларш дийца,
 Дерриг а замано
 ДӀакхьохьу шеца...

Вайн дайша-м кьийсиний
 ДегГаста цийца,
 Ца битна шайн махкахъ
 Баха, ког хецна...

Ма чоГӀа лаьар-кха
 Кху йуьртахъ ваха...
 Нахаца тар а луш,
 Хьанал кьахьобьгуш,
 Хьомечу ДегГастна
 Ирхенаш йаха...
 Керлачу дахарна
 Йуьстах ца вуьйлуш...

Сан ойланел хьалха
 Ма йийла, зама!
 Йаржийта уьш маьрша
 ХӀар дуьне ма-дду!
 Уьш сецо йиш йац сан,
 Хьежайеш кхане:
 Дан дезарш дисина
 Дукхе-дукха ду!..

Ас хӀокху байташкахъ
 Хьехийначу наха,
 Туьйранаш дуьйцуш,
 Ца токхура суьйре.
 Ирсе а, машаре
 Шу дукха даха!
 Шуна ас дийцинарг
 Дацара туьйра...

2015 шо.

Проза

БЕКСУЛТАНОВ Муса

Абаден хенийн гуо

Делан хІора гІогтучу денца (йуьхь-чаккхе шеца йолчу), бала а, ирс а хьайца ду-кх хьан, хьан кхалхар – кхоллар а долуш, хьан велхар-велар а, маржа!

Кхин хІумма а дац-кх хьуна кхузахь, дІавоьдучу ахь дІадахьа йа вогІучу цо схьадан а, дуьне охьадилличхьана хаддаза хьийза хенан гуо боцург, гуттарлера, гуттар хилла абаден хенийн гуо, йуьхь бен, кхин чаккхе а йоцуш...

Байтамал а эрна...

ХІара дуьне а, шераш а хьан, той-ловзарш а жималлин, хІумма а хилла ца хилла-кх чаккхенера хьо йухахьаьжча, хьайн шерийн кьобжаллера йа цхьаллера – цхьаь висча, вистхила йа вахан-ваха: «Во-о, Хьенех, Минех!», – аьлла, хьан моґарера, бераллера, хьобца хьирчина, вилхина хьобца кхайкха-хазе стаг воццохь, хІумма а хилла ца хилла-кх дуьне хьо, тІаьхьуо боґу кхетам боцург, кхетамца кхочу байтамал а эрна...

Генан само – кьематде а

Стеган хеназха гІенашца охьало-кх суна: со дийнахь суо верг хилча – цхьа адам, цхьана кхетамца, буса гІенашца кхин ву-кх со, гІан гушволу и со кхин волуш санна хиэталуш, со самаваьлча – гІан декъаделла, ах кхузахь а, цигахь а дуьсуш, суна ма-йарра дага ца йоґу сайн дахарера моьтту бІарлаґа....

ХІора а адам, абаде санна, цхьа а чаккхе йоцуш ду-кх, кхоллар бен, кхалхар доцуш... жобжахати а йолуш йу-кх, хІета, шен заманца цхьанхьа хьобжуш, цхьаццадолчу гІенан эрчо гІенах ма-хьежжара, гІенан само – кьематде а.

Даймохк

Даймохк – цхьа латта дац йа цхьана дашах лаьтташ а, бІе эзар дашах бен, Даймохк – цу лаьттахь хьайн меттан маршонца хьо, Іадатан синґамарца, хьан синан мукьам санна, дерриг а хьуна аьхначу, хьуна гергарчу, хьомечу, иэсаца васт санна, дайн орамийн уьйрашца – хьо а, хьан мотт а, хьан латта а – Даймохк!

ХIун-мила хIун башха ду-кх тхо...

Чхьаьвриг йоллу тасаелла, цхьана бецан хелиг тIера кхечунна тIе йолуш, цигара йужуш, йуха гIоттуш, тIаккха йуха а иштта тийсалуш, цхьанхьа-м цхьа некъ эчна, шен ма-хуьллу рицкьана хьабда...

... хьоза а ду, когаш тIе охьа а тeIаш, кхерамах корта дIасахыйзош, баца йуккье зIок Iуьттуш...

... зингат а доьду кхуран диттах, тIийригца могIа бинна, хьала, иштта могIа бинна, дуьхьал а догIу, зIакаршца цхьа хIума а йохьуш...

... со а лаьтта, лулахочо – машенан чкьург а тойина – дIавогIу хьуна ша, аьлла, хьера дама эца ваха араваьлла...

ХIун-мила хIун башха ду-кх тхо, со а, зингат а кху лаьттахь, дIора чхьаьвриг а, и хьоза а, массо а тхо цхьана декхарна – гайна даца кхоьллина хилча...

Дайх бисина кхерч

Со цкъа а ца левзина дайх бисинчу кхерчахь сайн – суна иза ган а ца гина, бийцар бен, бахар...

...Дас йара-м олура шайн цхьа хIусам цхьана хенахь – цхьана шийлачу Iаьнан дийнахь, шашь махках дохуш, шайна тIаьхьайелха тIаьхьайисина...

Кху чуьрчу беран-хIумнийн бералла а хьаьшир-кх иштта, шо девзткье дейтталгIачу шеран 20-чу бIешарахь, Iаьнан шийлачу цхьана буйсана, декабрехь шо хуьйцуш, церан гIенаш кьобжа кьездеш, ловзаргаш лоблхуьйтуш, царна керла шо кьиза кьахьдеш, хIинцца-хIинца хилла йоблла хIусам бомбанашца бухайоккхуш...

.... Муьлхачу бIешарахь йа маца даьхна-кх вай дайн кхерчахь, вайн дайн йа дендайн, дендайн дай баьхначу туйшахь?

Маса бIе йа эзар шераш ду-кх вай иштта кхерчах тилла, вешан кхерчахь дохдалаза, кхерч латоза, кIур байна.

Ло догIуш

Ло догIуш, кIайн луо, кIайн серло йаржийна, дитт а, Iалам а, дуьне а – шадерриг а кIайн деш, меллаша, дайн лайнчимаш цхьабосса иштта охьататтаделча, коган экха а, олхазар а тIома, хьайба а, дитт а, некъаш а шашь долчохь хIунда соцу-те, хIун гуш йа хIун хезаш, хIун кьайле йевзина...

Йа хIинца а, хIетахь а, цкъа а и сингIайгIа, синсерло – ло догIу гича хуьлуш болу цIе йоцу и синхIоттам – дош дашах дуоззала ойланехь ца лацало-кх соьга, цхьана мIаьргонна, мIаьргон эххала, зарратал сацон хьажа...

Хьайба а, дитт а, олхазар а хIун хезаш соцу-те хIетахь, меллаша, дайн лайчимаш гуобаккхина лаьтта оьгуш...

Хьовсийша цкъа, ло догIуш, ло догIуш, совцийша...

Масане, маржа, масане...

Дуьххъара санна, цул тӀаьхъа ца хилир-кх йуха кхин цкъа а, дуьххъара хилла синкӀерам, хӀоразза а иштга йухабоьрзуш, вул-вулу-у-ш, жим-жимма ирсах дӀаволар бен, мацах цкъа хиллачу ирсах – шозлагӀа йа кхозлагӀа йешча – ахь дуьххъара йешна киншка – ширбеллачу безамо хьогӀу дагалецаман гӀайгӀа санна, ирс кӀамлуш санна хеташ, мацах цкъа девзина ирс.

.... дуьххъара дика киншка йешарца, ирс, карорца дов-кх хъан, кхин цкъа а цуьнца йухахир доцу, карорца хъан дайна ирс...

Боккъал а, ма хьогӀу-кх со, Хемингуэйн «Юдика йойла герз» йобшайолчух дуьххъара, йуха «Воккха стаг, хӀорд» а цуьнан; Айтматовн «Джамия» а, «Ася» а Тургеневн, Ирвин Шоун «Византехъ суьйре», И.Бунинан «Чангин гӀенаш», «Жима эла» Экзюперин, Ю. Казаковн «Хьо гӀенахъ къаьхъа вилхира», «Херцарийн гуонаш» Борхесан, Фолкнеран «Ча» повесть, «Ина тӀоьхаларчу раж йукъехъ» Селинджеран, «Тиффанехъ Гуьйре йар» Трумен Капотен, Хименесан «Со а, Платеро а», поэзи а цуьнан ерриг а, Бальзакан «Аренан лили», Джойсан «Джакомо Джойс» а.

Масане, маржа, масане хилир-кх со цаьрца ирсе, цу авторшца – дуккханца а, дуьххъарлерачу безамца санна – шовданехъ цуьнца, хийистехъ, – дош дицлуш, мотт сецна, йуьхъ лечкъочу йоӀаца санна...

Сан дола

Цкъа ненах декхаш, йуха сийна буц кхоллуш, тӀаккха шийла шовда молуш, дӀасауьдуш, схьауьдуш, кхийсалуш, ловзуш, дитгах кур хьоккхуш, нийсархойх тийсалуш, шен денойн йист ца гуш, хьаьдда-дедда лела шинара, Ӏай, лахъана дас шен уьрса кӀела ма-диггара, вайна ма-ттов, харц-бакъ, рицкъа лохуш, бахам беш, цхьаь Ӏехош, важа кхуссуш, цхьанна кхаьлуш, кхиниг вууш, гӀийлачуьнца майра, тоьллачух кхоьруш, муш хаьдда уьду хьокъа вир санна, вайна ма-луьу Ӏеса лела вай, цхьана дийнахъ Дала ша – и шинара шен дас уьрса кӀела ма-диггара – цӀеххъана лоцуш, къизачу маьхарца Ӏожална Ӏе дуьгуш ду-кх, Ӏожалан метта, садаларе, Ӏаьржачу коша, готтачу лаьхъта...

Алхьамдуллилахъ, хастам бу-кх АллахӀана, и нийсо-х йеллий Цо, шел нийса кхин нийса хир йоцу массарна а кхочу йолу – Ӏожаллин нийсо.

Сатийсам

Бераллехъ, когашӀуьйра чан идош хьийзачу хенахъ – да-нана а, сан йишаваша, денана а йолуш дийна, – тхайн йуьртал гена дӀа кхин дуьне доцчу муьрехъ, кешнех ма кхоьрур-кх со. Даим иштга лаьтта чарташ, со лаца гӀевтгича санна, ведда бен, меллаша тӀехвала а ца ваьхъаш...

Ткъа хӀинца, зама херийелча сайх, жималла а йайча дӀа – да-нана а, вежарий сайн, нийсархой а дӀабахча – кешнийн керт цӀа тарлой-ц, сайн ден цӀа, ненан хӀусам, жималлин марзо а сайн, гергарчийн уьйраш а, массо

кхуза схьагул а велла, вовшах а кхетта, схьа а веъна, хьо виц а вина, паргIат шайн лулахь цхьаьна, цхьана ца чохь, ул-уллохь дIатарбелла...

...дегаIовжам, бIаьрхиш хьан, дагалецам, гIайгIа а...

Йуха, эххар а, синхьаам, сатийсар, хьагар хьан, цкъа мацца а цхьаьна а кхетта – кхин ца къаста гуттар а цхьаьна, – хьайн вежаршца, децаненаца: «Сан Хьаби, Ваши!» – бохуш, хьайн дена вела, нанна хьаставала, вежарех воккхаве...

Йа АллахI, цу дийнахь, сан тIаьххьара сахьт хIобттича, сан да-нана лохьа суна йуха, сайн вежаршца витахь со, оццу суьртехь, тхайн кIотарахь, когашIуьйра чан идош, цхьа йургIа ийзош дIаса, цхьана кедара чорпа къуьйсус, кIорнеш санна, вовших хьерчаш, тхо левзинчу муьрехь санна, да-нана а хIетахь санна, тхо а бераш долуш санна, тIаьххьара цхьаьна тохахь тхо, кхин ца къаста – гуттар а цхьаьна...

... ма саготта хир-кх суна нана...

... дега хIун хьал ду-те сан...

... вежарий цхьаьна хир буй-те, берриш а цхьаьна, со дIакхьачча?

Суо хилла бер дар-кх со...

Хан, йобдуш санна, цкъацкъа соцуш а хилла – хилла-кх йа цIаьххьана йухайогIуш...дагадогIу, айса хIара йозанаш – сайн це а, памили а – хIинчачул шовзткъе дейтта шо хьалха, суо бер долуш, Хилдехьарчу бердашца йазийна хилла зама, ткъа хIинца – 2016-чу шеран аьхка, Хилдехьа со йухакхьачча, хIеттахь хилла бер дар-кх со, цхьа эзар исс бIе кхузткъе деалгIа шо а соьца – бераца цига йухадеъна...

Хьайн тIаьххьарчу дийне хьежа...

ТIаьххьара хьуна – кхин ца хийца – хан йоцу паспорт делча, хьуо хенан гурашкара мукъаваьлла моьтту-кх хьуна, хенаш кхин йоцуш санна, терахийн хенаш, кхин зIараш а, неIарш а кхин, кхин кхана а, йухашарахь а, хьуо ведда-хьаьдда, лелла-идда шераш... цIеххьана дIа йухахьаьжча, тIаккха, йухахьаьжча, кхета-кх хьо, хьо вала дIахецна вуйла, цхьа а кхана а, лама а доцуш, маца догIур ца хуучу хьайн тIаьххьарчу дийне хьежа, тахана-тховса кхочуш санна, хьуо валлалц гуттар а хьежа...

Дегабаам

КогашIуьйра, марш йууш, бераллин чан гIаттийна, серах бина дин хоьккуш, ас урамаш идочу хенахь, малх хуьлур-кх соьца гуттар а, гуттар а соьца ловзуш, луйьчуш, эвлайистера комарш йууш, Iуьйрана со самаваллалц, тхан уьйтIахь соьга хьоьжуш... хIинца малх ма ийгIина-кх соьца, хьошалгIа а ца богIу цкъа а, марш йуучу бера-гIорзашца йурт ма-ййу харцхьалелаш...

Ирсе йицйалар

Сарахью араваьлла, кертаца долчу дечиган гІантахь Іа со, геннара дуьйна урам а гуш, ши некъ жІараболучохь дІасалела нах а.

Со царна дІанехьюо ву, леррина тидамца ца хьаьжча, йуьхьсибат дика кьаьстар а доцуш.

Ишколера догІу бераш довлу тІех, царна тІаьхьа цхьа ши стаг а.

Кхо зуда а йоьду тІоьрмигашца.

Хан йолу, гуш кхин адам а доцуш.

Со а чуваха веза-кх аьлла, ойла хуьлу сан, дІаса а хьожуш.

Некъ жІара болучуьра, со волчохь, цхьа кьона зуда йоьрзу хьала, букъ берзош, жимма сацайелла, ша схьахетош веанчуьнга, ларамза санна, кІелдІашхула дІа а кьаьрзаш.

Уллора стаг – жима стаг – веларца тІаьхьахьожу зудчунна, циггара – керган маьПера – йуха а воьрзуш.

Зуда товш йу, лекха, кІудал санна дегІан кеп а йолуш, йуткьа озийна кІудал санна.

Месаш хьалайна йу, йехачу вортан кІесаран кІайн кІаг а кьаьсташ, йуькьа-Іаьржа месаш.

Бете лаьцна куьг а ду, йела ца йала, дІа ца гайта, ирс нахала ца далийта, амма горгалучу беснеша йелар мелла а Јора а дохуш: ши бІаьрг боьлу, некъ а, дуьне а – цхьа хІума а гуш боцу Іаьржа хаза ши бІаьрг.

Техйолу суна уллохула, ганне а со ган ца гуш.

«Ма синкьераме йу-кх муьлхха а зуда, – ойла хуьлу сан, – шен ирсечу йицйаларехь, ма экама, дегабааме, бендоцуш а йоьрзу-кх иза, ша хьаста йа ша Јехо, шех кхета стаг воцуш, цхьаь цхьалха ша йисича», – олий.

Сох жимма гІайгІа хьаьрча, сайн шерийн сингаттам а.

Цхьалла

Гутгар а – маржа! – хІоразза а, мархаш цІечу цІийх Іенаш, малх, леш санна, чубузуш гича, ма цхьалла а гІотту-кх сица, буобералла, йишхаьлла орца, некхан гаттера дада хьаьдда са шен кьина ша доьлхуш санна...

Цхьалха цхьа хинтІадам

Йа АллахІ, сан некъех, сан идарх йа хьадарх, кІеж тийсарх, дуьне ас йа цо со – хьан – муьлха ловзочохь йа ловзо моьттучохь, мискьалазаррат меха хІума ІаьІна ца хилла-кх сан кхана Хьуна дуьхьал дан, тахана, кху буйсанца цхьаьна, сайн шерашца цхьаь а висина, бІаьргех боьжна тІадам боцург, цхьалхха цхьа хин-тІадам, гІелделлачу бІаьргех сан...

Хаьттинчух бакьдерг бери олу – шена хуьург, воккхачо – шена хаьа моттийта луург.

Мел лаарх, маржа, доҕанашца мел велхарх, лаьттан кховрал лакха волуш, хьайл лакха ца волу-кх хьо, хьайл – адамал – лакха!

Кешнашкахь дитташ а ду-кх гҕайҕане...

Буса сирник тоьачохь, дийнахь дийнан серло а кҕезга хиэта-кх, кхин а малхе са а туьйсуш.

Дитт санна вала лаьар-кх суна, са даьлча а, дитт санна, латта, шина когах орамаш хилча, деган пхенех генаш а хилла.

Блаьрзечун некьаш санна, дацло-кх, хҕета, кьаночун некьаш.

Хан мел йели – маржа! – хан мел йолу, хьуо хилларг хьайца ца караво-кх хьуна цкьа а, маццах гина гҕан санна хиэташ, цхьа кхин дагаловьцуш санна, жималлехь кхелхина хета деган мерза доттагҕ хьайн.

Йа цигахь...

Со тҕаьххьара тҕаьххьарчу новкьа волуш, суна тҕаьххьара гуш хилла гҕан кхузахь дҕахедар-те йа цигахь – со дуьххьара самаволуш...

Техволуш санна

Доккхачу хих, тҕай тҕехула волуш санна, ткьолгҕачу бҕешарера ткье цхьаалгҕачу бҕешарачу вирзи-кх со, букьа тҕехьа диса хҕума а доцуш, хьалхахь гуш сатийсам а, вар а, валар – ши дош бен, кхин Илма а, кхетам а боцуш, цҕара тҕе хьаьдда полла санна, сайн Южална дуьхьал уьдуш...

Мотт

Хийца-хийцалучу заманца, кьам сих-сиха хийцалуш гича, шира доттагҕ санна, тешаме, мотт буьсу-кх хьобца тҕаьхьа, халонгахь, баланехь шен халкьана, махкана бецаш, нохчех шира кьам дина болу хьан нохчийн мотт.

АХМАДОВ Муса

Поэзехь дуьххьарлера а, тӀаьххьарлера а гӀулчаш

Итт шарахь колхозехь завскладан болх а бина, йуха шина шарахь хӀумма ца деш а Ийна, тӀаккха денда Ийначу кӀотарахь бежнаш лелош нийсса итт шо а даьккхина, тӀаьххьар а цхьана малх кхетгачу дийнахь райцентре веанчу шовзткъа шо кхаьчначу Къаимна дагадеара «дахарехь лар йита». Декначу дийнахь тоьхна ткьес санна, цӀаьххьана коьрта чу иккхинчу оцу ойлану векхавалийтира иза.

«Бадуюв СаьИда йоккха лар йитина нохчийн литературехь», – хезира цунна тахана радиочухула шайна гергарчу нахехь. Хетарехь, цундела иккхира цуьнан коьрте и башха ойла.

«Цкъа делахь, нахана вевзаш хир ву хьо, шолгӀа делахь, хӀокху бежнийн кхош-пхьаьжаш даха а ца деза хьан. Хьайн йовххачу чохь – ойла йел ахь: йа мохехь, малхехь, йа шелехь а вац – йовххачу чохь хьайн а сискал йоккхур йу-кх», – ойла йора цо.

Цхьа дика амал йолуш вара Къаим: шена дагадеьнарг бӀаьрганегӀар тухучу йукъана кхочушдеш.

Нийсса кхо де а далале иттех стихотворени а, поэма а, ткъа иштта дийцарш а, йуьйцу а ца хезначу жанрашкахь йазийна произведенеш а эцна, районни газетан редактор волчохь вара иза. Церан хилла къамел, цхьа а дош тӀе а ца тухуш, йа дӀа а ца доккхуш, кхузахь дала до ас.

Цкъа хьалха салам маршалла хьаттинчул тӀаьхьа:

КЪАИМ. Шуна газета тӀе тоха хӀара произведенеш йахьаш веьна со...

РЕДАКТОР. Схьалол, ма дукха йу хӀорш...

КЪАИМ. О, дукха йац хьуна, дукха... ас йазийан дагалаьцначаьрга хьаьжча... О, ас йайина хан, оцу жехь-бежехь... со санна, хьекьалалла долчу стагана ма кӀезиг йу уьш.

РЕДАКТОР. «Хьекьалалла». И хӀун ду?...

КЪАИМ. Керла дош, ас кхоьллина – «талант» бохург ду-кх.

РЕДАКТОР. Осто-о-пируллахӀ, ма тамашина йаккхий таронаш йу-кх адаман коьртехь. Хьажахь оцу даше...Парадоксально, тӀаккха-а, бакьдерг дийцалахь, шашлык дика-м хуьлу уьстагӀан? Ма хьайн жехь лелаш, шашлык йууш, дӀалеллехьара тоьлура хьуна а!

КЪАИМ. ХӀан-хӀа, произведенеш йазийар суна, хӀаваь санна, оьшуш ду.

РЕДАКТОР. Ткъа со а ву-кх, хӀаваь санна, уьстагӀан шашлык оьшуш, тӀаккха...

КЪАИМ. Кхета со, кхета со, хьуна могошаллина шашлыкал сов цӀенчу хӀаваэхь садаӀар оьшу, мукъачу дийнахь со волчу кӀотара волахьа...

РЕДАКТОР. «Это идея»... Хьожур ву со. Но к делу... Ас цхьа хьехар дийр ду хьуна. Айхьа йазйал йазйеш хилча, стихаш йазйе. Цкъа-делахь, уьш атта а йазло, шолгIа-делахь, издательствос ахча дика а ло стихех: могIанах 70 кепек. Тпаккха, стихаш йазйарехь коьртаниг тема йу. Тпаккха дIайазйел хьайна теманаш.

КЪАИМ. Заглавеш йуй уьш?

РЕДАКТОР. Йу. Заглавеш, теманаш, названеш оцу терминиин цхьа маьIна ду. Тпаккха дIайазйел заглавеш: «Сан Даймохк», «Шовда», «Сан лаьмнаш», «Орга», «Сан хьоме эвла», «Нана», «Безам, йа наб цакхетар», «Гуйре», «Суьйре», «Делкъе», «Iай», «БIаьста», «Аьхка», «Гурахь».

ХIинца цкъачунна тоьар йу хьуна. Тпаккха цхьацца стихотворенеш, масала: «Сан Даймохк», «Шовда», «Сан лаьмнаш», «Орга», «Сан хьоме эвла», кхийерш – йазйан ишта дIайоло йеза:

Хаза бу (ду, йу), Даймохк (шовда лаьмнаш, эвла), Хьалха хьо боданехь лаьттина сан Даймохк (эвла, шовда, лаьмнаш).

ХIинца хьо серлонга (баьлла, йаьлла, ваьлла, даьлла).

Чаккхе даима муьлххачу стихотворенин иштта хила йеза:

Сан накьост (доттагI, йиша, ваша)!

Хьайгарчу ирсан ахь пусар делахь.

Кхетий хьо?

КЪАИМ. Кхета, ДIайоло, чекхийаккха-м хуур дара суна. Йуккъехь хIун йаздича бакъахь дара?

РЕДАКТОР. Хьайна дагадогIург...

КЪАИМ. Масала. «Шовда» стихотворени йазйеш, иштта йаздан мегар дуй?

Шовда молуш лаьтта йетт,

Цунна уллохь лаьтта сту.

РЕДАКТОР. Мегар-м ду иштта а. Делахь иза муьлххачу стихех дика хир ду хабий хьуна? «Безам, аьлча а, наб цакхетар» бохучу стихотворенехь. И стихотворени иштта дIайоло мегар ду:

Йеза суна хьо сайн сил а дукха,

Хьо дагахь ца кхета суна наб.

КЪАИМ. ХIинца со дIаваха мегар ду-кх? Со хьобга хьобжур ву хьуна...

РЕДАКТОР. Мичахь?

КЪАИМ. Ас хьобга хьошалгIа кхойкху, суо Iачу кIотара.

РЕДАКТОР. Ван йиш-м йацара сан, делахь а вогIур ву-кх. Бакъдерг дийдича, дика кхеташ ву хьуна хьо...

И къамел хиллачул тIаьхьа кхин баккхий хийцамаш ца хилира кху маьлхан дуьненахь. Хийцамаш гуш бацара районехь а. Ткъа редакторан,

хІора шоьтан дийнахь шайн йуьртах волий, цхьанхьа эхар а, районни газетехь керлачу поэтан цѐ гучуйалар а кхин боккха хийцам а ца лору-ра кхузарчу наха. Вайна йукъахь аьлча-м, и ши хІума цхьаммо а тидаме а ца оьцура. Масане бара кху йуьртах бевлла, цхьаццанхьа оьхурш, шоьтан, кІиран деношкахь муххале а; иштта масане бара кху районехь стихаш йазйеш, цу тІехула тІе уьш цхьаммо йеша а ца йоьшура: бакхийчара иза шех «сом схьадолуш болх» боцу дела, кегийчарна стихел диках романаш хетарна.

Бакьдерг дийцича, газетан белхахoшна хаадалаза-м ца дисира шайн редакторан хьалха, кьоначу мозгІаран санна, хилла болу беса бос тІеххьа цІийбелла хилар.

Ткъа вайн коьрта турпалхо Къаим? О, Къаим!.. Иза-м, хьаха, вара тІетаьШина «дахарехь лар йуьтуш...» Произведенеш йазйарал сов, цо шен цІийнна йуьстахо ор а даьккхира бахамаллин хьашташна лерина. Иза а ма йу цхьа лар! Хийцавеллий-те бохий аш иза? Хийцавелла жимма-м. Хьалха бацалахула зезагашна тІе когаш бетташ иза леллехь, хІинца-м хІора зезагна тІе охьатаьІий, «ЭхІ, хьо исбаьхьалла!» олий, барт боккхура цо.

Стенна делахь а, Къаима дахарехь лар мел йуьту, цуьнан уьстагІийн лараш кІотарарчу дежийлехь кІезиг хуьлура. И тосаделлачу Къаима лах-бира доттагІчунна-редакторна шашлыкана дІахoьцучу жижиган барам. Шен рогІехь иза тосаделира редакторна а. «Ма гІалатваьлла хилла со хІара «дика кхеташ» ву бохуш, хІинца галволуш лаьтта», – оила йора цо.

Амма дукха садетта ца дийзира цу шиннан вовшашна. Цхьана шоьтан дийнахь сарахь дара иза. ДІайан гергга йаханчу цІеран алошна улло хина хІара ший Іаш редактора элира:

– Тахана вайшиннан къаста деза.

– Муха? – цецвелира Къаим.

– Иштта, кхечу балха волуш ву со. Шен доттагІ – редактор кхин а «лакхарчу» балха волуш ву аьлла, дагатесначу Къаима элира:

– Хьо кхечу балха ваьлча вайша хІунда къаста?.. Йа хьуна кІордийна сан хІусам, ас-м...

Эццахь иза йукъахваьккхира редактора, делахь а, дешархо, хьуна оцу минотехь цуьнан дагахь хилларг дІахайтар сайн декхар лору ас. Цуьнан дагахь дара:

«Ас-м хІинца дуьйна хІора шоьтан дийнахь, цхьацца Іахар буьйр бу, вайн доттагІалла хила деззачу хьолехь, лаккхарчу тІегІанехь...» Цул тІаьхьа ша хІун эр ду хууш вацара Къаим ша а, цундела ахь суна а бехк буьллург хир бац-кха, дешархо, лакхахь вай йалийна предложени дукха тІадамаш тухуш чекхйалийтарна.

– Мичара, хІан-хІа... Ган-м гур ду вай. Делахь а... хьуна хьан литературни новкъахь дан гІо долуш хир вац со. Колхозехь завскладан болх ло суна...

– Муха? Завсклад, хьайн болх а битиний?..

– ХІаъ, суна мел хала ду хабий хьуна сайн болх дІатаса. У-у... ,– шен корта схьа а лаьцна, узар бира редактора. – Делахь а... дахарехь цхьацца хІуманаш хуьлу иштта, муха эр дара иза, иштта... хьо кхетий...

– Кхета, кхета со-м, – элира Къаима, ша иза ала гІертачух сол башха ца кхетташехь. И шех оццул атта кхетарна сапаргІат даьллучу редактора, доккха са а даьккхина, шен къамел кхин дІа а дира:

– Вайша дІасакъаьсташ ас сайн доттагІчун адрес лур ду хьуна. Иза а редактор ву. Цо гІуллакх дийр ду хьан.

Иштта дІасакъаьстира ши доттагІ. Масех дийнахь лийлира Къаим къастаран вуо лелош. ТІаьххьар а, цкъа дІадолийна гІуллакх чекхдаккха деза аьлла, шен поэма а эцна, гІала таьгира «сийлахь-воккханиг». (Иштта олура Къаима шех шен дагахь). Поэма – хІунда лечкъадо иза – редактора йеллачу классически формехь йазийна йара: иза дІайолалора хІокху могІанца: «Хаза бу хьо, сан Даймохк», ткъа чекхйолура хІокху дешнашца: «Кегийрхой, шайгарчу ирсан аш пусар делаш».

Форма керла йацахь а, поэмехь дуккха а дара хьекъале хІуманаш, ма-сала, хІокху тайпанара: «Аьхка мангал хьокху». «ДІадаьлларг йуха ца догІу», иштта кхин дІа а! Поэмех лаьцна къамел вайн лахахь а хир ду, цундела иза кхоьллинчух дубьцур ду вай... Къаим цхьана декхначу дийнахь гІала кхечира. Шайн кІотарарчу жобли чу вьодуш санна, кхин оза ца луш, хьаьккхина редакторна тІевахара иза. Могаш-паргІат, зуда-бераш хаьттинчул тІаьхьа, Къаима хаййтира шена хІара дика стаг ву аьлла, районерчу редакторо вийцар а, ткъа иштта ша поэма а йахьаш вар а.

– ХІа, сан доттагІчо дийцира суна хьо дика кхеташ поэт ву, аьлла. Ткъа идея хІун йу хьан поэмин?..

ЭхІ, иза дара Къаим кхийринарг. Цунна ца хаьара шен поэмин идея хьовха, ша иштта идея хІун йу а. Делахь а вайн хІинцалц билгалйаккхаз а Іаламера цхьа башхалла йара Къаиман: хІуманна атта вицлуш вацара иза. Цунна дагадеара, шега Къаима: «мукъачу дийнахь со волчу вуола хьо», – аьлча:

– Это идея.

«Хетарехь цхьа ша-тайпанчу маттахь соьга «уьстагІий дуй хьан?» бохург хир ду иза. ХІетахь цо а ма элира и дош, охашимма шашлыках лаьцна къамел дечу хенахь», – ойла йира Къаима.

– Ду. Уьш-м хьаха ду дарста а дерстина лелаш. Вола хьо со волчу мукъачу дийнахь, – элира Къаима. Редактора, цкъа цІаьххьана вьохна а висна, тІаккха дерригенах а кхетта, элира:

– ХІи-хІи-хІи! Сан накъост, хьо темина жимма йуьстахваьлла. Делахь, дика-м хир дара ахь хІара поэма йазийнчу меттигашка хьаьжча... Ткъа хІинца хьожур вай хьан поэме... ХІаъ... ахІа... ахІа... Схьадал хьайн куьг... Кхузахь гуш ду хьан поэмехь цІечу теца – ас-м цІечу тросаца эр дара, – чекхйолу гражданственни пафос денйалар, цо зазадакхарца философски кІоргаллехула лирически шораллин чолхалле йерзар.

Амма, сан доттагI, жимма кIаргъеш, тойан хъажахъа хIара хъайн поэма. Со вогIур ву хъуна хьо волчу...

И къамел хилла кхо де а дацара, цхъана йекхначу Iуьйранна Къаим шен кIотарахъ, хъалха эчиган кхо нуьйда йоллу пиджак а йуьйхина, коча шен мекхех terra йолу, полланан суьртахъ галстук а йихкина, дукха сагатдаларна цхъана метта саца ца луш, тIехъа ши куьг а диллина, дIасахъийзаш. Дерриге кийча дара хъеший тIеэца: малх санна, цIандинера баттахъ а кхелли дIакхоссаза долу божал а. Оцу хъолехъ йара жоьла а. Шен тIаьхъара иллеш дагальцуш лаьттара, хъокханах дIабихкина болу цхъана шарера уьстагI. Ткъа поэма-м цхъана-шина сохътехъ «кIаргъеш-тойина» велира «сийлахъ-воккханиг», иштта «хъекъалалла» долчунна доккха хIума а дацара, хIума кIаргъеш-тойар. Амма, ткъоллагIчу бIешеран шолгIачу эхан дешархой, шу аьллагIчух тешийта даима а билггала масалш хила деза. Уьш ца хилахъ шу-м тешар ма даций. «ХIан-хIа, и хила йиш ма йац! Муха? Вайн атомни бIешарахъхий? Вайн кибернетикин бIешарахъхий?» – маьхъарий деттар ду аш. Амма, цкъа-делахъ, Къаима шен поэма «кIаргъеш-тойар» доккха хIума а дац, йуха а боху ас, цуьнан «хъекъалалле» хъаьжча; шолгIа-делахъ, Къаима шен поэма кIаргъеш-тойар тIечIагIдеш долу билггала масалш а ду. Хъовсал шу, нагахъ хъалха цуьнан поэмехъ хIокху тайпана хъекъале аларш хиллехъ: «Аьхка мангал хъокху», «ДIадахнарг йуха ца догIу», бохуш, ткъа хIинца уьш кхин кIарглуш тоделлера: «Мангал хъокху аьхка, наггахъ гурахъ а», «Йуха ца догIу дIадаьлларг, дан йиш а йац», и дI. кх.

ТIаьхъар а схъакхечира гIалара хъеший. Редактор ша вацара: цуьнца зуда а йара. Зудчо, хIара ма гиннехъ, дIаса а хъаьжна: «О, Природа!» – элира.

Дукха хан йалале, хъешашна шун хIоттийна даьлча, массо шайн-шайн гIуллакхе хъажа дIасакъаьстира: Къаим ша даьккхинчу бахамаллин ор долчу вахара, редактор, кхуьнан шалго топ а эцна, хъуьнахула волава-ла, ткъа цуьнан зуда генахъ доццуш долчу цIийнан тIехъарчу бай тIехъ зезагаш лехъош, царах хъожа а йохуш: «Ах прелесть!» бохуш, лелара.

Дукха хан йалале цIийна тIехъа ваьллагIчу Къаимна гира шен керлагIчу доттагIчуьн зуда. Хъаьккхина тIе а вахана, цуьнцанна зезагаш лехъо хIобгтира иза а. Цул тIаьхъа дIадаьллагIчу сохъта чохъ хилларг суна ца хаьа, хIунда алча со оцу хенахъ хъагвелла тIехъа генахъ йолчу хъуьн-харчу шовдан тIе хи мала вахна хилла дела. Хи мала воьдуш редактор а гира суна, топ йуьстахо-о охъа а кхоьссина, цхъаь-м йазйеш, делахъ а кхуо лелочул а хазах вукху шимма лелорг хир ду-кх аьлла, сихха сайн хи а мелла, вухавирзира со. Гучуваларна кхоьруш, халла керта йуххе текхча, суна гинарг Къаиммий, редакторан зудий дара. ТIехъара тIехъаьжначо «ма хаза куц долуш зуда а йу хьо» эр долуш, хъалхара и гинчо «деллахъ, оцу меран дакъа алсам ца кхаьчнехъара ма хаза зуда а йар-кх хьо», эр долуш, йара хъаша. Иаламо цунна делла йуьхъ-сибат гуш

а дацара: басар, пудар, туш, суна цѐрш ца йевза кхин тайпа хІуманаш (йа Иилманан маттахь аьлча «химическн дозарш») хьекхнера цо шен оцу йуьхь тӀе. Делахь а, мерах дерг ас шуьга аьлла, бӀаьргаш, цӀоцкъамаш, бӀаьрнегӀарш, кхин йолу цуьнан башхаллаш йовза луург студентийн общежитехь муьлхха студент давуьжучу маьнги лакхэхь хьалатоьхначу суьрте хьажа. Мара ца лерича тап-п цунах тера йу шуна хІара вайниг а.

Дешархо, бехк ма биллалахь хІинццалц Къаиман йуьхь-сибат ца гайтарна. Айса цуьнан дог-ойла, цо лело гІуллакхаш, гайтичхьана йуьхь ахь айхьа а – Къаиман синхаамийн дахарца йогІуш йолу, – лохур йу аьлла, Іадда Іара со-м. Делахь а, цуьнан сурт-сибат ца довзийтича ца волу-кх. Къаим лоха ву ала а мегар доцуш, амма лекха ву, ша хьераваьлла воцчо а эр доцуш стаг вара. Цуьнан когаш дукха боца хетара вукху дегӀе хьаьжча... Верстана совса а севсина вара иза. Цуьнан ши лерг – Къаиман оцу йоккхачу йуьхь тӀехь бӀаьрг тӀехь соцург уьш дар-кх – сацкъарах дан а дина, тӀелатийча санна дара.

...ДӀаихира хийла беттанаш. Хийлазза веара редактор шен кӀотарара доттагӀ волчу. Хийлазза Къаиман топ а эцна, хьуьнха а вахна, и дӀа а кхоьссина, цхьацца хІуманаш йаздеш Іийра иза. Масийттаза редакторан зуда «а-ах прелесть», бохуш, зезагаш лехьо хӀоьттира.

КӀотарахула хӀорш иштта леллашехь, муха йолу а ца хууш арайелира Къаиман поэма а.

Кобьртачунна (нийса хир ду «в основном» аьлча), Къаим реза вара арайаьллачу шен поэмина. Делахь а цхьа хІума халахеттера Къаимна, аьлча а ши хІума. Хьалхара – шен фамилей, цӀей цӀечу шекъанца ца йазйар, шолгӀа – мужалтал чобхьарчу агӀон тӀе тоьхна шен сурт оцу мужалтана тӀе цатохар.

Текхечира гонорар схьаоьцу де а. И а схьайцира, поэма «лийча а йира». ШолгӀачу дийнахь, шайшиь набарх ма-велли, редактора Къаиме элира:

– Рецензи йазйайта йеза вай хьан оцу поэмина.

Тпаккха, телефон дӀатуьйхира цо:

– Сайдул, хьо вуй и? Со редактор ву. Могаш-мегаш. Нормально. Да, хьажахь, хІинцца дукха хан йоццуш Катаров Къаиман арайаьллакх «Хьайгарчу кху ирсан...» боху книга. Цунна рецензи йазйан йезаркх. Стенах лаьцна йу бохий ахь? Цу тӀехь авторо уьйурш вайн заманан чӀогӀа мехала проблемаш йу. Дайн дахар, берийн дахар. Да, проблема «Отцов и детей». Чекх муха йолу хаьий хьуна: «ХІай, кьонанаш, шайгарчу кху ирсан аш пусар делаш», бохуш. ХІаь. Кхин кӀира даьлча хир йу бохий ахь? Дика ду. Ну, давай, Іудика йойла...

И къамел дина ваьлча, шен дистина картолаш санна, долу бӀаьргаш, редакторе а хьовсош, Къаима хаьттира:

– Мел хир йу и рецензи?

– Суна хІун хаба, мелла а хилча а хІун бен йу иза. Хъан поэма хестош хилчахъана?

Цул тІаьхъа нийсса кІира даьлча гІала веана, газетин киоскана тІехъадыра иза. Цу хъалха а хІиттина: «Литература а, даьхнилелор а» журнала тІе пІелгаш а хъежош, буьйлуш, лаьтгачу нехан тоба гира Къаимна. ХІорш стенах буьйлу теша аьлла, цхъанна белш тІехула журнал тІе хъаьжира иза. «Шайгарчу кху ирсан...» бохучу романах лаьцна» аьлла, дийнна цхъа агІо дІалаьцна, йоккха статья йара оцу наха йоьшург. Къаимана хиира и статья шен поэмех лаьцна йазийна йуйла. Амма уьш стенах буьйлу хІинца а ца хаьара цунна.

– Шу стенах дуьйлу, накъостий? – хаьттира цо, шен огІазвахар лачкъа а деш.

– Хъажал хьо, накъост, хІокху «Литература а, даьхнилелор а» цІе йолчу журнал тІехъ «Хъайгарчу кху ирсан...» бохург роман йу, ткъа хІокху «Даьхнилелор литературехъ» тІехъ поэма йу, тІаккха хІокху хъалхарчунна тІехъ...

Боккъал, доьху, хІара ший а журнал суна лохъа, – аьлла, уьш цуьнгара бІаьрганегІар тухучу йукъана схъа а даьхна, ца оьшу боххушехъ вукхунна пхи сом ахча а делла, некъаш хедош, трамвайшкий, автобусашкий тормазаш туьйсуйтуш, царна чохъ мел верг бертал тоххаза вуьтуш, йайчу машинех кхетта, уьш лазоза а йохуш, шений, редакторний вевзаш волу критик вехачу агІорхъа дІахъадыра Къаим.

Халла са а доьлуш, дукха кІадваларна багара хиш а оьхуш, дІакхечира иза.

Кхуьнан критик спортивни костюм а йуьйхина, кога пошмакхаш а туьйдина, цкъа, тІе воедий, стол тІера кофе молуш, тІаккха воедий, йалхийтта кийла йолу герканаш уьйуш, йуха, охъахуйй, масех минотехъ йаздеш, тем байна хъийзара хІара дІакхаьчча.

Сихха салам-маршалла хаьттинчул тІаьхъа, хилларг дІадийца дагахъ Къаима элира:

– ХІокху журнала тІехъ...

Амма цуьнан кхин дІадийца ницкъ ца кхечира. Критика шен кружка дІа а гойтуш:

– ХІара кофе растворимый йу, – элира. ТІаккха Къаима вист хила дагахъ бага хъалагІаттошшехъ:

– ХІара кофе растворимый йу, – элира йуха а.

Цул тІаьхъа Къаима: – ХІокху журналехъ... – оллушехъ:

– ХІаь... ХІара суна «Столичный» туькан чохъ болх бечу грузчико йеана, – элира критико.

– Со... со... – йуха а цхъаь ала гІоьртира Къаим.

– Іуьйранна хІара мелча со-м, гІаьххъа кайф хуьлий, лела сарралц, – аьлла, йукъахваьккхира критико иза ша аьллагучу чІогІа там хилла, шен

пха тесна шарбал хъала а узуш.

Эххар а Къаиман ницкъ кхечира ша кхуза деанарг дІадийца.

– Ахь хъайн статья тІехь роман аьлла, ткъа и ша поэма йу, хІокху тІехь ма-бохху.

– ХІу-ун, баккъаллий? Роман йац иза?

– Йац.

– Хъажахь, оцу Аббасовс телефон тоьхча, кхин цуьнга хъажар а ца хуьлуш, айса дош даларна сихвелла ма йазйира ас и статья. Хъажахь, кху балхе. Цо схъаала мегаш дацара те и поэма йу аьлла. «Вайн заманан мехала проблемаш иййо» цо аьлча, роман хир йу хъуна тешна а, аьлла, ма йазйира ас и статья. Ахь а ца хилла роман йазйан мегаш? ХІара-м сенсаци йу. Йуй, сенсаци? Алахь йуй, сенсаци?

Шена цо йуьйцург хІун йу а цахаарна, Къаим, бІаьргаш а бетташ, вист а ца хуьлуш Іара.

Ткъа важа-м иштта хІара вита дагахь вацара. Кхо «йу» аьлча, дерриг дІанислуш санна:

– Вистхилахь йуй, хІара «сенсаци»? – хоьттуш, воллура критик.

Цхъаь хир ду-кх иза, цхъаь ца аьлча-м ца волий со, аьлла, тІаьххъара а:

– Йу, – элира Къаима.

ТІаккха критико доккха са а даьккхина, хІокхуьнан сатедеш:

– Хъан кхин йолчу произведенешна дика йазйийр йу вайшимма рецензи. ХІорш-м хъан поэзехь дуьххъарлера гІулчаш бен йаций...

– Йацара, хъаха. Делахь а уьш тІаьххъара а хиларна кхоьру-кх!

– ХІунда?

– Аббасов селхана редактор волчуьра дІаваьккхина. Цо схъадийцарехь, оцу керлачунна со бІаьрга ван а ца веза. Шайл тола воьлларг веза ма ца веза вайнахана...

– Боккъал, дІаваьккхина Аббасов, ва-хъа-хъа! Иза кхин а дика ду-кх. ХІета, ас хьох лаьцна йоккха монографи йазйийр йу-кх. «Поэзехь дуьххъарлера а, тІаьххъарлера а гІулчаш» аьлла, корта а болуш. Вахь-хъа-хъа! ТІаккха, цхъанхъа а балха хІоьттиний хІара?

– Цхъанхъа пивбарехь ву ша-м бохура цо.

– Боккъал. Кханнехь гІур ву хъуна со цига... – Эццахь шен велар хадийна, ойланашка велара критик...

1978 шо

ИЦЛАЕВ Іабдул

Совдаш

Нохчий цѣрабахале а чоґІа хала хьал ловш хилла Совдаш. Дин дІатаса лууш вац аьлла, советан Іедало хІаллаквина цуьнан да, цуьнца цхьаьна – нана, ваша. ШолґІа ваша тІамехь вийна йа вайна, хилларг ма-дарра дуьйцуш, цуьнца хиллачара йа Іедало бина хаам а боцуш. Вала кхин верас воцуш йисча, шен йишас, Сарухас, дІийигна хІара. Йишица Іаш хиларна, кхуьнца чоґІа бехк лобьцуш хилла Сарухин марзахой а, берриг шелахой а.

Цѣрадаьхна цхьа-ши шо даьлча, кІен кан лахьо йахана Совдаш. Кхуьнца иттех шо кхаьчна цхьа нохчийн кІант нисвелла. Кхунна оцу дийнахь бен гина а ца хилла иза. Ша хьенан, мила ву схьадийца хууш важа а ца хилла. Кха тІехь боьжна бисина кІен буьртиг, кенаш лобхуш лелачу кху шинна тІе Іедалан белхалой кхаьчна. Цара хІара шиь дІадигна, ледан долийна. Кхаьршимма гулдинчу кенийн барам 250 грамм хилла. И дерриг йалта ша лахьийна ду, аьлла, болу а, боцу а бехк шена тІелаьчна Совдаша. БархІ шо хан тоьхна, Барнауле дІахьажийна йоІ, цигара – хьун хьокхучу. Куйган херхаца хедош, ша тІехь вовшахтаса дезаш хилла ханнаш.

Сталин велча, «Делха!» – бохуш, хьийзош хилла лецна зударий, малхана дуьхьал а берзабой, кхеран бІаьргех хин тІадам балийта гІерташ. ТІехьобьжучара букь берзийча, хІорш, вовшашка а хьовсий, белалуш хилла, цара лелочух самукьадолуш, Сталин велла хазахеташ.

1954-чу шарахь чекхйаьлла Совдашана тоьхна хан. Кхунах бІаьрг кхетча, хІораммо аьлча санна, хоттуш хилла: «Берриг бехк хьайна тІе хІунда лецира ахь?» – хІара дохкойаьллий-те аьлла хеташ. ХІара-м цуьрриг а дохко ца йаьллера, дагахьбаллам, кІант кІелхьара ца ваьккхинехь, бисина хир бара.

Дукха хан йалале, шен хенара бераш долчу стаге маре йахана Совдаш. Махьмтхьажа дика белхало а, хІорш Іачу «Красная звезда» колхозехь массерчул а дукха «труденош» а долуш, зюьртала стаг вара. ЦІа дахкале, кху шиннан кІант волу дуьнен чу. ЦІа даьхкинчул тІаьхьа – йоІ. Шина беран да 1966 шарахь дІакхелха.

Совдаш йуха а, уллехь накьост воцуш, йуьсу. Де-буьйса ца кьестош, кьахьобьгу цо кхаш тІехь, бешахь, даьхни лелош, йелхар, тийжар а доцуш.

Цхьана а хІуманна тІехь тІехтохам боцуш, хІусамдена муьтІахь а йолуш, хан йаьккхина Совдаша. Наггахь, ша кхоччуш оьґІазйахча, йаппарш йеш-м хилла: «Ахь хІун бах, хІай стаг? Йитахьа со, хьан несарел жима йар-кха со!» – олий. Кхин тІаьхьало йолуш ца хилла цуьнан цхьа а хІума.

Тпаъхьо, доьзалш баккхий хилча, берийн бераш кхийча, дийцина Совдаша шен Махьмтхъаже йарах лаьцна. ИрахьIен веанчу Махьмтхъаьжас хаьттина: «ЙаахIума йаалой хьобга? Наб кхетий хьуна?» – аьлла. «ХIума а йаало, наб а кхета», – аьлла, жоп делла Совдаша. «ТIаккха хьо соьга йан еза», – аьлла, кьамел дерзийна Махьмтхъаьжас. – Хьажахь, – бохуш, «цецйуйлура», бах, Совдаш, – шена ондда накьост лохуш хилла-кх! Ша кIелвисахь, ша кхабийта, шу кхабийта...

Дахаран халонийн чам бевзина йолу Мусаева Совдаш даима а хилла «АлхьамдулиЛлахI!» – бохуш, Далла хастам беш. Собар, ийман чIогIа хиларан билгало йу иза.

1986-чу шарахь дIакхелхина Совдаш. Дала Шен кьинхетам бойла цунах!

Са делхар

ХьошалгIахь ву со. Сол воккха ву хIусамда. Ши бутт бу цуьнан хIусамнана кхелхина. Иза хьахайелча, бIаьргаш хьаббой, букь тоха, куьйга меттиг лоху хIусамдас.

– Бертахь Иийна дара шу, – олу ас.

– Дера, наха ала-м олура иштта, – олий, тIетов.

Йуха хотту:

– Цуо соьга, больнице йижале, цхьа-ши де хьалха, хIун элира хьий хьуна? – йуха ша жоп а ло, – Лулахо йара чуйеана. Сох лаьцна кьамел хиллучух тера дара церан. Суна хезнарг, и кьамел дерзош, кхуо аьлларт дара: «ХIинца йаха йезаш хилча а, кхуьнга бен гIур-м йацара!»

Йуха, жимма Iай, тIетуху:

– Больнице а, хьайн са ма даалахь, со сихха цIа йогIур йу хьуна, аьлла, йахара. Ца йеара. Йалийра-кха. Барми тIехь...

ХIусамден куьг а лоций, хьалагIотту со. ДIаваха. Адаман са делхар диц ца дан.

Вайн мотт

ДегI, доккха а, жима а, – иза дилхан, даьIахкийн чалх бен йац. Лаьттан кийра йижча, йахкало иза.

Чохь са мел ду, адам ду и чалх.

Дала кхоьल्लीна ду хIора са, хIокху хенахь, хIокху махкахь, хIокху дех, ненах схьадер ду хьо, аьлла. Кхечу кепара аьлча, дуьненчу довлу хан, даймохк, да-нана а вай хоржуш дац. Схьалуш ду Дала.

Вайл хьалха дуьненчу баьккхина бу вайн мотт а. Дала вайна белла гIирс бу иза. Шена Ибадат дайта. Кхечу адамашца ца хилча ца йовлу йукьаметтигаш латтайайта. Дерриг дуьненца йолу зIе хада ца хадийта.

Шен ненан мотт бийца лууш доцу адам гича, сан йеккьа цхьа ойла

хуьлу: кхана, эхарта вирзича, Ас хъайна деллачу диканах эца ма-беззара пайда хIунда ца ийцира ахь, аьлла, шех бехк баккхарна ца кхоьру-те хIара, олий.

Йиний аш оила: Сибрехахь даьккхинчу I3 шарахь хIун лайна вайн дайша, наноша? – аьлла.

Ойла йиний аш:

Шайн доцург, дин эшний царна?

Шайн боцург, мохк эшний царна?

Шайн боцург, мотт эшний царна?..

Дерриг кIордадо: кегий а, йаккхий а шахьарш, йистйоцу аренаш, хьаннаш, «гIов-гIов» баха кIордош боцу хIорд...

Хьаьха адамийн дукхалла, тайпанаш, тукхамаш, меттанаш, гIиллакхаш... долу а, доцу а...

КIордаво хьуо хъайна а...

Диццалург, цахьаьхарг: ден дош, ненан юьхь-сибат, цаьршингара схьаэцна мотт...

Кехат

Хьехархо цIерш йохуш йара. Кхуьнан цIе а йаьккхира. «Со ву», – аьлла, хIара хьалаайвелча, леррина кхуьнга схьахьаьжира иза:

– Мичара ву хьо?

Кхуо жоп делча: «Хьобга хатта дезаш хIума ду сан. Ван ма валахь!», – аьлла, йелайелира.

Кхунна цхьаннах тера хийтира иза. Цуьнан йелайалар девзира. Кхи-дерг дага ца догIура.

Лекци дIа а йаьлла, волург араваьлча, хIара цунна тIе вахара. Йуха а йелайелира иза: «Со йевзий хьуна?» – аьлла.

ХIара вуьйхира.

– Игтех шо хьалха айхьа соьга кехат йаздар дагадогIий хьуна? – элира.

Кхунна дагайеара иза а, ша йаздина кехат а. ХIара, вада дагахь, неIарехьа вирзира.

– И кехат хьан нанас хIеттахьехь схьатуьйхира сох. ХIинца а соьгахь ду иза, лардеш, лелош. Деша лабий хьуна иза? Кхана схьа-м дохьур ду.

– Ма да! – аьлла, дIаиккхира хIара.

Вукхо сацийра, тIаьхьа мохь тоьхна:

– Ведча, вер вац хьо хIинца. Ас сайн йоI йоуьйтур йу хьобга. Хьол пхи-йалх шо жима. Со йоккха ма йара хIеттахь. Дуккха а йоккха.

Кхаърда-кх иза шех, аьлла, дагатесира цкъа. Йуха – эхь хийтира, дуь-ненал доккха.

– Хьайн нене маршалла лолахь, – элира вукхо, хIара чурьа араэк-кхаш.

Блаьргашна хьалха кехат лаьттара.

ХIара жима вара. Ши класс йаьккхина. Аьхка кхеран лула цхьа йоI йеара. Иза йоккха йара. Дьошущ йу, олура, иза. Дешна йаьлча, лор хир йолуш. Иза дIайахча, кхуо цуьнга кехат йаздира: «Со воккха хир ву. ТIаккха ас хьо йалор йу».

Кехат дIа муха таса деза, ца хаьара кхунна. Кхуо иза, шалха а дил-лина, тIоьрмиг чохь леладора, йуха аьхка иза хьошалгIа йеача, дIалур ду цуьнга, бохуш.

Йуха тIоьрмиг чохь кехат кара ца дира кхунна. Ша иза маца, муха дайина а ца хаьара. Нанас схьаэцна хилла-кх. Цуьнга дIадахьийтина. Нанна йезара иза. «Дика йоI йу иза», – олура цуо.

ХIара вара хIинца, лор хила дагахь, деша дIатасавелла. «Муха лела веза хIинца институте, оцу кьоначу зудчух-хьехархочух эхь а хеташ, сийначу цIергахь санна, вага а вогуш? И хIун ду цуо хIинца дуьйцург, ша шен йоI йоуьйтур йу?!» – бохуш, эзар ойла хьерчара сих.

Хьехархо-м цIа йоьдура, жимачу кIентан кехат дешча, шен йелар, юха ойлане йожар карла а дуьйлуш.

«Велха хьо»

Шелг лазийра кхуьнан. ХIара вилхира.

– Борз йоьлхуш ма ца хуьлу, – аьлла, кхуьнан куьг буйна лецира дедас.

Кхуьнан пхи шо хир дара хIетахь. Цул тIаьхьа, блаьрхиш хилла, тIулг Iанабахча а, ша воьлхур вац моьттура кIантана.

Кхуьнан 15 шо дуьзча, нана лазаро лецира. Иза кхелхича, неIаре а хIоьттина, воьлхуш лаьттара хIара. Верриг виега а веш. Саца а ца луш. ХIара кьевллина мара а вуллуш:

– Велха хьо, велха, – элира дедас, – ненах хаьдча цавилхинарг кьу-онах вац хьуна! Ненах валар дагадеьча, кьена волу со хIинца а воьлху хьуна.

Са

Хьо кьанло. Чохь вуьсу. Хьайга ладегIа волало. АхбIе шо хьалха хилларг а дагайогIу.

Зама, дуьне, адам – доллу хIума хийцадаларо синтемах воху. Хьуна хьуо хьаша хоьтуьйту. Цхьана ханна веана. Гинарг, хезнарг, лайнарг – дош хет-тарг а, дош доцург а эцна дIаваха веана. Кошан барз бен буха ца буьтуш.

Са а дуьсур ду. Кьона йа кьена доцуш, лоха йа лекха а. Дала ма-кхоллара. Азаллера абаде кхаччалц болчу новкъахь ша Кхоьллинчуьн-ца къамеле дуьйлуш, Цунна цхьанна Ибадат деш. БӀаьрса, лерса дайча а, дегӀан чалх лаьттан кийра йижча а. Деле доьхуш: «Йа АллахӀ, Айхьа дуьненчохь даккха делларг цхьа де бен дацахь а, кьинхетаме, комаьр-ша, тешаме де хӀора адаман дог, куьг, мотт а! Гечде цуьнан ницкъ йа хьекьал цатоьначунна».

Дахар

ДӀагӀертар... Мел хала делахь а.
Цхьацца ког боккхуш.
Дуьненах дог дилла ца туьгуш ... дӀагӀертар.
Иза ду-кх дахар.
Хьан са кхачийча, хьо Илла а вуьтий, дӀадоьдуш долу.
Дийначийн боларехь. Цхьацца ког боккхуш...

ХӀара нах

Цхьа хьаша ву сан, кест-кестта вогӀуш. Селхана а веанера.
Чохьаваьлла а валале, дӀа мохь бетта кхуо хӀокху чуьрачуьнга:
– Къанвеллачуьнгахь а Иаш хилла-кх нохчийн зуда! – бохуш.
Важа а йистхуьлу:
– Дера, тӀехь-м диси хӀара! – олий.
«Кханенаш йохкуш Ийна, хӀокху цхьана зудчуьнца къанвели-кх со»,
– бохуш, хӀора дийнахь суо-сайх цецвийлар хьехош а дац. Иштта бу-
кха хӀара нах, гергара бу бохурш а тӀехь.

Вай

МартантӀехь кӀотархо олу сох, кӀотарахь – мартанхо.
Хьалахь – охьанехьарачарах хуьлу со, охьахь – хьаланехьарачарах.
«Колхозехь» – «йахкайеллачу интеллигенцех» во, «интеллигенци»
йолчохь – «колхозхойх».
...Суна-м мегара и цӀерш. Суна уьш магар а ца мега-кх цхьаболчарна.

Керт

ЭхӀ, ма дика хиллера и хьалхалера йуьйцина керташ!
ТӀе ло диллина, церан баххьаш горгделча, Ia а дулуш.
Малх кхетачу агӀор сийна зезагаш гучудевлча, бӀаьсте а йолуш.
Керташна дехьа а, сехьа а нитташ хьалагӀоьртича, бӀаьстенна тӀаьхьа
йогӀург аьхке йуйла а хууш.

Йуха, керташ дийнахъ а, буса а догІанах леша йевлча, хьо нохчийн пешан берте а хуьйшуш. Йуха буса цхьа хаза гІенаш а гуш. Ма зама хиллера иза, оцу керташа латтош йерг...

Нанас хаьржина йоІ

ХІара сецна лаьтгара. КхидІа ваха а ца велла, сецна. Дехьо лаьтгачу гІантана тІекхача а лууш, шен лозучу дагах а ца тешаш, цуо ша, хІара гІалин урам сийсош дІасахьийзачу адмашна гуш, гуоравожорна кхоьруш. Цхьа-ши гІулч дехьа лаьтгачу цІийнан пен лаца а ца хІуттуш. Йуха цхьамма кхуьнан цІе йаьккхира.

Кхуьнан хенара хила мегаш йара хІара вевзина зуда. Кхунна дага ца йогІура иза. Суна йевзий-те хьо, аьлла, цІе хаьттира кхуо цуьнга. Кхунна цІарца а дага ца йеара иза.

– Суна хІинц-хІинца бен ца хиьна хьуна шун нана кхелхиний, – аьлла, кадам бира зудчо.

Йуха, иза дІайаха йоьлча, йевзира. Кхуо мохь туьйхира цунна тІаьхьа: – Нанина дукхайезара хьо, – аьлла.

Цуо корта таІийра, хаьара шена, аьлла. Йол-йолуш, гена йаьлла, йа-йра...

ХІара, гІо-орца деха цхьа а вац-те, бохуш, дІаса бІаьрг биттина, текхна, гІантана тІе вахара. «Со лахь а, и йоІ бен ма йалайелахь», – аьлла, нанас хаьржина йоІ йара и дІайахнар, хІинца – нехан зуда...

Іад

...Кеманийн гІовгІа хезна, коре хьаьдира хІара.

Новкьа йуккъехь лаьтгара кхуьнан кІант, хІинц-хІинца ворхІ шо кхаьчна ИсмаьІал. Когахь кхуо араволуш такхош йолу тударгаш йара, карахь – кхуо дина Іад. Кема герга деача, цунна дуьхьал а вирзина, Іад озийра кІанта, цхьа бІаьрг а хьаббина. Кхуьнан кийрара: «Давала цигара!», – аьлла, мохь бала кхиале, кІантана ткьех метр тІехьа Іаьржа кІур гІаьттира, цІеран дарц дІаса а тухуш.

ЦІийн Іаьвраш йахара дІаса, кІант бергал а тухуш. Иза кхин ца гІатта воьжнийла, цхьаммо ца аьлча а, кхетта дог тохаделира, когашкара коьрте кхачалц дерриг гІора дІа а оьцуш...

Дерриг – цхьа мІаьрго...

ХІара кІантана тІе кхаьчча, кеманийн гІовгІа йайнера. Йа кхунна ца хезара...

Марахьарчавал а вацара кІант... Йеха йуткьийра меженаш... Іаьржа бІаьрг-цІоцкъам...

Цхьана куьйга кІант мара а кьуьйлуш, важа куьг цуьнан йуьхь тІехула охьахьаькхира кхуо, кІентан бІаьргаш дІа а кьовлуш...

Орца кхаьчча, хIара чохь вара, кьилбехьа верзош кIант охьа а виллина, цIийш дIадохуш Iаш...

Дийнахь тезета баьхкинчу наха бен кадам схьа а оьцуш, буса – наггахь набаран тар тосий, тоха а луш, дерриг дуьне, кьорачу бодано лаьцна, бухбоцчу Iинах дахна а хеташ, дIайелира кхин цхьа мIаьрго а.

Йуха, пIерасканан дийнахь коше а ваьлла, гIала охьавахара хIара, йиллинчохь цIийнан неI а йуьтуш, цхьанна а дега вьоду-вогIу аьлла а доцуш. «Мацца цкьа хьайн ков-керта вухавьорзур ву хьо», – аьллачух мостагI а тарлурволуш.

ГIалахь халла дIатарвелира, петар аьлча а, тIамо цистина цхьа кIара а эцна, шен машенахь дийнахь адам дIаса а дуьгуш, сарахь йа буса хIара волчу догIуш йа хIара чувьодуш адам а доцуш. Лулахо – кхуьнан ненан хенара йоккха стаг-м хIуттура чу, нех, тIелхиг дIасайаккха ша, олий, йа йуург йохьуш. ДIаьаха йаьлча, зуда оьшура хьуна, жима кьонах, бехира цхьана шарахь гергга. Йуха, цхьана сарахь, йилхира:

– Ва, Баба йала хьан, – бохуш. – Тахана хьан йуьртахоcho дийццалц, суна ма ца хаьара хьан зуда а, йоI а, кIант а дийнийла...

– Нахе кхин а даккхийнарш даьхкина, Баба. Дела кхел вайга хийцалур йац, – элира кхуо.

Оцу буса, сирла сахиллалц, цхьа сурт дуьхьалтийсира кхунна.

ХIара а, ИсмаьIал а, гергарчу нахехь мелла а хан йаьккхина, цIа вирзича, кхеран цIа хиллачохь цхьа пен бацара ирахь лаьтташ. Поппарна йуккьерчу зIарах цIе йоьлла, кIур туьйсуш, лаьттара иза. Кхуьнан хIусамнана а, йоI а лулахойн чохь хиллера, тIе кIайн шаршу а тесна Iуьллуш. Цхьамма, и шиь кхунна гайта аьлла, цхьа йуьхьиг лаьцна, шаршу дIатесча, кхуьнан са легашка хьаладеара...

Кхуо масийтта кIира даьхьира, бIаьрнегIарш тIеттIадахарца цхьаьна и ши чалх хьалха хIуттуш, кхуо Деле ша тиларчу цавахийтар доьхуш...

Йуха, шина тIамана йуккьехь, цхьа лаппагIа йуьйгIира, дуьне мел ду ваьлла ца лела, ша дIаваьлча а, кIантана Iен меттиг хилийта. Цкьа, хIара шиь оцу тхов кIела вирзича, дийнахь бепиг эца а ца кхиьна, хьокхам бан хIоьттира хIара. Кхуо Iайгаца схьаоьцуш, даманна тIе туьха а, сода а тоьхча:

– Мамас-м куьйга тосура хьуна туьха а, сода а, керайуккьехь нисйой, – эькхийтира кIанта.

– Иза а дагадогIу хьуна, ИсмаьIал?! – аьлла, цецвелира хIара. – Со баьпкаш деш ма ца лелла. Барамаш ма ца хаьа суна. Жимма собар де ахь, вайшинна а Iемар ду дерриге!

– ТIаккха-м вайшинна кхин мама а оьшур йац! – аьлла а ваьлла, йуха шен иза нийса ду-дац ца хууш, шен вохар ца гайта, бIаьргаш лачкьийра кIанта.

ХIара велавелира:

– Хьан аьлла хьоьга вайшимма кхин мама йалор йу? Шек ма вала хьо, ахь далийнарг бен, кхин нускал хьийзар дац-кх вайшиннан керта...

...Ма дукха хан йаьлла и къамел хилла. Ткъа шо сов...

ХIара, хIетахь, ИсмаIалан коше ваьллачул тIаьхьа, дубьхьара веана йуьрта.

Ков-керт, къух а даьлла, лаьтта. Ахтхов бац цIеношна тIехь. НеI а йу цхьана кIажи тIехь кхозуш...

ХIара-м кетIарчу тIулга тIехь Ia, керта гIорта ца хIуттуш. Дахаран цхьацца мIаьрго бIаьргашна хьалха а хIуьттуш. Йеккъа цхьа ойла сих а хьерчаш: «Ирс йаI шу кхаанан! Шу-м цхьаьна ду. Со ву-кх цхьа...»

Йуха дегабаам а беш: «Хьажахьа оцу кIанте... Iад эцна, кеманна дубь-хьалваьлла... Кхеравала ца везара...»

Топ

Топ йаьлла.

УьстагI тилош воллург ладегIа ваьлла. ТIаккха йистхилла зуда:

– Хьенехан кIант ву и топ кхоьссинарг. Ша схьавеаний хоуьйтуш, вайн йоIе хитIа кхойкхуш...

– Кхуза маца дубйна лелаш ву иза?

– Селхана веана хилла. Вайн йоIа захало тIе ца дитча, вухавоIур ша, веанийла хоуьйтуш, топ а кхуссур йу ша, аьлла, дIавахана...

ЙоI йехна хилла. Дас, кхиьна йаьлча, йоуьйтур йу аьлла, дош делла.

УьстагIца дерг сихха дIа а дерзийна, шен лулахочуьнга мохь тоьхна йоIан дас. Важа араваьлча:

– ГIой, оцу вайн захалшка йоI дIайига алахьа!

– Вай, жима ма йу иза! Селхана ма гина суна иза берашца ловзуш...

– Селхана берашца левзина, тахана хитIа кхайкхина. ГIой, волахьа! Сан говрахь.

Йуьртах вала кхиьна а хир ма вац хIара, аьлла хетачу хенахь вухавеана лулахо, шеца хинволчу невцан да а валош:

– Кхуза хьажа-хIотта воIуш хIара а кхетта, кхуьнца схьавеа-кх со.

Хьаша говрара восса а кхиале, шен чу дIа мохь тоьхна хIусамдас:

– ЙоI кечйе, цуьнан сал-пал вовшахтохий!

Хьаша воьхна хьаьвзина, ша йоI дIайига воIуш а вацара, цхьаь воуьйтуш хилча а, кегийрхой бохкуьйтур бара ша аьлла.

– Ас сайн говр лур йу хьобга, йоI тIехаайан. Замойна пхи-йалх жима стаг а хуьлуьйтур ву.

...ЙоIах нана хилла. Йуха, хуьл-хуьлуш денана, деденана...

Шена цатам хилча, жимчохь дубйна ша лайнарш дубйцуш хилла. Ткъа кIанта, цунна йух-йуха дийца луург хIун ду хууш: «Дера, герзах баьлла пайда ма бац!», – олий, хьовзош хилла.

Бабас уллехь Iуьллу Iаса тIеозайора боху: «Бер долуш, со схьа а йа-лийна, зуда хилла ца йели-кх хьо бохуш, хьан дас сайна схьа мел тоь-хнарг хьуна дIа ма туху ас, ахь хьайн бага саца ца йахь», – олий.

Чир хьейар

Сибрехахь шеца хийла дика-вон декъна, шен дика доттагI вала вижна, аьлла, хабар а кхаьчна, цунна орцахваьлла важа. ХIара дIакхаьчча, кIайчу меттахь Iуьллуш кхуьнан доттагI а хилла, наггахь чIикъ а боккхуш, цунна гуонаха хьийзаш цуьнан хIусамнана а хилла, бIаьргаш тIадийна Iаш бераш а хилла. Шайн дадина шозза Йеса а дешна, аьлла цара хьеше. Кхуо-м сихо йайтина цаьрга:

– Дуьлол, арадовлал! Тхойшиннан цхьацца хIума ду дийца дезаш...

Йуха, шаьшшиь висча, шен кастоман тIам дIатесна, «кIайн тIус берг» гайтина хьешо.

– ДIавалахь, хьенех, хIумма а лелочохь дац сан хьал! – аьлла хIусамдас.

Хьешо цхьана кисанара стака хьаладаьккхина, вукху кисанара – пираьнга. Кхо пIелг хиллал хIума чу а йобттина, хIусамден буйна доьлли-на стака, вукху буйна – пираьнга. «ХIи-хIиь» аьлла, стака хьаладерзий-на вала вижначо. Йуха пираьнга кхаьллина, тIаккха меттахь охьахиьна.

Жимма хан йалийтина, хьешо йуха а стака нисдина хIусамден цхьана буйнахь, вукху буйнахь – пираьнга. Уьш чохьхайевлча, меттахь Iачо маьнги тIера чуоллийна шен ши ког.

Цхьа хан йаьлча, бухайиснарг стаканна чу йерзийна хьешо. И чохьхайаьлча, чухула волавелла хIусамда, йух-йуха тухуш мохь а болуш:

– Эй, хезий хьуна? Мича йаха хьо?..

ХIусамнанна и мохь хазале аьлла, араваьлла хьаша. ХIара кевне кхачале араиккхинчу кIанта мохь баййтина кхунна тIаьхьа:

– Хьенех, со стаг вац-кх хьуна, ас хьуна ахьа сан дена динарг дитахь!

Вуха а вирзина, жоп делла хьешо:

– ХIара лаьтгаш со а ву хьуна, дIогахь лаьтгаш туька а йу хьуна...

Стаг вац-кха хьо, ас хьайн дена диннарг суна ахь схьа ца дахь!

«Цул тIаьхьа кхин ткьех шарахь вехира сан доттагI», – олура хьешо.

Буйса тIе а йогIура, дIа а йобдура. ХIара меттахь Iара. Цкьацкьа, Iаччохь набаран тар тесча, къаста а ца лора, кхуьнан сих хьирчина ойла самах йара йа гIенах йара. Ойла-м цхьаь йара. Уьйриг бара, хьерчабелла, йуьхьиг йоцуш.

Сатасале нус йогIура, ламаз эца оьшург йохьуш. Йуха кхуо ша Iаччохь ламаз дора. ТIаккха несо хIара хьовзава:

– Делахь, дада, накьост ма оьшура хьуна а, суна а. И тохарлера чекхдаланза дисна захало хIинца дийцича хIун дара-те?..

– Цхьамма хьайн хьийзайар ца тоьу хьуна?

– Ва, дада, сох зуда йан гIертар бен ма дацара иза. Цундела хIинца соьга а Iамалур йу муьлхха.

– Э, ма бакьдац иза! И дIайахнарг ма йайна вайна, ша бохучунна тIера ца йала, шена тIеда хьокха а боьттуьйтур болуш ма йара. Ча санна, леташ а йара...

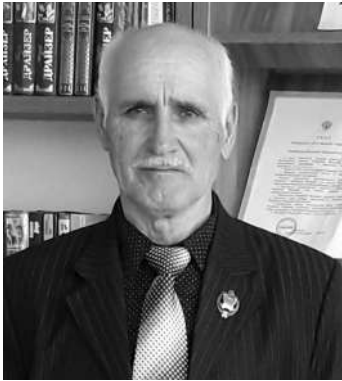
– Эцца вайн лулахочуьн кЮзарш ийзайар бен, кхин ма ца летта иза. Ванах, дада, дан мукъане хЮн дов дара иза церан?!

– Кху шиннан дош дашера даьллера. Вукхо: «Хьо йешап а далийна, хЮаллакьхили-кх сан лулахо!» – аьлла хиллера. Кхуо, месаш лаьцна, вайн урам мел бу дасатекхийнера, ма йейта ша кхуьнга бохуш, вукхуьнгара мохь а оьхуш. Цул тЮаьхьа маситта шо а делира, цуьнга йист ца хуьлуш. Дера иштгачу хЮуманаш тЮехь, ахь йуьйр-м йара, йуха-м йер йацара. Дела кьинхетамца, сан коча ца йеара, со наха ловш дерг ладаллал де доцуш вуйла хаар хир дара иза...

СЕЙЛМУХАНОВ Муса

БІАЪРХИХ БУЪЗНА ДАГАЛЕЦАМАШ

*Хебарийн некъаша дерина
Хъан куйгаиш, нана,
Деза ду суна уьш –
Сан ирсан хъоме ши теш.
Генарчу Гум-Азехъ тхо кхиош
Мел хъегна бала
Хъайн кийрахъ къуйлу ахъ,
Біаърхиза дог делхадеш...*

Цу шарахъ доккха ло диллинера лаьмнашкахъ. Дорцан узарша дІатен ца дубтура Іалам. Біаьстенан деношка сатесна Іара Чебарлойн ломан кІажахъ Іуьллучу Нуй-йуьртан бахархой а. Дукха хан ца йиснера и хан тІекхача.

Амма...

– Ма Іаьржа а, шийла а йу тховсалера хІара буйса, – сихха шенатІаьххье неІ те а чІогІуш, кора йуххехъ хиьна Іачу шен хІусамнене Хъасибе а хъаьжна, элира Дауда.

– Дера йу-кх... – аьлла, цо аьллачунна тІетайра Хъасиба.

...Іаьржа йара буйса. Іаьржа дуйхинера Іаламо а, шена кху буса Нохчийчохъ хила йазделларг гуш, хууш санна. Іаьржа дуйхинера...

Нуйхошна ца хаьара, лаьмнашкахъ шийла дарц хыйзочу хІокху буса, йуьртана гуобина НКВД-н салтий буйла. Ца хаьара... Ишттаниг йа дагахъ а дацара... Мерзачу тІенаша хъобстуш, тхъавсина Іара йуьртару кегий, даккхий синош а.

Ведар а карахъ Іуьйранна арайаьллучу Хъасибана йуьртан урамашкахула герзаца буйлабелла лелаш салтий гира: – «Ва нах, лаа дуй-те хІара, сатасале хІорш кхузахъ лелар? «Тамна Іамор» долчух тера а ма дац тахана салташа лелориг», – бохуш, карара ведар сихха охъа а диллина, чуйаханчу Хъасибас ламаз оьцуш волчу Дауде:

– Арахъ дерг ма къемат-де ду... Салтий бу хІора кетІа а хІуьттуш, дийшинчуьра адамаш гІиттош, арадохуш. Же, гІовтталаш хъала! – шен доьзале а аьлла, арайелира Хъасиба. Цунна тІаьххье аравелира Дауд а. Кхеран уьйтІахъ а дІасахьийзаш салтий бара. Ирча сурт дара кху шинна гуш дерг: цхъаберш божал чуьра йетт арабаьккхина, и охъагоьхна бохкура, кхиберш кертахула, цхъаь лобхуш, хыйзара. Цара дечуьнга хъоьжу эпсар, лаьтгаш хІара шиь а гина, тІевеана, омра дира, берашна сихха тІе бедар а йухий, чуьра арадаха, аьлла. Салташа лелочуьнга хъоьжучу Дауде, оьгІазе, когашкара коьрте кхаччалц вуьстина: «Пошли!» – аьлла, эпсаро шеца дІавигира, доьзале вистхила а, тІе йовха бедарш йуха а ца вуьтуш.

Шийтга доьзалхо вара Даудан а, Хьасибан а. Йоккххайолчу Себихьатан 19 шо – уггаре жимчу доьзалхочун шо кхачаза а долуш. Бераш гловттийна, царна тле сихха хлума а йуьйхина, карахь, йуучух клеззиг хлума бен доцуш, салташа кергара ара а баьхна, гулбинчу нахах длатуьйхира Даудан доьзал. Йуьртара массо а адам – жима, воккха доцуш, маьждигна хьалха гулдеш дара. «Берийн делхарш, 1оьху бежнаш, лиэта жлаьлеш, тлечийхаш салтий, шаш хлун дер ца хууш, хилларг хлун ду ца хууш, дарцехь лаьтга кьаной а... Ирча де дара. Ирча сурт дара», – дагальцура Себихьата цу дийнахь шена а, йуьртахошна а гинарг.

Дешначу наха дуьйцуш хезначу «кьемаг-дийнахь» тарйеллера Хьасибана хлара йуьйре. Шен доьзал шех хадарна кхоьруш, уьш шена йуххе гулбина, цхьаь бен доцу кортали царна тлейзош, лаьтгара иза.

Баккхийчийн карахь кегийнаш а болуш, лелалуш мел верг гулвина, гонаха ха а хлоттийна, Шуйта боьдучу новкьа дладоладелира адам, шайн хлусамашка а, йуьрте а тлаьхьара блаьрг бетташ, шайн карахь-куьйгахь долчун бен дай а боцуш.

...Шийла дара де. Цул а шийла дара нуйхойн дегнаш, тешнабехко шелдина...

– Даудах хлун хилла-те? Ас кху берашца хлун лелор-те? – ойланаш а йоьхна, йоглара Хьасиба. Дан хлума дацара. Тахана орцахвала, Дела воцург, кхин цхьа а вацара кху доккхачу дуьненахь.

Буса диллинчу лайна тлехула хала шершара стерчий доьжна салазаш... Царна тлаьхьа халла доглара, хиллачо цкьа дагийна, йуха шелдина адам. Йурт кьайлайелира. Кьайлайевлира цуьнца йуьртахойн дегайовхонаш а...

Йахь дла ца йала герташ, воккха-воккха доьзалхо хьалха а ваьккхина, карарчу шина бери ницкь бешшехь, шен дагара ца хоуйтуш, собаре йоглара Хьасиба.

Ца хууш йуьстахваьлчунна тоьпаш тухура... Декьий лайлахь лаьха дуьсура...

Шен бераш, ца хууш, йуьстахдовларна кхоьруш, церан мелла а тидам беш, йоглара Хьасиба а. Йоглара, дог – ненан дог хиларе терра, берийн догъэца герташ, уьш Деле боьхуш...

Некьан йистошкахь шелонна белларш а, тоьпаш тоьхна байинарш а буьтуш, хлорш боглу ши де дара. Орга-йуьртахь гулдеш дара цхьайолчу ламанан йарташкара а, клотаршкара а адам. Лаьтгаш дуккха а машенаш йара. Хлор а дийно шаш Иийначу метигашна генадоккхуш дара адам.

Де мел дели...

«Дукха адам дара гулдина Орга-йуьртахь. Цу кегарехь доьлхуш, да, нана ца карош, хьийза бераш а гора. Лайлахь йохкуш, шелонна гюрийна декьий дара. Уьш дладохка герташ цхьа а вацара. Боккха бала бара нахехь – кьаьсттина зударшкахь, берашкахь», – бохуш, дуьйцура цу хенахь исс шо кхавьначу Даудан йола Маржана.

...Беха бара цІерпоштнекъ. Шийлачу, даъхни лелочу вагонаш чохъ, даа йа мала доцуш, шелонна бохбала гІерташ, вовшахъерчаш, Іара Хъасибан доьзал. Стенга дуьгу а, йа хІара некъ стенгахъ сокур бу хууш цхъа а вацара. Арахъабжча лайно дІахъулуйна Іаьнан аренаш, хъаннаш а йоцург, кхин гуш хІума дацара.

Дауд цхъаьна воцуш, 12 беран нанна Хъасибана чІогІа хала дара, догъэца а, дагайала а йуххера стаг воцуш. Хъаьнга хІун гІо доьхур дара цо, массаьргахъ берг цхъа бала хилча? Кийра къуьйлуш, дуьйлу бІаьрхиш доьзална а, нахана а ца гайта, корталин гІам хъокхий дІадохуш, гІийлачу ойланца йогІура иза, хІун гойтур ца хуучу кханене...

Беха бара шийлачу Іаьнан некъ. Шарал а деха дара цуьнан де. Денойн хъесап доьхнера. Цхъана дийнахъ, сатоссуш, цІерапошт сецира. Адам охъадоссо долийра. Дуьххъара хийрачу, ца бевзачу махкахъ ког лаьтта биллира Хъасибас, цуьнан доьзало а. – «Веза-Воккха Дела! Хъан карахъ ду-кха тхо а, тхан рицкъанаш а!» – аьлла, шена гайтинчу салаз гІехъ бераш дІа а нисдина, царна йуххе дІанисйелира Хъасиба. Маьркіаж-бода къовлабеллера, хІорш цхъана йуьртахъ севцча. Йурт аьлча а, лайно къайладаьхначу ценойн тхевнаш бен, кхин гуш хІума дацара. Адамаш салазаш гІера охъадиссийра. Лацаделла дегІ меттахъадына, тхъузбоьлла ши ког халла лай гІе буьллуш, охъайоьссира Хъасиба а. Кегийчу берашна набарш кхеттера. Уьш сама а даьхна, кхарна дуьхъалвеанчу казахаца цхъаьна йехачу барака чубахара хІорш. Шийла йара «хІусам». Шайна кІеззиг йеллачу йуучух а кхетта, хала а, атта а буьйса йаьккхина хІорш, Іуьйранна йуха вовшахкъастийна, цигара а дІасабигира.

Халла доьзалца цу Іаьнахъ йаьллачу Хъасибана бІаьстенца атта хир ду моьгтура. И бакъ ца хиллера. Даудера а кхин хаам бацара, амма Делан диканах дог ца дуьллура кхара.

– ЧІогІа дог долуш хиллера тхан нана. СадаІар а доцуш, тхо хене даха гІерташ, къахъоьгура цо. ГІо-м оха а дора, делахъ а тхо кегий дара, – дуьйцура Маржана.

– Йахъ а, доккха собар а дара цуьнгахъ. Делан диканах чІогІа тешаш, тхан хІораннан дог дохдеш, дахаран шовкъ латтош хилла йу тхуна тхан нана, – гІечІагІдира йишас аьлларг Себихъата а.

Хилла. Йахъ а хилла. Собар а хилла. Мацалла а лайна. Вуонаш а гина...

Шен берийн декъий дІадохка ницкъ ца кхочуш, таро йоцуш, денна царна йуххехула йуьйлуш, дийна бисначарна напха лобхуш, церан кийранаш бузо гІерташ, хенаш а йаьккина Хъасибана... Кхин хІун хало лан еза, вуон ган деза, йуххехъ хІусамда воцуш, гІайгІанца, баланца ша цхъаь йисинчу зудчунна? Нанна?.. И лан Дала ницкъ а белла, и лан а лайна цо. Цуьнан дикане бен, кхин сатийса агІо, меттиг а йоцуш, хене а бевлла. Шаьш хІор а дийнахъ АллахІ-Деле вехна да Дауд, итт шо даьлча, шен доьзалх йухасхъакхетта, и дика а гина Хъасибана. Цкъа а вицлур вац царна, шайн хеназа кхелхина бархІ

довзалхо. БархI йиша-ваша!.. Уьш цкъа а бицлур бац. Мел ду уьш, Гцум-Азин аренашкахь чурт а, барз а боцуш бисна нохчий?!

ДегIастана цIа бирзинчул тIаьхьа Невран кIоштахь баьхна ДаудгIеран довзал, Дала дуьнен чохь шайна йаккха йеллачу хенахь вовшах марзо оьцуш, шаьш бакьдуьнене дIаберззалц. Даудан, Хьасибан довзалх дийна цхьа Маржан йу. Шайн ненах а, цу хенах а ша дуйцучу хенахь, бIаьргаш тIунлой, суна уьш ца гайта гIерташ, лаьттан бIаьра хьобжура Маржан.

Маржа Нохчийн Нана... Хьуна ца гуш, хьуна тIе ца хIуттуш хумма а дисний-те?..

Дала хьайна мел дина дика цхьана буйна дерзийна, лийлира хьо, цIийнах, довзалх, гергарчарах хаьдда, тIамо чохчийначу нохчийн йарташкахула, гIаланашкахула.

Хинца санна, 1944-чу шарахь, дарцехула, хьайн хIуман да йоцуш, йохийна хьайн махках йаьккхира хьо. Хийла дена, йиша-вешина тIаьхьа, хеназа уьш Южалло дIабубьгуш, гIийла бIаьрг бетташ, бIаьрхиш ледина ахь.

Маржа Нохчийн Нана!..

Диканна а, вуонна а цхьатерра собар долуш, наношлахь чIогIа а, кIеда а дог долуш хьо бен, кхин хир йуй-те кху маьлхан доккхачу, декъазчу дуьненахь?..

АКАЕВ Исма

Акаев Исмаил аренца вевзаш волу йаздархо, журналист ву. Лондонехь йолчу Евразийски кхоллараллин декъашхо а ву иза. Йаздан волавелла 90-чу шерашкахь. Исмаила йаздо оьрсийн а, нохчийн а меттанашкахь. Цуьнан говзарш гочийна ингалсан матте. Иза автор ву кинишкийн: «Серебреник», «Тайна Заурбека», «Записки штрафника», «Млечный путь», «Дахаран туха». Зорбане вийлина Россин а, кхечу пачхьалкхийн литературун изданешкахь.

ІАДАТ

Сахуьлуш дара... Меллаша набархайолура йурт. Амма Заурбекан хIусамехь дукха хан йара массо а гIаьттина. Кхузахь ТасуевгIеран тайпанера массо а кьонах вовшахкхеттера. Цара бийцаре беш бара тховса кхочушшила беа шайн дахарера уггар а маIне хилам. Уггар а чIогIа кху дийне сатийсина волу Заурбек-м вацара кьамелехь дакьа лоцуш. Иза массарна генна а ваьлла, кхоьлина Iаш вара. Йеа кьобжа месаш а, йаьлла маж а. Замано гIелдиначу цуьнан йуьхь-сибат те хьаьжча гуш дара, мел беа хилла дахаран мохь.

ГIаьгIане ойланаша кIелвитинера Заурбек. Цуьнан бIаьргашна хьалха лаьттара йаханчу заманера и ирча суьрташ. Цунна гуш йара генарчу паналле шайш эцна йобдучу цу шийлачу цIерпоштан вагонаш, салтийн оьгIазе йахьаш, лай те охьакхисина сенделла декьий. Цунна тховса йуха а, хIетахь санна, уллохь хеталора чилланах кхуьнан и эгIазе жима дегI дохдан гIерташ хилла ненан ховха ши куьг.

Ткьа йуха дагалецамаша дуьхьалтесира: хIорш махках баьхна масех шо далале, генарчу Казахстанехь кхунна теIоттайелла дахаран и чолхе киртиг. Даго хIинца а бохура: хIетахь кхин некь бацара, кхин йухавала меттиг бацара. Дога це йолу цхьа стаг кхуьнан йишин сийдаьа гIоьртира. И санна дерг нохчийн Iадатехь цIийца бен декхалуш дац. ХIара шиь тасавелира. Догин гIо лаца цуьнан накьостий кхечира. Ницкьаш цхьатера бацара, цундела Заурбека урс туйхира шен довхочунна. Дукха цIий дIаэхарна Дога дIакхелхира.

Ша цу девнехь чIогIа лазийннашехь, Заурбек Iедалан кхиэлах ца велира. Цунна итт шо хан туйхира. КIезиг йацара Заурбекана хилла чевнаш. Догин гергарчу наха цу девнехь диг диттина а ца Iаш, тоьпан дIаьндарг а дегIах чекхйаьккхинера. Рицкь хиларна Заурбек дийна висира.

Iедалан кхиэле хIара дов диллиншехь, Догин гергара нах бара шайн кхиэл кечйеш. Цара чIагIо йира, шайн аьтто ма-белли, Догина

дуьхьал Заурбек вен. Заурбекана хаьара, Једалан кхиэл чекхйаьлча, Јадатан кхиэл хир йуйла.

Сталин веллачул тӀаьхьа, 1953-чу шарахь, Заурбекана амнисти йира. Кхо шо набахтехь даьккхинчул тӀаьхьа, иза маьрша велира. Доьзал а кхоьллира. Дуьнен чу велира цуьнан дуьхьарлера кӀант СаьИид. Денош а, шераш а луьстуш, дӀауьдура зама. Хеталора, дахар шен хорша доьрзуш ду.

Амма дукха хан йалале нана дӀакхелхира. 1941-чу шарахь Брест гӀап ларйеш доьналлица кхелхинчу шен цийндена а, геналлехь бисинчу Даймаккана а сагатдаро гӀелдинчу цуьнан деган кхин дӀа деттадала ницкъ бацара. Ша дуьнен чуьра дӀайаллалц ларйира цо тӀамера деанчу кехатан мажйелла цуьрг.

Инзаре дукха нохчаша гайтира шайн доьналла Даймехкан Сийлахь боккхачу тӀамехь. Цьхана Брест гӀопехь тӀеман хьалхарчу деношкахь шайн синош дӀаделира ши бӀе сов нохчийн бӀаьхочо. Майраллица шаьш Даймохк ларбечу хенахь, царна ца хаьара, йамартхой аьлла, боьха цӀе коча а тесна, нохчий а, гӀалгӀай а сийначу Сибреха, Казахстане, ГӀиргӀазойн махка а дӀабохор буйла. Кху дуьненна шех тераниг кхин гина доцу, шен кьизаллица дуста барам боцу и зулам дира 1944-чу шеран чилланан беттан 23-чу дийнахь ЦӀечу эскаран дезчу дийнахь.

РеӀадат кхелхинчу дийннахь дӀайоьллира. Назманан гӀийлачу узамца тӀаьхьарчу новкьа йаьккхира кӀеда-мерза, комаьрша хилла нана...

Заурбекан даг чохь цкъа а йоьрзурйоцу чов а йуьтуш дӀайахара нана. Гергарчу наха гӀо диннашехь, дайн Јадаташ лардеш, йолла ма-йеззара шен нана дӀайолла аьтто ца белира Заурбекан. Тезет а гӀийла дара. РеӀадатан кошан гӀевланга цхьа жима тӀулг хӀоттийра. Иза хӀинца а Јуьллу цигахь... нехан лаьттахь. ЦӀа а йалийна, дӀайолла йезаш ма йара. Цкъачунна йа таро а, йа ницкъ а бац. Заурбек тешна ву, заманан йохалла, кхуьнан лаам кӀенташа кхочушбийр хиларах.

1957-чу шарахь нохчий а, гӀалгӀай а, буьрсачу Јай бӀаьстенах хьаьгна човканаш санна, кестта Даймохк гур хиларо ойла тӀомаьаьккхина, хазахетарца схьаоьхура Кавказе. Ма боккхачу сингаттамца новкьайохура Заурбека Даймахка цӀа оьхучу шен махкахойн и ирсе тобанаш. Лурвоьлла хиларна, цӀехьа боьду некъ цунна бихкина бара, цундела иза висира цигахь, нехан махкахь, кхидӀа а чолхечу дахарх доьналлица тийсавала. Дахар дан а дацара атта, амма набахтино зийна волу Заурбек ца кьехкара халонех. Заурбекан доьзал нехачул тоьлла, йа эшна а Јаш бацара. СаьИида ишколехь дика доьшура. Дуьнен чу делира кхин а ши бер: йоӀ Зарган а, кӀант ИбрахӀим а.

Хаза кхаь кхечира Кавказера а. Цигахь цуьнан гергара нах шайн махуьллу Догин гергарчу нахаца дерг маслалатца дерзо гӀертара, хӀунда аьлча Заурбек цаьрца лаьцначу гӀиллакхна ма виснера Даймахка цӀа верза йиш йоцуш.

Зама-м, шен шераш а хуьйцуш, ша цхьамма сацорна кхоьруш санна,

дѦауѦдура. Заурбек Нохчийчу цѦа веара, шен тайпанан къаношкара бакъо а йаѦккхина. Амма ца веара ша вина а, кхиѦна хиллачу, нохчийн лаѦмнийн кѦожехъ гуѦллучу шен йуѦртаѦ-м. Иза ваха хиира цунна дукха гена, ТеркѦистера цѦхана кѦотарахъ. Кхузахъ иза, цѦханна новкъа а воцуш, шен хъанал рицкъ доккхуш, къахъоѦгуш Іаш вара.

Дозал кхиира. Школа а, цул тѦаѦхъа университетан юридически факультет а чекхѦаѦккхира воккхахволчу кѦанта СаѦида. ЛоѦран корматлла кара а йерзийна, нехан цѦентѦе арайелира Зарган а.

Жимахволу ИбраѦИм ишколехъ доѦшуш вара. Леккхачу дегѦахъ, зорѦтала, цѦена нохчийн амат а, иштта дахаре сирла хъежам а болуш, шен дена дика накъост кхиира цунах. Заурбекан берашлахъ ИбраѦИм вара уггар а комаѦрша а, схъайна а.

Заурбека цѦханна а ца хоуѦтура, ша ИбраѦИм доѦзалехъ къастош вуйла. Амма хѦетте а цѦхъаца хѦуманна тѦехъ гучуболура цуѦнан жимаѦчуѦнга болу безам. Иза ларамза а ца хиллера. Заманан йохалла ИбраѦИма шен оѦздачу гѦиллакхашца, йистѦйоцчу доѦналлица гойтур ду массарна а эрна ца хиллий дас шеца лелош хилла и шатайпа йукъаметтиг...

Нохчийн массо а Іадаташлахъ чѦир йитар уггар а маѦ Іне, ладаме а лара мегар ду. Вайн дайша шираллера схъадеанчу цу ламасто бен а воцуш вуѦтур вац цѦхъа а. И кхочушдеш йоккху хѦора а гуѦлч йу кѦорггера маѦІна долуш. Цкъа хъалха билгалѦинчу метте кхочу нехан карах веллачун гергара нах. Меттиг, дукха хъолахъ, йуѦртана арахъ, шерачохъ билгалѦоккху. Вийначу стеган гергара нах схъакхъаѦначул тѦаѦхъа, йукъалелачо ларамца хаам бо цаѦрга лурбоѦлларш кхеран кхиэле ладогѦа кийча хиларах лаѦцна. Цул тѦаѦхъа куѦгбехкечара дѦаболабо шайн гѦиллакхе некъ. И меттиг мел гена йѦлахъ а, цига гѦаш ваха веза. Тобанна хъалхабевллаѦчаѦрца, шен уллерчу гергарчу нахаца (да, ваша, кѦант) воѦду куѦгбехкениг. ТѦейуѦйхина йѦха палаш, башлакхца дѦакъевлина корта а, йуѦхъ а хуѦлу цуѦнан. Цунна тѦаѦхъаѦиттина богѦуш хуѦлу цуѦнан гергара нах, ткъа царна тѦаѦхъа – тайпанан векалш.

Шайн стеган карах веллачун гергарчу нахана тѦекхача масех метр йисча, тоба соцу. Цигахъ шина тайпанан къаной дуѦхъ-дуѦхъал хѦуѦтту. Къамел дан векалвинчо масла Іате къамел до. Шина а агѦоно билгалвинарг йукъараллехъ дика цѦе йоккхуш, динан Іилма долуш хила веза. Кху шина а агѦоно масла Іатан векал винера йуртахъ а, махкахъ бусалба динан Іилма хаарехъ а, даржорехъ а дика вевза, дика цѦе йоккхуш халкъалахъ лоруш волу Чиннахара къано Абу-ХъаѦжа.

Нагахъ санна и саннарг вацахъ, тайпанера йа йуѦртарга кхайкха веза. ЦѦѦран къамелах доѦзна хуѦлу масла Іат. Бина саѦам шина а агѦоне бовзуѦйту. ЧѦирхо вуѦту, амма цу тѦехъ дерриге а чекх ца долу. Дош а доѦхий вистхуѦлу стаг вийначеран агѦонан векал лаѦтта къано. Иза гуѦлбеллаѦчаѦрга вистхуѦлу. ЦуѦнан къамел, дукха хъолахъ, кегийчарна лерина ду. Цо Сийлахъчу КъорѦанан сураташна тѦетевжаш, дуѦйцу мел беза бу адаман мах,

мел деза ду АллахI-Дала стагана чудиллина са, ткъа иза дегIах къасто цу АллахIан бен бакъо цахиларх. Цо дуьйцу, мел беза бу адамийн вовшаш-ца хила беза ларам. Нохчийн йукъаралло кху дийне схъадеанчу Iадатийн мехаллех дуьйцу цо. Къаночун къамел чулацаме, маъIнах массо а кхеташ хуьлу. Оза терза карор доцуш, йеза йу нохчийн къоман синъобздангаллин лард. Иза ларйан къонахалла, доьналла хила деза хIорангахь а...

Бехк боцуш вийначун чIир атта ца йитина нохчаша. Хийла цIий хуьйдина ду нохчийн латта, эцна чIир бахъана долуш. Хийла хъех йу, мостагIех ведда чIирхо шена чохь лечкъийна. Нохчочуьнга дош йуха оьцуьйтуш, цуьнга шен оьгIазло къинхетамца хийцийта ницкъ кхочург гIиллакх ду!

Заманан йохаллера дуьйцуш схъакхаьчна вайга, нохчийн лаьмнашкахь некъах тилла, ларамза шен керта веана чIирхо, и хъаша хиларна, витина масалш. И чIир оьцуш а лардина нохчаша шайн гIиллакхаш. ЧIирхо вен а вийна, цуьнан дакъа цкъа а тесна дитина дац нохчочо. Иза экханах лардеш, йуьстах а доккхий, цунна тIехь Йеса а доьший, иза волчаьрга хоуьйтуш хилла: «Оха тхайн стагах чIир эцна, ткъа шайн дакъа дIахьо» – олий. Иза йу и заманан дарцашка ца йожаелла нохчалла... кху дуьненан букъа тIехь цуьнца йуста мехалла карор йац цъханненна.

Шен къамел дерзош, цо чIирхошка хаам бо: уьш бита а, тIелаца а дуьхьал йолу агIо резахиларх лаьцна, ткъа цул тIаьхьа шайн стаг вийначу мостагIашна цIий хъанал деш, гечдан собар а, къинхетам а АллахIа баларна хастам беш, доIа до воккхачу стага. Бехк боцуш даьккхина са цIийца бен декхалур дац, амма, нагахь санна, ахь и кхиэл Делан кара лахь, хьуна цуьнгара йал хир йу.

Цул тIаьхьа куьгбехкечийн агIонгхъара къано вистхуьлу. Цуьнан къамел доца ду. Цо баркалла олу, Делан дуьхьа шаш тIеэца собар карорна, Делан дуьхьа шайн стеган цIий хъанал дарна. ТIаккха шина а агIор болу нах куьйге боьлху.

Цу тIехь а чекх ца долу маслаIатдар. ТIекхочу уггаре а дог карзахдоккху мIаьрго. Селхана-стомара мостагIий хилларш, тахана цъха гуо а бой дIахIуьтту. Цу гуонна йуккъехь лаьттачу гIанта охьахааво чIирхо. Цунна тIевогIу чIирхочун карах веллачун кIант. Цо шен куьйга гучуйоккху чIирхочочун йуьхь. КIентан карахь шаьлта санна ира урс ду. Селхана ша шен ден синна дуьхьал садаккха чIагIо йиначу стеган, тахана цуо хIуммаь собарах ца вухуш, маж а, корта а бошу. Дала хийцина цо шен дахарехь хIоттийна хилла уггаре а коьрта Iалашо – къаьхьачу цабезаман метта Кхоьллинчо цуьнан кийра ца духу собар а, кхетам а боссийна. ЧIир лаха араваьлларг кху мIаьргонехь урс карахь лаьтта. И урс цIий Iано айдина дац, шина тайпанна йуккъера мостагIаллин пардо дIайоккхуш, айдина ду. Шен чIирхойн йухь тIе оьзна башлаккх дIа а йоккхуш, цуьнан шерашца йахйелла къоьжа маж дIа а йошуш, цо тоьшалла до – мел боккха ницкъ хилла шегахь, кийра буьзна хилла оьгIазло, тховса шайтIа эшош, къинхе-

тамаца хийца. Цо шена а, нахана а хьалха тоьшалла до ша Делан лай хиларан, ша делла дош, хIара дуьне мел деха, дехар хиларан, ша а, шен дийнна тайпано а тховса Делан лаам хьалха а тоттуш, дерриге а дуьне а, Iалам а теш а лоцуш, шайн стаг вийначу чIирхочунна цIий хьанал деш хиларан.

Амма ширачу заманера схьадогIуш дийцар а ду – делла дош дошош, маж йошуш долу куьг «дегийна», Iаьржачу лаьтта цIий Iаьнна меттиг нисейлла бохуш. ХIетахь-м ши тайпа тIамца дуьхь-дуьхьал доьдуш хилла. Нагахь и санна дерг халкъалахь дуьйцуш диснехь, и тайпа са кIезиг нах а хилла хила тарло нохчийн йукьараллехь. Цундела ларамза хир дац чIир йитарехь зударий хилийта магош цахилар. Цул совнаха, цигахь нохчийн Iадатца чIирхочун уггаре а жимахволу кIант йа цхьаь бен воцу кIант хилийта бакьо йац чIир йуьгучохь. ТIаьхьарчу бIешарахь чIирхошна делла дош дохийна меттиг нисейлла йац нохчийн йукьараллехь. Цуьнан теш лаьтта халкъан иэс лардеш болу, замано къежбина къаной.

Теркан тогIехь Iуьллу и жима кIотар самайаьккхира сийначу Iуьйрено. Цуьнан массо а маьIера схьахезара летачу жIаьлийн а, дажа дIадаха сихделлачу даьхнийн а гIовгIа. ГIайгIане ойланаша цIеххьана самаваьккхира Заурбек а. БIешеран доьалгIа дакъа-м хIетте а дIадаьллера цо кху Iуьйрене сатуьйсус. Иза меллаша, корах тесина кIади дIа а теттина, арахьаьжира. Стигал а ша ма-йарра сийна йара. ХIумма а ца хилча санна, лаьтта шен зIаьнарш эгайора дашочу малхо, амма Заурбекана хеталора дахаран синтеме кхуьнан некь бихкина хилла дийнна лам шен кийрахь охьахаьрцина. . . .

ТIаьхьхьара кечамаш а чекхбевлира. Къаноша, кхин цкъа а дага а бевлла, сацам бира: кхо шо кхаьчна старгIа, ши гали дама, оццул шекар а, иштта пхи эзар сом ахча а Догин доьзална дIакхачо. И гIодар Iадато магийна ду. Цуьнан барам шина агIоно билгал ма-барра бу. Амма иза шовзткъа бежанан мехал совбалийта мегаш а дац. Амма и дов ширалле дирзина хилар бахьана долуш, Догин гергара нах и тIеэца ца тигира, амма хIетте а ЗаурбекагIарна лиира йуха а и гIиллакх цаьрга кховдо.

Iадато ма-бохху а, шен дас дина дехар бахьана долуш, Заурбекан жимахволу кIант ИбрахIим цу дийнахь цIахь сецира. Нагахь санна чIир йитарехь дагахь доцург дуьхьал далахь, ТасуевгIеран хIу ца хадийтаран жопалла ИбрахIимна тIехь йуьсура. Доьзалехь оцу кепара мехала дакъалаца шена бакьо еллашехь, ИбрахIима дукха хIума лур дара тахана шен дена а, шен дерриге тайпанна а уллохь хила. Цуьнан жималлин цIергахь догучу дагна ца лаьара оццул чIогIа шен дас сатийсина йолу мIаьрго тахана шена ца гуш, тIехьйалийта. . . .

Машенийн а, автобусийн а йеха ковра новкъа йелира. БIе шовзткъе итт чаккхарма бежа некь бара цара арабаьккхинарг. Довхачу дешнашца, ловцашца новкъабохура уьш лулахоша, шайн даго ма-бохху цу гIуллакхан чаккхе хилла, цIадерзар нислойла шун бохуш. . . .

Билгалйинчу меттиге уьш схьакхаьчна масех минот йалале, кхуза кхечира Iаьржачу басахь «Волга» машин. Цу чуьра охьавоьссира

нохчийн къомах волуш, тайначу аматехъ цхъа стаг. Схъахетарехъ, иза лерриначу урхаллин белхахо вара. Цо, гулбеллачарна йуккъера милла а цхъаъ шега вистхила йуьстахвала аьлла, дийхира. Къаноша, дукха ойла ца йеш, Заурбекан воккхаволу кІант СаьИд дІахъажийра КГБ-н белхалочуьнга вистхила. Могуш-паргІат а хаьттина, и шиь машенна чухиира. Цаьрга хьоьжуш лаьттачарна и къамел чаккхе йоцуш дах-делла хеталора, амма ма-дарра аьлча, йаьлларг ткъа минот гергга бен хан йацара. СаьИд машена чуьра охъавоьссира. Цунна тІаьххье – КГБ шиь белхало а. Лаккхара дарж долу шолгІаниг оьрси вара. Советан Іедалан муьрехъ республикин массо а нуьцкъаллин структурашкара лаккхара даржашкахъ оьрсий а бара. Ткъа лерринчу урхаллашкара муьлхха а декхар кхочушдеш волчу нохчочун терго йеш даима а цхъацца оьрси а хилла.

Кхайкхаза баьхкина хьеший, СаьИдан Іудика а йина, дІабахара. СаьИда дийцира гулбеллачаьрга, уьш хІун дохьуш баьхкинера. Цхъа а башха цец ца ваьллера уьш кхуза бахкарх. Дукха хьолахъ, церан «хьо-шалла» къамелаца дІадоьрзура, амма хІетте а шайгара дукха ца оьшу, Іадатца ца богІу хийцамаш бора цара хІокху тайпанчу гІуллакхехъ. Чиранна партис кхайкхийначу къийсаме хьаьжжина, КГБ-на хууш дара, мила хьенан чІирхо ву. Цу организацис шен ницкъ кхочург дара деш нохчийн йукъараллера чІир йитаран Іадат дІадаккха.

Уьш кхуза баьхкинера, коьртачу декъана, гулбеллачарна диц ца далий-та, шайна ца хууш кху махкахъ хІумма а чекхдердоцийла. Иза бакъ ду. Цуьнан лергаш а, бІаьргаш а ца кхочуш ца йуьсура Нохч-ГІалгІайчохъ цхъа а генара кІотар а. Бахархой-м боьллера цу гІуллакхах. Кхузткъе итт шо хьалха Іедалца къайлах уьйр латтош, айкх эцна вахар нохчийн йукъараллехъ цІанлурдоцу эхъ хеттера. Мотт бетташ волу стаг а, цуь-нан берриге а доьзал а махкахоша йемалбеш, йуьртахбоккхуш хилла, цу тІаьхьенийн шайн дай баьхначу лаьтта ког баккха бакьо йоцуш. Цул совнаха, оцу тайпанчу доьзалца йукъаметтиг латтор эхъ лерина нохчаша.

Моттохар иза шуьйра дийцаредеш гІуллакх хилла. Цхъамма моттохар бахъана долуш зен хиллачун доьзал и айкх эцна ваханчунна дІадекха гІерташ хилла. ХІоранна а лаьара законе хьаьжжина ваха. Шерашца баланаш лайна адамаш кхетара, Советан Іедалх тийсабала шайн ницкъ тоьар боцийла, цундела цуьнца бертахъ Іаш хилча аттох ду, цу Іедалан харцо хьайна гуш йелахъ а.

ЧІирхочун кІант хиларал совнаха, СаьИд чохььарчу гІуллакхийн министрствон белхало, эпсар, коммунист а вуй хиьча, КГБ-н белхахоша йемалдарца тІелецира цу тайпанчу цхъаьнакхетаршкахъ цо дакъалацар. Эпсарна дагадийтира, цу хьокъехъ партис хІун боху а, пачхьалкхан ойланна духьал долчу цхъаьнакхетарехъ дакъалацар республикин партий-ни куьйгаллина хуур хилар а. Иштта кхерам тесиара, гулбелларш нуьцкъала дІасалохкур бу аьлла.

СаьИда уьш кхетийра, шина тайпанна йуккъехь ткъе пхи шо сов хенахь дуьйна хилла хIара мостагIалла, кхин цкъа а ца хьахо дIадоккхуш ду аьлла. Цул совнаха, хIара цхьаьнакхетар машарна тIехьажийна ду, тIекхуьу чкъор а кхетийта: гечдина стаг вита, цуьнан цIий Iаночул а доьналла оьший. СаьИда маьIне къамел дира «хьешашца». Партина дуьхьалвала а ца гIерташ, нохчийн Iадатийн кIорге йовзийта шен, хьекьал, кхетам а тIехьажийра цо. СаьИда билгалдаьккхира, Iедалан таIзар кхочушдаран система буьззинчу барамехь тоьлла йац аьлла, хIунда аьлча набахти чуьра араваьллачо ша дина зулам йуха а до, амма заманан йохалла гина дац, витина чIирхо йуха а адамна тIекхевдина а, ур-аттала цхьа жима зулам дина аьлла, гучудаьлла. Вайна го, мел йеза йу Iадатан мехала. Амма хIетте а социалистически йукъараллехь Iадат хьалхататта оьшуш дац. Цу тIехь церан къамел чекхделира.

Баккхий нах дукха чоIга резахилира СаьИда диначу къамелана, цуьнан хьекьал, кхетам билгал а боккхуш. Цул тIаьхьа гулбеллачара кхидIа шайн гIуллакх дIадаьхьира...

Цкъа хьалха гулбеллачаьрга вистхилира къано. Цо дехха дуьйцура чIир йитаран мехаллах, нохчийн гIиллакхех а лаьцна.

Къаночун къамелана новкъарлойарна кхоьруш санна, меллаша диттийн гаьннаш хьобстура бIаьстенан мелачу махо. Лаьтгахула добдучу сагалматан болар а хезар долуш тийналла хIобттира гулбеллачарна йуккъехь. Ткъа къано-м ойланаша, масачу дойша санна, вадийна генарчу геналле вигира. Тахана иза шина тайпанна йуккъехь машар бан лаьтта.

Тасуев Заурбекан (Тасин Акин Генжин кIентан Наурдинан кIант) стаг ву тахана вуьтуш. Цуьнан карах веллера Дога, амма къаночунна хаьа, шен цхьа а шеко йоцуш, церан доьзалх дош дала бакьо йуйла, хIунда аьлча дагалецамаша иза, сихвина, кху тийначу Шина-Суьйра йуккъерачу майданара буьрсачу Органан чоже вигира. Цигахь... дуккха а шераш хьалха лаьмнийн марахь Iуьллучу Чиннахахь цIий Iанар бахьана долуш, цхьана тайпанан шина кIотарна – боки-дукъархошна а, уьшкхалхошна а йуккъехь-заманан йохалла дIадоьдуш дов дара. И чIир кар-кара а оьцуш, дIакхобхьуш дара цара и мостагIалла. ТIекхечира тIеман къиза шераш. Паччахьан Iедална дуьхьал ламарой гIевттина мур бара и. Цу тIамехь майраллица летара Боки-Дукъара Заурбекан кхоалгIа да Тас а, цуьнан ваша Арсгири а. ХIетахь церан чIир йитаза йара, хIунда аьлча кхара уьшкхалхойн байинчу нехан терахь ворхI стаге даьллера, ткъа боки-дукъархойн дуьхьал вийнарг йалх бен вацара. «Нийсо» йан уьшкхалхой чIир эца йезаш бара. Амма тIеман кIуьрлахь-м церан мостагI цхьаь хилира, хIунда аьлча къуьйсург йукъара маршо йара. Цигахь, ламанца, паччахьан эскарна дуьхьал летачохь, Арсгири шен ваша Тас цхьаьна а волуш тIекхечира мостагIчун герз кхетта воьжначу уьшкхалхочунна. Хетарехь, цуьнан накьостий, и дакъа дIадахьа аьтто ца болуш, дIабахнера. Йуьхьанца воьхнера иза,

шаьш церан чирхой хиларна, амма кийра буьзна йолчу нохчаллина хиира, кхидла хIун дан деза. Меллаша охъалахвелла, шена тIера верта схъа а даьккхина, Делан цIе а йоккхуш, дакъа цу йукъа а хьарчийна, иза веллачун говра тIе а диллина, шен ваша ТIас тIаьхъа а хIоттийна, новкъавелира Арсири.

Сахуьлуш, Уьшкхала кхочуш, цо меллаша дIахийцира говр. Iуьйранна, и говр шайн керта йеача, шен кIентан цхьамма леррина гIайгIа беш кечдина дакъа цу тIера охъа а доккхуш, дас элира: «Суна хаьа, хIокху тайпана хIума дан доьналла Арсгирехь бен хир дацара». Йуха Боки-Дукъа агIоне дIа а хьаьжна, цо и йурт йекош, мохь туьйхира:

– Арсири! Хьо тоьлла хьуна тахана!

Маржа-йаI, мел деза лоруш хилла нохчийн лаьмнашкахь адаман дахар а, Iожалла а!

Уьшкхалахо кхетара, Арсгирина хIумма а атта ца хиллий тIеман кIуьралара шен мостагIчун дакъа схъаэца. Нохчашна даима а мехала хетта шайн стеган тIехIотта кошан барз хилар, цундела, иза шена хууш, мостагIий уьш боллушшехь, вийна Iуьллучун доьзалан ойла йира Арси-гирис.

Бакъду, заманан йохалла хийла доьза дайра и нохчийн декъий. Хийла Соьлжа-ГIалин урамашкахь мецачу жIаьлеша дIасатекхийра уьш, хийла мостагIаша сийсаздеш, шерашца Iохкура уьш дай баьхначу лаьттахь а, кошан барз ца карош.

Уьшкхалахь тезет а долуш, Боки-Дукъа вахийтинчу геланчо хабар дIатуьйхира: «Шуьца долу мостагIалла тховса дIадирзина, уьшкхалахошна лаьа шу шайн тезетахь ган», – аьлла. Боки-дукъахойн гIиллакх бахъанехь шерашца лаьттина мостагIалла хадош, тIаьххъара шайн вийна стаг витира царна уьшкхалахоша. Къаночо шен къамел сацийра, вехха лаьтта а хьобжуш. Маржа-йаI хьо, нохчалла... Башломал лекха хилла-кх хьо, амма хьан ирхенаш йаха дац-кх атта...

Чир йитар нохчийн Iадатан лехамашца догIуш, кхин цхьана а хIумано новкъарло ца йеш, чекхделира. Догин гергарчу наха шаьш хьалха дIахьедина ма-хиллара, сурсаташца а, ахчанца а деш долу гIо тIе ца лецира, ткъа ЗаурбекагIара цаьрга тешо йира, и кхачанан сурсаташ а, ахча а шаьш Догина тIера сагIийна мискачу доьзалшна дIасадокъьур ду аьлла.

Чубуза кечбеллачу малхо шен зIаьнарш йаржийна, цIийелла йогура стигла. Ма шатайпа йоьссира хIара суьйре тийначу Теркан тогIехь. Йаханчу заманахь йисира шерашца кийрахь къийлина массо а гIайгIанаш а, сингаттам а. Доьзалх болчу кхерамо кхин дагах мIараш туьйсур йац. Хилларг бIаьргашна дуьхьал а хIуьттуш, набархавохуш, дагалецамаша а кхин хьийзор вац. Ма маьрша йеара хIара суьйре. Ма шатайпа детталора дог. Заурбек йуха а лаьттара, корак ара а хьобжуш. ЦегIа бос бетталучу стиглахь, меллаша шен басарш а Iенош, баьржара маьрклаженан бода. СабIарзделла, даш санна базбелла сингаттам

кийрахъ а къуьйлуш, хийлазза Ъаьрг биттинера Заурбека шерачу аренашка... Ткъа тховса-м гГенахъ лаьмнаш гур ду...

ХИнца цуьнан бакъо йу лаьмнийн кӀожехъ Гуьллучу, шен дай баьхначу цу исбаьхъчу йуьрта добзалца ца верза. Муха йу-теша и хИнца? Зевнечу олхазарийн аьзнаша, хьалха санна, йохий-теша и сама? Тишйеллий-те кешнийн керт? Бераллехъ идда некъаш къух даьлла ду-те? Йуьрта йи-стерчу гу тӀехъ хИнца а довлий-теша шелонца кьийсало и ховха лайснаш? ХИнца а дуй-те варшашкахъ лечкъаш семачу иччархочух кхераделла лу? Нускал санна, кӀайчу зазанца кечбелла, лаьттий-те хИнца а дадас дӀабийна хилла кхор? Ткъа хӀаваь... хИнца а дуй-теша иза ишта цӀена? Хеталора, иза кху йуьртана гуо а бина лаьтгачу лаьмнийн кортош тӀера мархаша гулдой, хӀора а Гуьйранна кху йуьртана совгӀатна дохьу...

И дерриге а гур ду-те? Аьтто хир бу-те шерашкахъ йайна лаьттина кхерчара цӀе йуха а лато?! Хастам хиларг, ма ницкъ бу хьобгахъ! Заурбекана хИнца хӀара дерриге а дуьне кхечу суьртахъ гуш дара. Дуьне хаза дара! Иза хьакъ дара ша кьийса а, шен дуьхьа ваха а. Заурбек тешна вара, шен берашка а, берийн берашка а хьобжуш сирла кхане хиларх.

ХӀор а ламазехъ ма доьхура цо Деле шена гечдар, кхана догӀур долчу Къемат-дийнахъ а ша жоп дала дезаш вуй хууш.

Цу сарахъ сагӀа а даьккхира, гергара нах а, лулахой а кхайкхина, Дела а, цуьнан Элча Мухьаммад Пайхамар (Делера салам-маршалла хуьлда цунна) хестош мовлид йийшира. Буйса йуккъе йаьлча, дӀасабахара хьеший. Амма Заурбекан корехъ стогар хИнца а дӀабанза бара. Хазакхетар лан а оьшуш хилла-кх, сингаттам лан санна, ондда ницкъ. Наб озийна хӀусам буйсанан тийналлица ийра. Амма цу чохъ вижанза шиь вара – Заурбек а, цуьнан жимахволу кӀант ИбрахӀим а...

МАХМУДОВ Ийса

Гант

Керт-ков а, хIусам а йугIуш ша цаьрца хила дезаш санна дара тхан кетIара гIант. Аьчкан когаш лаьттах а тоьхна, царна тIе доккха шуьйра, шурупашца хьовзош у а тоьхна, дуккха а лагтийта дина дара гIант. Ша мел чIогIа а, дика а дина делахь а, гIентан дахар ша кетIахь хиларе терра дара. Амма башха тидаме лоцуш ца хиллехь а, цхьа доккха дакъа лоцура цо адамиьн дахарехь.

Цуьнан шен дахар а дара цхьабашха.

Буйсано шелдина лагта, Iуьйренан малхо дохдале йуткъа йиллина йис, цу тIехь Iуьйранна школе доьдуш, тIехдолучу бери пIелгаца диллина сурт бахьана а. Дуккха а хуьлура гIентан хьеший. Баккхий а, кегий а. Нагахь цидиг а Iара цунна тIехь, гIант ша ца дита хийча санна.

Сарахь кех ваьлла, охьалахвелла Дада а Iара хIетахь. «Хьенех, хьо могуш вац олуш хезнера суна, Дала маршалла дойла хьуна!» – аьлла, тIехволург, сецна, шегла вистхилча, Дадина чIогIа хазаетара. ТIаккха, иза кетIахь хаавелча, меллаша ког а боккхуш, лулара воккха стаг а вогIура Дадица Iен. Чубузучу малхаца йустура цара ламазан хан. ТIаккха, уьш дIасабоьлхий, цхьана йощучу ханна ша лаьтгара гIант.

Iуа, буйса кьовлалуш, цхьацца кегийнаш Iара арахь луьйш-олуш. Цара нагахь хIуш динчу чIуьйригашца гуо буьллура гIантана. Уьш Iуьйранна дIайохуш, чан ца гIаттийта, хи а тухий, нуй хьокхура кетIа. И нехаш йаржийначарна нагахь лер а нислора, уьш хезаш бацахь а. ХIинца деанчу догIано гIаттийначу ченан санна, хаза хьожла хуьлура, хи тоьхна, девзиг, нуй хьабкхначу кетIахь. И кетIе гIентан «хIусам» йара. И, хIора Iуьйранна аьлча санна, цIанийой дIахIотгIайора.

ХIор а заманан хенан хIоттамо шатайпа лар йуьгура тидаме доцчу гIентан дахарехь. Ши метр ца кхоччуш лекхачу кертанна чобхьа доьгIначу зазакондаран¹ генаш, гIантана IиндагI даллал гена аракховдура аьхка. КIайн, шекъанан а басахь хуьлура церан заза. Кондар-зазано шена IиндагI а деш ша хьастарна доккхадойла дацара гIентан. Зезагаш даха гIерташ, гIанта тIе кога буьхьар а хIуьттуш, ченан а, нагахь хоттан а лараш йуьгура бераша. Мачийн айрийн лар керла хIума дацара гIантана. Хан йаьллачу хенахь, ков кьевлина карийча, гIанта тIе хIуттий, «Хьенех!» – олий, мохь тухура, цхьа гIуллакх хилла веанчо. «Со чувайта!» – олий, кхойкхурш а нислора, нагахь санна шел хьалха чувеаначо, ша тIаьххьара ву моьттуш, кевнна гIуй боьллинехь.

Нагахь тхобга гIалара йеанчу хьешан самукьадаккха баьхкина кегийнах гуллора. Цара шайца лакха гитара бохьура... ТIаккха и лакха хууш верг вало боьлхура. КетIарчу гIанта тIе массо а ца тарлора. Илланчина олий,

чуьра гІант дохьура. Цаьрга дош а ца олуш, жимма ков хердой, ара а къедий, ладобгІуш лаьтгара тхан кура хьаша.

Наггахь тІехйолучу «семеркина» а, «жигулина» а, иштта кхечу машен чуьра а чІогІа тІейелла локхуйтуш, хІетахь гІарайаьлла хиллачу «Ранни» цІе йолчу тобанан эшар а хуьлура. Дукха хьолахь «бІе эзар, бІе эзар зезагаш». Наггахь «Ваа Турко» а хезара. Иштта дуккха а аьхкенам суьйренаш йоьлхура дІа. Къаьсттина аьхка денлора гІентан дахар. Сарахь, де шелделча, арабовлура нах. КетІа а ваьлла Іаш стаг хилча, цуьнга вистхуьлуш, соцура тІехволург, тІевогІура араваьлла лулахо а.

Аьхка кевнна хьокхуш шена хьаькхна сийна басар дакъаделла далале, и хьаькхний а ца хууш, цу тІе хиьинчо йитина кисийн лар а йара гІанта тІехь. И къаьсттина берашна хазлора. Вовше «ахь йитний, цо йитний» – бохуш, доьлура уьш.

Заманан йохаллехь гІентан хьал а хийцаделира. Кхунна ИндагІ а луш лаьттинчу заза-кондаран, кех къеда, генаш дІа а даьхна, леккха керла керт хІотгийра. Ша лаьтгачара хьедина дацахь а, хІинца гуттар а арахь дара гІант. ХІинца, хьалха санна, кегийнаш а ца Іара гуо а бой, кетІахь. Дада воцу а дикка хан йара. Наггахь, суьйренца, балхара цхьаь чуван хьевелча, Баба Іара, суьлхьанаш а хьийзош, кетІа йолий. Иза арайала хаайелча, тІевогІура лулахо а. Ишиь цхьаьна Іаш хазахетта луларчу кІанта даьккхина сурт тІаьхьара дара цаьршиннан.

ХІинца гІант лаьтгара, шен кхолламан теш хила санна, шена тІетоьхна у йохаллехь ах а даьлла, гуьйренан махо, дІо кертан маьІІехь даьллачу толан гІаш наггахь шен когех а хьерчош.

Ткъа гІентан тишделлачу хьолан йолайан ваьллачу суна дагатесица цуьнца йоьзна хилла сан дахаран цхьа кийсак. Диллича санна, беттан сино ИндагІ лоцуш сирла буйса йара. Цу батто шашь самайаьхча санна, йекара ураман бохаллехь керташна йуххехула йаьллачу бацалахь цаьпцалгийн цІар-цІар. Кхо цІа дитча, дехьарчу урамехь догІучу татолан йистехь йека пхьидарчий, хеталора цаьлцалгашца кьийсалуж санна. Цара гІаттийна и гІовгІа хадосанна, чІогІа, сахьтаца хан йуьстича санна, цхьана барамехь нисйеш шок йетташ цхьанаэшшарехь цхьанхьа чІоб² а декара.

Адамаш чудирзина хьалхарчу цу суьйранна, со кетІарчу гІанта тІехь Іара. Ас цхьа къаьсттина тидам бира, наггахь беттан са а хадос, цаьпцалгийн эшаран мукьамо шашь йахйича санна, лаьттана дикка герга а йаьхкина, нека деш йоьлхучу мархийн. Сан кхийнайалазчу беран ойланехь хаттар хІуттура: «Хьаьдда йоьлхурш и мархаш шашь йу-те, йа цаьрца цхьаьна бертахь и бутт а бу-те?!». Цара со кхойкхура шайца цхьаьна гушдоцчу, цхьа дайчу, сирлачу, суна девзашдоцчу дахаре, суна хІетахь генарчу дахаре. Цара хІетахь сан ойланехь цхьа зил а ца тесица, шашь зама эцна йоьлхуш йу аьлла. Ша деанарг бен ца хьочу заманера бехк баккха йиш йац. «Дика а, вон а даима а лаьтгаш дац» – олу. Иштта дахар а дац, и гІентан бен дацахь а, гуттар а лаьтгаш.

¹ Заза-кондар – обыкновенная сирень.

² ЧІоб – выть.

ГАЗИЕВА Аза

Хаърцина глаа

Вай! Мама!.. Цхьа поэт везавеллера суна! БӀаьргийн нур даоьцуш, лерса гӀелдеш, даге мерза ов детташ, хье чу хаддаза сатийсаман зӀок йетташ бара и безам. Тамехьа басар хьокхуш кечийна тхайн а, лулахойн а эчиган керташ поэтан хьоме цӀе хесточу хьаьркашца, йозанашца кьийзина, кьарзийна йаьллера со. Куьпара массо а берана цуьнан байташ Ӏамийнера, нохчийн поэзина дикка хийра долу церан нанойн декъа синош, сайна везавеллачу поэтан моҀанаш довзийтина, исбаьхьчу кхачаных Ӏабийнера. И дерриге а, лаьттах ког ца кхоьтуьйтуш, тӀемайаьккхина со идочу безаман дуьхьа динера.

Дуьхьара, телевизор чохь кьамел деш, гинера суна и поэт. Цхьа передача йара-кх, вайнехан гӀиллакхаш, ламасташ, оьздангалла хьехош, «Цестан кӀудал» фабрикаца йукьайаьккхина. ТӀаьхьом «чуьйнан гӀуммагӀ» хилира цунах. Цу передачехь дакъалоцуш вара ас вуьйцу и поэт а. Ма-дарра дийцича: сийна бӀаьргаш, хьаьрса мекхаш, уьйтӀа хьажийна пӀелг санна бежа мара, заманан йохалла адам довзаро кийра биллина буто ша башо гуьнахь доцуш бацара. Амма экран тӀера Ӏанаоьху хьекъале хабар, цунна варкъ доккхуш дека боьрша аз, хецца буьйцу нохчийн мотт Орцин Айза Ӏехор йолуш бара. Дикка хӀоьгтина даьллачу ловзаргахь ца Ӏен а, цу дуькьачу озе ладоьгӀуш Ӏен мегар дара. Телекамерах ийза а ца луш, поэтан паргӀат хиьна Ӏер а, шен синан куралла тосайалията гоьл тӀе баьккхина байн лесто коган буьхьиг а сайн ирсан орам самсабоккхуш хийтира суна. Ткъа цуьнан велаькажаро, дуьне дицдеш, шена тӀе дӀайийхира. Со кийча йара поэто дагардина вайнехан оьзда гӀиллакхаш лардеш, цуьнан лорах долчу исбаьхьчу дахаран генарчу анайистошка кховда. Амма передача йолайар а, йерзайар а, дух а, барч а цахиларца гӀажарийн ламазах тардинчу вайн телевиденис, сан некхан ун морцу безаман алу шайна бале йаларна кхоьруш санна, сихха кьайлаваьккхира поэт, кхин цӀе а, фамили а хьаха а ца йеш. Делахь а, оцу хӀуьмалгаша йохор йолуш йацара сан кхиьна йаьлла ойла. Вай-м, кхузткъа шарахь Соьлжа-ГӀалин коьртачу майданыхь лаьттина болатан Лебухваьккхича а ца доьхна. Со тешна йара, Нана-Нохчийчохь велахь, и поэт кханалерчу дийнан маьркӀаж-бода кьовлабалале сайна карор хиларх. Кхидерг хьесапе дацара хӀоьгтинчу хьолехь. Иза сайна резахир вац бохург дага а ца догӀура. Йиьнарг ловш, тӀейоьнарг товш, пионер йолу хан тӀехтиллехь а, бос талхаза, куц-кеп хьеннан а бӀаьрг хьостур болуш дара. Ткъа кхин хӀун оьшу вайн божаршна? Куц, ира бӀаьргаш, дуьйцучуьнга ладогӀа хаар, схьадечу кьамелан сонталла хьулейш, наггахь йелаькажар – сов тӀех тоьаш герз ду, лаахь Жумин Акхтулла а хьайн аматан йийсаре ван а...

«Хьобга кхочуш къонах вац Нохчийчоь!» – ахь цуьнга алахь, ма кхерам бац къематдийнахь а хьуна иза тӀаьхьараваларна. КараӀамийна кӀеза санна, лелар ву, хьан ИндагӀ хилла, доӀанашца хьо Деле йобхуш. Чолхечу дахаран и уггаре а мехала баххаш карадерзийнехь а, йуьхьарлоцучу Ӏалашоно мелла а садуура сан, дуьненан синкьерамна стаг тӀехьовзавар цхьаь дара, ткъа кхузахь, дагах гилгаш дохуш, заза хеца карзахбаьлла баккъалла а болу бовха безам бара.

ШолгӀачу дийнахь, Гуьйранна, ас телефон туьйхира телевидене, сийсарлерчу передачехь дакъалаьцнарг муьлха поэт вара, ган луучунна иза мичахь карор ву аьлла, хотгуш. Дукха къахьега ца дезаш, билгалделира республикански Зорбанан ЦӀа. Сих ца луш, ойла йинехь, сайна хаа а мегар дара суна иза-м. Кхечанхьа уьш оьшуш а, тергалбеш а мила ву, цхьа со санна, ойла тӀемайаьлларг йоцург?! И волу меттиг хиьнера аьлла, со а йац цунна тахханехь чухьада арайаьлла, цхьана а кепара бина кечам а боцуш. Уггаре а хьалха цкъа цуьнан улленаш йовза йеза, уйр-марзо мичхьа йу, гергарло хьаьнца леладо, вогӀуш-воьдуш салам-жӀалам хьаьнга кхуссу, тӀаккха, боккъалла а, цецваккха лаахь, поэто йазийна масех стих дагахь Ӏамо йеза, цунна дӀайеша, хазахетачех йу аьлла. Духарна а тӀе тидам бахийта беза. Сирлачо дукха хьийкъина хобтуьйту, мар велла мечик санна, шайерг Ӏаьржа йуьйхина гӀойла. Ва устаз! Коьрта хӀун туьллур йу? Доккха йовлакх тиллина йодахь, цхьа колхоз йу моьттур ду, данне доцуш йахча, цкъа а иймане йан дагахь йац моьттуш, кхералур ву. Хьо ма дан адаме!

Ма хала хилла-кх, кхайкхаза ирахьӀен ваха! Цхьа кӀира хӀетта а деза, и йуьхьанца чолхе ца хетта гӀуллакхаш йуьстахдаха. Ас-м иттех де далийтира, мостагӀчун гӀопе хьажийна Штирлиц санна, кечамаш беш, цундела цхьа а шеко йоцуш кийча йара, маситгазза тӀекӀалдинчу Зорбанан ЦӀийнан муьлхха а гӀат, цӀий а ца Ӏанош, схьайаккха. Фойе. Лифт. Оьшу гӀат. Йеха уче.

Жимма догдеттадалар сихдели, тӀамна кечлуш санна. Ва устаз! Учухь лаьтташ ма ву и-м цхьана йоӀаца, леррина цуьнга ладугӀуш. Иштганиг суна дага ца деанера, амма ойланаш йан хан йац. Даймехкан дуьхьа а, сайн ирсан дуьхьа – хьалхахьа! ХӀинца йухайалахь, Дала а могуьйтур дац. Баба ма дала хьан, и гара ши ност йина, хьо а йу кхуьнга сатуьйсуш?! ТӀекхечи... ларамазе сецна кеп хӀоттош:

– Бехк ма биллалахь, хьуна хьенех-минех гирий? Вай Дела! Хьо-м нохчийн поэзин жовхӀар ма хилла! ХьастагӀа телевизор чохь гина, самукьадаьллера сан. Вуьшта, гур ву аьлла-м, цкъа а дага а ца деанера, – кӀирнах Ӏамийначу йелакаьжарца кхелира ас хастаме дешнаш.

Поэтана шеца лаьттарг йицлуш лаьттара, амма, моха йеана, мерах шок йетташ лаьтта и лаьхьа иштта атта къайлабала-м дагахь бацара. Суна-м гуш дара, дегӀана лохо йолу иза сайн белшашка ца кхочийла, цундела тхойшинна йуккъехь нисйеллачу йоӀанна тӀехула доьдура къамел. Ша вовзарх там хилла поэт, гӀиллакхе ваьлла, хьаьвзира.

– Лаа хобтгарий ахь хьенех-минех? Ас хІун гІо-накьосталла де? Сьогара хІумма а оьший?

– Оьшу, – элира ас, цІеххьана майрайаьлла кеп хІоттош, – автографца хьан стихийн сборник!

Дагахь а доцуш Нобелевски премин лауреат ша хиларан кхаь кхаьчча санна, хІинца велакьежира поэт, баган кІоргенехь цергашна йуккье даьлла ков гучудоккхуш. Суна хаьара, оцу минотехь шен дахар схьадала а поэт кийча вуйла, делахь а кьамел дахдархьама, цуо хаьттира: «Хьуна нохчийн маттахь йеша хаь?»». «Іамор ду ас!» – йуха ца йолура со, кхоччуш поэтан дог-ойла сайна тІейерзош. «Со дІагІо?!» – аьлла, ойла шена тІеозо гІоьртира тхойшинна йуккьехь лаьттарг. «ХІаь», – аьлла, набарха санна, бай-й цуьнга корта ластийра, хІобттинчу суьргана резайоцу йоІ лифто кьайлайаккхира. Кьайлайаьллачунна тІаьххье поэтан сутара ойла ца хьадийта, дуьхьала мекара зІар тухуш, со цуьнан стихаш йеша йолайелира, айса халла дагахь Іамийна йолу. Цецваларца ийна хазаетар лачкьо гІерташ, поэто, цхьа аьрша гІаьттина бага хьулийеш, аьтту куьйга аьрру бесни тІе йай-й мІараш хьакхира, цІаьххьана ойлане а вьодуш.

– Сьоггахь тахана хьуна йала сборник йац. Йуха маца гур йу суна хьо? Лаахь, ахь аьллаче ас дІайохьур йу, – элира поэто.

– Ца оьшу оццул кьахьега, сан илланча... Бехк ма биллалахь, ас иштта ала мегар дуй хьох? – Іаламат чІога сайна эхь хетта кеп хІоттийра ас-м, – ахь цІе тоьххначу дийнахь со йухайогІур йу.

– Кхана... Тахханехь, ас йуьрта а вахна, схьайохьур йу, хьо йогІур йе-лахь.

– Ой! И алий, хьайн гІуллакхаш йукьах ма диталахь, со бахьанехь.

– Дуьне дита а реза ву!

– Иштта сиххий?... – сайна цхьанна хуучу кьайленна йелакьежира со.

– Поэтийн синкхетам, ткьес санна, чехка ма бу.

– Поэт вайн маттахь тІеэцна дош ду. Ас хьох илланча ала мегий?..

– Хьуна шадерг мега...

– Даима ву хьо иштта комаьрша?..

– Вац. Наггахь, хаза йоІ гича.

– Тахана бІаьрса гІелделла хила ма мега хьан?

– ХІан-хІа. Мелхо а серладаьлла.

– Баркалла. Хаза дош сагІа ду, боху. Делахь со дІайоьду. Кхана сборник дІайахьа йогІур йу. Хьайн дешан да хилалахь.

– Дала мукьалахь.

Стихийн сборник дІайахьа йеача, ца хьейелира со поэт волчохь. Хьалххе Іамийначу сеттаршца жимма цуьнан сакІамдина, йоккхайер ца лачкьош, йазийна автограф йешна, йовза сатесначунна сирлачу ларамца голливудски йелакьажарца совгІат дина, кьайлайелира, сайн телефонан номер буха а йитина. Вевзина а валале, кІордайайта йиш йацара. Коьрта Іалашо – гезго маши йуккье санна, говза боьгІначу гурахь поэт йийсарвар

йара. Йеха Иен ца дийзира сан, безаман кирхья хилла телефон йекаре сатуьйсуш а. ХIетахь дуййна суна цкъа а хедар бац моьттина безаман башха мукъам ирсе гIала йотта болабелира сан дахарехь. Оха дукха ккъамелаш дора театрах, литературах, политиках, мукъамех. Бераш санна, дакхийдера, тхешандуьненан хьежамаш цхьаьнабогIуш, вовшийн бIаьра хьяьжча а кхетара аланза дисинчух, дагадаанчух, синкIоргенехь тебачух. Шина озехь кхочушдахь а, цхьана боккхачу безамна илли хилла дIахIоьттира тхан башха дахар. Амма, мел доккхачу ирсах нека дахь а, зуда Iебаш йац карадеанчух, цуьнан синхотешкахь даима иблис хуьлу цкъачунна набарна тийна, мичча хенахь а, ша-шеха тоам бина ойла карзахйаккха кийчча. Со поэтах Iехалучу хенахь самаделира сан иблис. Цо дагадаийтира сан поэтан безам зиэ а, цхьа шатайпа чолхе хаттар дина. Ма-дарра дийчича, иблисо дагадаийтина хаттар ас масех стаге дира. Цуьнан маьIна иштта дара: «Хьо бусалба стаг ву. Вайн мархин беттан тIаьххьара де ду. Дала парз дина тIедиллинчу кхаа марханах хьан кхозлагIа марха ду, амма хьуна йезачу йоIца хьо ирахьIен ваха везаш ву. Цига водахь, марха духу, тIера сахь даккха а йиш йоцуш, ца водахь – хьуна сил а дукха йезачо дегабаам бо. Муьлха некъ хоржур бара ахь?..» Ас хаттар мел динчу кьонахчо а тIера сахь даккхаза висар кхераме лерира. Ткъа сан поэто, дуьне нелан муцIар хилла хьовзахь а, йезачунна вас ца хилийта, мархин сахь доцуш Иен а реза ву ша элира. И безам бара ас лохург!

Цуьнан дуьхья жожжахатин цIергахь йага а со кийча йара! Ткъа важадерш деккъа цIена хабарш дара. Цу дийнахь дуййна суна иза поэт хилла ца Iаш, Таймин Биболат а, догмайра Вара цхьаьна вара. Цхьа а шеко йоцуш, сан даго кьобалвинера иза.

Амма... цIе йолийла оцу дагна лазаме чов йечу «Аммех». Хаьн тIехула бан а беана, чугIоьртира 1994-чу шеран тIом. Кьинхетамза тIейеттачу бомбанаша шайн йарташкара дIасхьалаьхкира Зорбанан Цийнера похIма долу а, доцу а нах. Вийна, ваьккхина, вадийна, дIавигна. Сан поэт схьаваьлла йурт а бомбанаша дIашарийна аьлла, хабар хезира. ХIора буса гIенах гора суна иза, йеза чевнаш а хилла, сайга орцахйаре кхойкхуш. Кхин детта са а ца хилла, новкьайелира со, и волчу кхача дагахь, доккха дуьллуш ло долуш, луьстта тIедетташ герз а долуш. Некъ хала а, гена а бара. Машенаш кьийеллера гIаш масех йурт хадо йезара. Ког баькх-баьккхинчохь блок-посташ йара. Амма уьш ледара дуьхьалонаш йара со хьалхахьа дIаййзочу безамна. Суна хаьара, дийна велахь, иза сайна карор вуйла.

Схьакхечи иза виначу йуьрта. Безам хеташ бIаьргбетта бераллехь иза иддачу ураме. КетIа йаха-м ца хIоьттира со: хьанна хаьа, лулахошна хIун дагадогIу? Шелонехь йехха лаьтти, кхайкха йахийта зудчух бIаьрг ца кхеташ. «Схьахьяжахьа, жиманиг, хьуна шайн урамера поэт вевзий? Во-взахь, ас цхьана минотана аравала боху алахьа цуьнга. ХIан, сагIина хIара

сникерс йу хьуна. Дзаэцахьа, ас арабаьккхинчу некъана тIера, сагIина. Вай, дукха ваха хьо а, шун йуьртахь мел верг а!» Иттех минот дIайелира ас лардечу цIенойн керта и жима кIант вахана. Гучуволуш цхьа а вацара. Лаьхьаных тарйелла цхьа шийла ойланаш шершара коьрте: ас лела хIун до, йа оьшурий-те со кхуза? Ва Устаз, цхьа хатI доцург дагадан там бара цунна... Деача, хIун ду? Ас-м цхьаннех лечкьа ца до и сайна везаш хилар. Сайна и веза дела йеана. Цу тIе даьлча, цхьаннах эхь ца хета... Иза дийна вуйла хуур дай суна...

Шелонна сан ши ког бахьо гергабахча, схьагучувелира ас вахийтина жимха. «ЦIахь вуй иза?» – дуьхьал хьаьдира со кIантана. «Вара дера и цIахь-м, – текхна жоп делира кIанта, – снарядо дIасакхоьссина гIаддийн такхор дIанисбеш воллура, малхбуз-ламаз туьлуш лаьтта шен бохура, иза карладаккха чувахара, ламаз а дина, дIавогуьр ву ала а элира цо. ЦIехьана, мохк бегийча санна, сан ирсан гIала чутекхира, безамах хьаьгначу дагах маситтанхьашха дера чов йеш. Ас схьабиначу буьрсачу некъан бохалла суна цхьаь хеттачу тхойшинна йуккье ламазан хан хIоьттинера, сан кьизачу иблисе иза лан ца лора. «Дависарг, доьхкуш дан ца мега иза, комендантски сахьт тIекхачале йухайерза ма йеза сан», – йоьхна хьаьвзира со, вас хиларо са а дукьош

Сан бIаьрхиша холчахIоттийначу жимачу кIанта, пхьош лаьцна, дIаозийна: «Йиша, хьайн кхин йаха меттиг бацахь, тхьогга чуйолий, йохлой, гIохьа. Йа буйса йаккхий гIуо, кху дорцехула суьйранна новкьа ца йолуш», – элира. Цу кIантах эхь хетта, ас, кьаьхьа кьурд беш, Iаьвшира сайн легаш Iуьйду хорам. ТIаккха, иза кьевллина мара а воьллина, элира: «Хьайн лулахочуьнгахь доцу гIиллакх ма ду хьобгахь-м. Дела реза хуьлда хьуна! Дала дукхавахавойла! Хьуо воккха хилча а диц ма делахь: цхьана ламазо йалсамане ца вуьгу хьуна, цул хьалха даьккхина гIиллакх дацахь. ДIагуьр йу со. Арара дарц-м хIумма а йоцург йара, тахана сан дагах хьерчачу шелоне хьаьжча...

ОВХАДОВА Яхийта

Литература заманан васт ду. Билгалчу цхъана хенан, заманан хиламаш литературин говарикахула бовза йиш йу вайна.

ДагадогӀу, духа хан йоццуш, «Коронавирус» олучу лазаро дуьненахь мел баккхий эшамаш беана нахана. Оцу лазаро Иожалла йеъна а ца Iаш, адамийн синкхетамна, гӀиллакхашна Iаткъам бина. Цунах ду Овхадова Яхийтин дийцар. Уьно вайн сих йолийтинчу сиркхонах, вайн хийцаделла

дахаран куц-кеп, лард хилла лаьттина, гӀиллакхаш гӀелдаларх. Цамгаро бохьучу кхерамо кӀезигдинчу адамийн синойх йа оциу кхерамо хӀинциалц лийрина дуьненан хьелаш, дуьне дезар, Иожалле диллича, кӀезигахетарх.

Экзистенциализман философи кьеггина гуш йу дийцарехь: адам дуьненал боккхачу баланащца ша цхьаь висар. Дийцаран хатI а чулацамна герга, ойла цхъана гурашкахь латтош, психологически ойла кӀаргӀейш, дийцаран лазамечу синхӀоттамехь чӀагӀйеш, чохььарчу монологехь ду.

Яхийтин хӀара дийцар кхиам бу. Дийцар вайн литературехь даха дуьсур ду, шен заманан сурт а хилла.

Хьан гӀиллакх эшор ду кхерамо...

Больници чурь арайаьлла йогӀу и шиь. Цхьамма чӀогӀа йовхарш йетта. Лобраша хӀоттийна диагноз цуьнан йуьхь тӀехь йу.

– ХӀумма а дац. Хох а бу, шура а йу... – бохуш, догъэца гӀерта цунна чухула пхьарс баьккхина йогӀу накьост.

Бакъдац. Ма бакъдац... Хьо ца теша. Ца йеша. Хьуна хаьа, и хох йа и шура логӀах чекхийолуьйтуш, кхеттарг цаьрга эшалуш лазар доцийла.

Хьайниг лазадолу хьан...

Баьпкан цуьргех бӀаьрг уьдуш, кийра кхехкаш, хьайна гина хан (гӀан?), гӀенахь санна, сема йолуш-йоццуш, дагадогӀуш-ца догӀуш, хьо йолуш-йоццуш, хила лууш-ца лууш... Де эшна, гӀора эшна, гӀо эшна... Са эшна...

Шаьш чохь мел дерш цхьаьний цу лазаро хьовзор, кху дуьненахь хьан уггаре хьоме стаг, хьан цхьаь бен воцу, цхьаь бен висина воцу нанас винарг (хьан Дозалла, хьан болатан ГӀортор) са ца даӀалуш, больнице вадор. И эцна а, цунна тӀаьхьа а хьуо цайахайалар. Реанимацера: «Хьал цхьанаэшшара гӀийла ду», – бохуш, хьайна зӀенехь хазор. Лазаро озийна, гатдина, хьайн дегӀан чарх дӀатесна, панадаьлла хьайн синан цуьрг цунна гондахьа идар.

И воьхуш, хьайн Далла хьестайалар, хьестайалар, хьестайалар. Устазашка, дӀакхелхинчу шайн дега, нене, вешага кхайкхар, нахе доӀанашдар дехар...

Цуьнан са гатгехь а долуш, хьайн са панадаларх а биен цахетар, и воцу дуйне а хьайна цаэшар.

Дала кьинхетам, кьинхетам, кьинхетам бина, цунна гЮли хиларца хьайна а гЮли хилар, и цІа веана де хьайн уггаре ирсе де хилар.

Хьюо кхин арайер йу, гІур йу, йахалур йу, йаха йаьхьар йу, луур ду аьлча, хьо цатешар. Дикка хан йаьлла, хьо йоьдуш, дуьххьара дуйне гуш санна, дуьххьара ког боккхуш санна, дуьххьара боккхуш санна, и ког тийса а луш, «Хьовсийша, со йоьдуш йу шуна. Со-суо...», – бер санна цецийлар.

Хьо кхин цкъа а хир йац тохарлерниг.

Цомгуш хилале хьалха, самукъанечу хьашташна, биен-берса коч-мачина вовшахдиттинарг хьан кийра гулделлачу дІаьвшана дуьхьалтоха, ахь цуьнца кьовса, кхин дЮвш оьцуш, дІагІур ду. Шина а куьйга «кьинхетамечу» бусалбанаша мах лакхабаьккхинчу, сагІина луш санна, шайш и «достать» дарх баркалла а дезаш. Цул тІаьхьа, тохара санна, ахь коч-мачина са а гатдийр дац. Оьший а ца хаьа, – бохур ду хьан даго. – Цул а, тІаьхьалонна гулде ахь, айхьа нахах а, наха хьайх а бертаза кьевлинчу неІаре ца хІотта. Хьанна хаьа... – хьоьхур ду цо.

Ахча «достать» дан меттиг боцучеран ойла а алсам йийр йу ахь. Чохь доьзал, тІехь декхар а долуш, шен цІийндай, шай цомгуш хилча, цІийндена дикох долу молханаш а эцна, шена дорахнаш эцначу зудчун хама а бийр бу. «Ювдал, Ювдал!», – цхьаболчара бохучохь, гІиллакх, гІиллакх, вайн ворхІе дайшкара (наношкара) оьздангалла, доьналла, боьрша стаг ларар, цуьнан сийдар! – хетар ду хьуна.

ГІиллакхах вуохор ву даьржинчу лазаро. Хьалха, цомгушчунна тІе хІуттуш, сом дуьллуш хилла гІайба а хьабийр бац, тІоьрмиг хІоттош хилла неІаран сагІа а дузур дац. Сом хир дац кхоориг – са хир ду.

Хьан гІиллакх эшор ду кхерамо. Хьюо тезета цайахарна эхь хеташ, и велларг дагара ца волуш, цуьнан тІаьхьависинчух бехк буьсуш. Вевзавезарг дуьхьалкхетча, мараэккха кьехкаш цунах а, хьайх а хІун доллу цахаарна.

Кхоьруш. Хьайхачул чІогІа хьайн чуйрчарах. Тохарлерчух. «Ваа! Ваа! Ваа! Ваай! – бохуш, тийжаш, Иийжаш уьду «Скори», хан йолуш-йоцуш (цхьа а хан йоцуш!), хьайн неІар тІе йуха а хІоттарна.

Кхоьруш, тІаьхь-тІаьхьа дарлуш, кьахьлуш чууьдучу цу «тулгІенех». Шайш ловзаваккхина, карзахваккхина чухьарчийнарг дІахьор йа йу-хакхуссур ца хуучу.

Набкхобтуьйту молханаш аптекехь оьцуш, са аьрха хир ду, хьан дегІ дезадуьйш, амалш кхоьхьуш хир ду.

Хьан лаамаш кхин хир бу. Лехамаш а. Бехкамаш а.

Хьан дог кьинхетамах, баркаллах дузур ду.

Хьуна гЮ дина, сагатдина мел генарниг а хьан гергара хир ву. Цара хьо, шайн лай йина, лоцур йу.

Хъан Далла хъестайалар, И хъехор садер ду. СагІина хІума йалар а.
АстагІфируллахІ, АстагІфируллахІ, АстагІфируллахІ! – бахар марз-
делла, хьо гІийбатах ларйала гІуртур йу.

Больницехь дІайаьлла, киленкашна йукъахъерчош нана а йолуш, хІума
кхалла гІоьртинчу йоІах а хьо кхаьрдар йац. «Хъажахъа, хъажахъа!», – бо-
хуш, инзарбуьйлуш, Іаьржа мухар цунна тІетоха сихбеллачарна тІаьхъа а
хІуттур йац. Йоьхна, хъекъалх тилла хила тарлой иза-м йа диабет йолуш,
шекар охъадаьлла, ша йожарна кхоьруш...

Дуккха а шерашкахъ хъекъал эшна леллачу кІанта, цу лазарх ша
дІаволучу буьйсанна, кхетамчу а веана: «Са ца деІало-кх.... ГІо дехъа
суна...», – лоьре бахар а Іеткъар ду хъуна...

...Хьо кхин цкъа а хир йац тохарлерниг. Йа и йовхарш йиттина жима
зуда а... Дуйне а...

ЭЛДИЕВА Марет

«Брендови» Седа

АхИин декъахь йоблхуш, чохъайелира Седа. ХЮкху Гуьйранна йоIа шен йуьхь тIе хала, мардена чай ца дуттуш, майрачуьнца дов а доккхуш, кхоьल्लीна хазалла, цхьа ирча, бес-бесара томмагIанаш хилла, йаьржинера. «Ма-ма-ааа! Со цIайайитина-ааа!» – бохуш, ворхI веллачу тезетахь санна, йоблхура йоI. Резеда, йоьхна, гонахьа хыйзара:

– АхИи-ахI... И... Дала кхиэлийарг тIаьхъара-м ца йели... Бабус... сан Бабус... со йитгалц... Мама! Ненавижу ее!

– Вай, Дела, текхадойла хЮкхо шен ден дакъа! ХIун диэ боху хЮкхо?!

– Ма ала! Бабуна ма ала... А это старая... Коронавирус а ца кхийти цунна-м!

– Ас коронавирус ийир йу оцу хьан Бабуна а, Кесират аьлча а, оцу КIецина а!

– Бабу вита! Сан Бабу дика ма ву... боится старой... цунах кхоьру... Резеда чIогIа йоьхнера. Йуоххал хIума а дара тIехЮьттинарг. Седа маре йоьдуш кхуо йоккха харж йинера: валар-висар тIеЮтталахь а аьлла, гулдина кепек дIадаьлча, кредит а эцнера. И мел хала эцнера аьлча! Резеда балхахь а йацара, пенси а ца догIура, базарахь божарийн пазаташ йухкуш, йуучунна хьажо сом хуьлура. Банкехь маситтаzza дуьхьало йира, кредит ца луш. Эххар а, балхахь волчу шичин кIентан цIарах ийцира. Майра резавацара, харж а йеш, йоI маре йахийта. «Кхобур йац! Амалш а, гIиллакхаш а дидиш дац! Чохь гIуллакх дан ца хаь! Лулахоша олла баьхьна йай санна, шен туьша йухайерзор йу», – бохуш, шен резавацар довзуйтура дас Резедана. «Ва-хIай, IадIехьа, стаг! Шена эшча, дийр дай цо-м гIуллакхаш! Сан йоI цхьаь бен йац! Хьо а, хьан ши кIант а ма чIогIа тIаьхьаваьлла цунна. Марера хIинца атта цIа ца йохуьйту зуда. Хилла зиэ меттахЮтто дезаш хиларна, кхоьруш», – дуьхьалтийсалора Резеда.

Кучамаш, мачаш, тIоьрмигаш массо йу бохучу брендийн: «Прада», «Шанель», «Луи Витон», «Манго», «Кристиан Диор», «Поло», «Кевин Клайн»... – йара. Къаьхьа де лело гIерташ, инзаре харж йира, тер-мера доцуш. Невцана а, мардена а совгIаташ дахьийтира. Царал сов мел дара уьш! Цхьайтта божарийн, кхин шозза оццул зударшна а, кегийрхошна а совгIаташ. «Цхьайтта дукха дац? Суна пхий, йа ворхI дохуьйтуш гина», аьлла лулахо-м нускало цецIаькхира, дагахь доццург: «Я сколько къул-хьанаш читаю, столько же совгIаташ хотела понести», – аьлла. И берриге а пал кегийначул тIаьхьа, йоIанна чIогIа йеза аьлла, бIе эзар сом а делла тилпо а ийцира. «Вайн тиша машен йоIанна марнанас тIехйеттар йу. Си-хонца хийца йеза и», – аьлла, ша хьовзийча, оцу сарахь Резедан майрачо

кхайкхийна неАлташ, хЮкхара лелочун кЕзга гАйгА йолуш, шен цАхь Іачу, хІинца а марнана хилла йаьлла а йоцчу Кесиратана а кхечира. Чам-данаш, гІутакхаш, тЮьрмигаш, совГаташ, замойн машенаш чу тар а ца делла, цхьайерш дАэчна Резедас шен йишин йоІ йахана нуц вахийтира. Дукха нах бахара Седа дАэчна: кхоь накьост, (дейиша, ненайиша, шича), ткьа иштта гІудгІезаш бу аьлла, цуьнца дешна мехкарий а. Резедан мар-вашас «гІудгІезаш аьлча а, гІуданаш ду-кх шортта», – бехира. Лула-ку-лахь бехачу наха цхьана батгахь, йоІ декьалйан схьаоьхуш, «шу нохчий ма дара», – бохуш, и лелийнарг хорша ца дерзалуш, Іиттарш йеш а хьий-зийра. Маситгазза Резедана хІума кхетаза а йелира. Кхо бутт хан йаьллера Седа йахна а. Иза дика... дика аьлча а, дА Іаш йара. Резедас майрачунна ца хоуьйтуш, кьайллаха хЮра дийнахь кафе тилпон а тухий, йуург а йо-хьуьйтура, кечло а олура... Ойла хьийзара цуьнан коьрте: «ХІинца хІун дан деза? ХІара ца йеьна алахь...Ва, сан Дела! ХІун дийр дара? Хилла зиэн ду доккха хІума! Кхечанхьа йаха дагадагАхь а, кхин и таро вовшах-тохалур ма йац». Резеда кех йолуш гинчунна и тилйелла йоьду моьттур дара... Луларчу кІанта дукха сиха дІакхачийра КесиратгАьрга. Шуьйрра ков схьадоьллуш, керта а йахана, кхайкхира. Кесират арайелира. «Сан йоІ... дахар хІаллакдеш... йита а йитина... эхь ца хеташ... оццул сайна зиэн а деш... тарйалийта лууш...» Дешнаш, охьабухку жагА санна, гЮвгІанца декара уьйгАхь. Кесират дикка лаьттира, ладоьгІуш. Эххар а, куьйгаш хаьн тІе а хІиттийна, дІадолийра шен кьамел: «Ас хьобга дика ладуьйгІи. ХІинца ахь соьга ладогІалахь! Суначул а, хьуначул а хьалха хьан йоьІан тилпонан ломар йолчарна хаьа церан чохь дерг. Ахь зиэн дина, йоІ маре йохуьйтуш. И зиэн а ца деш, и кхетош кьахьегнехь, сийлахь хир йара хьо тахана. И ахь гулийна бедарш машинки чу кхуьссуш, йуха цу чуьра схьай-аха йицлой, цу чохь хІаллакьхуьлий, чохь, гІанташ тІехь, йа гІевлангахь хьалаухкий, йакьош... Ша йолчу чу ма дуйла бохуш, и бераш чехош... ТІаккха, итуца и бедарш йагош, и ЧАбин ловзар лаьттира кертахь. И йоІ йалаш, со резайацара, хІунда аьлча, шун чохь рул хьобгахь йу, олура наха. Ловзаргахь а, синкьерамехь а, и йоІ тІаьхьа а хІоттайой, цигахь ший а хелхайуьйлуш лелаш хуьлу, олура. Шун кертахь санна, и ЧАбин ловзарш хЮкху кертахь ца хІиттадайттарна кхоьрура, хЮкху тІе кхачарна кхоьрура. Хьайн йоьІан тилпон чу хьаьжчахьана хуур ду, цара хІун кьийсина. Цул сов, цхьаь хаа лууш йелахь, лула-куларчара, цаьрца кафешкахь а, ресто-ранашкахь хиллачара а дуйцур ду хьуна. Шаьш доьлху-догІу олуш, ца лелла. Хьо соьгара хІун оьшуш йу? Оха а ма йарий иза, аш санна, халла кредит а эчна, йалийна. Суна и декхарш оьшурий?» Резеда цЮгА хьекха йолайелира: «Дала кхиэл йойла хьуна, боьха хІума хьо ма-йарра! Хьо хІун кхуллуш йу сан йоІана? Йахна дера тхойша ловзарга а, ресторане а. Ас йоІ цхьаь бен йоцуш, йеза хеташ, лелийна. Цуьнан кьа хьарчийла шун кер-тахь!». Жим-жимма адамаш сеца девлира кевнехь. «Ас, кхойтта эзар сом а делла, эцнера цунна иту. Ахь кхайкхича, хьох кхерайелла, карара хецайел-

ла, лаьттах кхетта, иза а йобхна. Масийтта бедар а галйаблла, йез-йезаниг. Хьуна хIун моьтту?! ХIара иштта атта доьрзур ду моьтту хьуна?! Ас хьуна баледоккхур ду хьуна хIара гIуллакх! Суна хилла зиэн меттахIоттийча йа-лахьара хьо», – бохуш, куьпахь а дIахезаш, гIовгIа йора Резедас. Кьарйелла, Iадда Кесират а ца Iара: «Вай! Йелла йала со! Айхьа кхойтта эзар делла иту оьцуш, хьайн йобIан куьйгаш ца девзара хьуна? Куьйгаш ийцирий ахь цунна? И кхойтта эзар цхьа пайда болчу гIуллакхна а хьажийна, иту хьакха Iамийна йелара ахь хьайн йоI. Иту-м тхоьгахь йара, аш ца йеача а. Схьайола чу! Нахах эхь ду, хIара гIовгIа йича». «ЙогIур йацара Кьурьанор со чу-м хIетте а! Нахах суна ши кепек эхь ца хета! Со-м хьо нахалайаккха йеана йу». Кесират, куьйгаш вовшахтухуш, ца йешаш, йелаелира: «ХIа-хIа-хIа, сой?! Со йоккхур йац ахь нахала. Хьуо йер йу. Собарделахь... Ас хIинццехь... хьо чу йан лууш йацахь... гур ду хьуна». Кесират чу йахара. Жима хан йалале, чуьра хIуманаш аракхисса йолайелира, йукь-кара: «Хьажал... хьажа хьайна хIокхаьрга... нускало иту хьакхна хIумнаш йу хьуна хIорш... гой хьуна, галйевларш а кху йукьахь йу хьуна...». «Реза йацара тов... Со йара моьтту хьуна реза? Хьан кIант мила вара? Хьабкам вара? Ахча долуш вара? Шена а ваьлла, ценош долуш Iаш вара? Лела хууш вара? Хьо хIун ала гIерта, хIан?!» – бохуш, Кесирата схьакхуьссу хIуманаш цунна йуха дуьхьал а кхуьссуш, карзахйабллера Резеда.

– Ахь стенна гIовгIа йо? Хьо хIун кьасто йеана? Йитнехь, йитна-кх! Ахь йеза баргалш йайитича, зуда йацахь а, кхобур йу аблла, дуй-м ца биьнера оха? Хьо хIунда йеана кхуза?

– Хьо соьца кьамел деш йу, сан йоI дакьаза а йабккхина? Хьо со човхош йу? Човха-м ас хьо йийр йу хьуна! Дохко ма йолийла хьо, айхьа биначу баленна! Ахь суна а бала бина, хьайна а бала бина! Со хьох ца хьобгу!

– ДIайалахьа, ма йехьа гIовгIа! Со дохкойаблла дика хан йу хьуна!

– Хьо йалахьа дIа! Кхин йист ма хилалахь! Соьца хьан забарш чекхйевр йац хьуна! Цул а, гIой, кхин цхьа кредит эца, суна хилла зиэн меттахIотто!

– Хьо хIун ала гIерташ йу? Кредит эцний бен, ахь хIун, Эвтархойн Ахьмада хIонц йобкьуш, дакьа а кхьачна, эцнера кхойтта эзар делла иту?! Бен дIа ца хета, хIара захало хьадда, мелхо а дика хета! Хьан брендови Седа шен цIахь бу, сан хьабкам воцу кIант а шен цIахь ву.

– Сан йоIа шу мила вийнера боху ас?

– Дукха сиха кех йалалахьа! Хьайн ша йоллу брендаш йу уьш, йа баргалш йу уьш, кех йахалахь! Цу тIехь точка бу хьуна боккха! Чекхдели хьуна хIара осала маре! БIабу виталахь, и нускал а доцуш! Брендаша ма ца дохьу ирс. Доца хилла хIокху брендийн ирс, – бохуш, кевнехьа а йаблла мохь хьобкхуш, хIуманаш ков-кертара аракхиссира Кесирата. ТIаккха, теттина Резеда ара а йабккхина, Кесирата ков дIакьовьлира. КетIахь латта йисира Резеда, йуххехь Iохкуш Кесирата аракхиссина йобIан бедарш а йолуш.

АЙДАМИРОВА Зайдат

Сан це Яха йу

Сан це Яха йу. Со жима йу. Делахь а, иштта ма-хетта жима-м йац со. Шийтта шо ду сан. ЙалхалгIачу классехь доьшуш йу со. ЧoгIа харцахьа йoI йу со, хьехархоша дуйцург бакь делахь.

– Зина, ты понимаешь, ну не могу я больше. Эта Саидова меня скоро убьет! И этот ее старик, вечно ее защищающий... – хьехархойн кабинетан неIарера схьахеза суна цу моьлкьано хьoькху цIакьарш.

Моьлкьа – сан классан куьйгалхо Седа Хасановна йу. Зина – тхан иш-колан завуч Зина Гайрбековна.

– Седа, ладогIахьа соьга! Хьo йоккха йу, цкьа-делахь, и – бер ду! Хьo хьехархо йу! Хьo педагог йу! Хьo... – и текхарг хьостуш кьамел деш йолу Зина Гайрбековна-м суна дукхайеза. Цхьа кIеда, гуттар а деладелла, кьинхетаме бIаьргаш ду цуьнан.

– Ну пойми ты, она сирота, круглая сирота. Ее родители погибли... – Зина Гайрбековна а йолало oьрсийн мотт бийца: – Девочка единственная родная кровь у стариков на этом свете. Единственная их радость... Да, она хулиганистая, да, она избалованная, но она ребенок. Бер ма ду иза...

– Зина-а-а, что ты заладила?! Бер... Ребенок... Какой бер?! Какой ребенок?! Это не ребенок, а какой-то кошмар! Это исчадие ада, а не ребенок... – «саьрмик» гуттар мохь хьекха болало.

Амма кхин дIа кьамел дIа ца доьду – со, бIаьрга хьийзош буй а болуш, учительски чу oьккху:

– Хьo бу хьуна и жoьжагIатин бIогIам! Некьа йуккье боьгIна жoьжагIатин бIогIам! («ЖoьжагIатин бIогIам» – Бабин дош ду, ас Бабе-гара схьаэцна).

– Вот!!! Вот что я говорила! Вот, посмотрите на это! Вот он ваш ребенок!

Кхин дIа суна ца хеза цара сайна тIаьхьа хIун дуйцу. Со, неI тухуш, араoьккху. Со, уьдуш, шолгIачу гIат тIера охьайуссу. Суна сихха цIа йаха лаьа. Сихха Воккха Дадий, Бабий долчу цIа йаха.

Арахь, сан ойлане хьаьжжина, йoьлхуш гуьйренан стигал йу.

Бакхийчарна хIун хета? Жима хилча, атта хета-кх. Йа Iовдал. ХIаь, хьекьал, кхетам бац аьлла, хета. Воккха Дадий, Бабий диссалц болу бакхийнаш буьйцу ас.

Ткьа сан-м ду хьекьал а, кхетам а. Ас дукха йина ойланаш, хIинца а йо. Цкьа Бекхана элира соьга: «Вон ца лелачу хенахь гуттар а ойланаш йеш йу-кх хьo, Яха». «Хьан метта буьххье долиьла Iуьрг (Бабегара хезна суна и дешнаш а), со вон лелаш хьуна мел ца гинехь!».

Тхан йоккчачу классехь Бекхан суна массарал а дика кІант хета. Иштта хеташ ца хилча, сайга и къамел цуьнга мича дойтур дара ас? Ву, боккбал а, дика кІант, цхьа кхечаьргахь долу зуьдалгаш а доцуш («зуьдалгаш» – Бабин дош). Цунна Ийра со айса аьллачунна тІе «хІуттут» тІе ца тухуш.

Ткъа ойланаш... ВаллахІи, ас дукха ма йо ойланаш. Воккчачу Дадин а йо, Бабин а. Сайн а. Сайн деллачу, аьлча а, сайн дийначу ден-ненан а. Со карахь йара, боху Бабас, цу Іуьйранна гІалара машенахь схьахьаьд-дачу дас-нанас со Бабига дІа а кховдийна, машенара цхьацца хІуманаш охьа а йаьхна, йуха гІала дІахьодуш. Бабас: «Тховса ІадІахьара шуьша», – аьлча, сан нанас аьлла хиллера: «Мама, цкъачунна кхераме хІума дац. Тхойшиь цхьана сахьтехь, квартири чуьра оьшург схьа а эцна, сихха йухадоьрзу хьуна».

ШолгІачу дийнахь Воккха Дада волчу неІаре схьатакхийна хиллера сан ден машин, рулех тасаделла дадин дакъий, набарна тевжича санна, тІехьа хиьна Іаш нана а йолуш. Хиллачун тешаша дийцарехь, вертолет тІера пулемет тоьхна хиллера кхаьршинна.

Воккха Дадас ша воьхна ца гайтинера. КІира сов лаьттинера доккха тезет. ТІаьхьарчу сарахь, адам дІадерзийна, кевнаш а къевлина, ша чувирзича, Воккха Дада маьнги тІехь берзина ирахбахийтина ши ког ловзош йолчу суна тІевеьнера. «ЭхІ, ма декъаза сурт дара иза, декъаза сурт – бохуш, дуьйцу и Бабас, – хьан шина когах барташ дохуш, зударех воьлху хьан дендай, цуьнан можах гилгаш дуьйлуш, йоьлуш йолу хьой».

Седа Хасановна ша тхан йуьртара йу. Йу-те, кхузахь йина а, кхиьна а. Делахь а, иза йогІу-йоьдуш йистхуьлуш хезча, аша эр-м дац и пхи минот хьалха Парижера схьайеана йац. Мичара, и тайпа мадам йеша кху йуьртахь дуьненчу йала! «Хо-хо-хо... ой не могу... хи-хи-хи... перестань... прекрати...» – цхьа кибарчиган барамехь йолу телпо лере а лаьцна, цо къамел деш ца хезча, хІума хезар дац шуна. Хийла урокехь цо и телефон лере йаьхьча, сан хуьлу оила: «Дависа, хьуна вукха лерга йуххе, ласт-тийна, тІара тоха».

Бабайолчу йогІучулуларчу Жарадата дийцарехь, ишколчекхйаьккхина йаьлча, Соьлжа-гІала деша йахна хІара вайн мадам. Цигахь шен ден хеннара цхьа парпесар тІе а хьовзийна, йуха цуьнга маре а йахана, шина-кхаа шарахь и пекъар, дог этІийна, вен а вийна, цуьнан квартира а, болу бахам а боьхкина, йуьрта, ден цІа, схьайогІу. Ца йогІу, Делора, къанделла да-нана лело-м. Йоккха хан йалале, йуха а маре дой, Соьлжа-гІала кхочу-кх. Цигахь хилларг Жарадатна билггал ца хаьа – йа и кхуо вийна, йа и ша велла, йа вала а ца велла? – амма, кхин гІалара нуц эвла невцалгІа ца вогІуш, вайн йоІ ша йолаелла цІа йогІу-кх. Цул тІаьхьа хилларг-м, Жарадата ца дийчича а, йоллучу йуьртана а хаьа.

Аттанна тІаьхьа хІоьттина эса санна, хІара йаьлла-йаьллачухула лелаш, нахала волу дІо-о лаха йуккъехь Іаш волчу Сайпин цхьаь бен воцу кІант ИбрахІим, зуда йалийна а воцуш волу, кхул бархІ шо жима а волу.

Тхан йуъртахъ йолу пхи-йалх тукъа лара ца йо, бохура, ИбрахИмна «рафаэллаш»-«коркуноваш» латто. Мор буъззина шоколадни гIутакхаш дохъуш, кIа тIе марзделла шинара санна (Бабин аларш), ишколан берте схъакхочур вара хъуна. Ткъа новкъахъ шега хъамма а, хIуъа а аьлча, хала а ца хета, бохура.

– Вот, вот, хьо ву хъуна, ИбрахИм, настоящий джентльмен!

– Ванах, кIант, хIокху дубнен тIехъ мел йолу кампет-шоколад йайина, и зуда йарстейна, хьер ма йаьккхина ахь!

– Воо-о, ИбрахИм, цу Седига ша шоколадаш йиъна йаьлча, и гIутакхаш дIа ма кхисса ала – ишколан котельни Iаьнах йер ма йу, уьш кIоран метта йагийча, экономи хир йу газана!

– ИбрахИм, ахъа-м шоколадаш йайинера цунна, цо хъуна хIун йайина-техъа.

Эххар а, шен къанйеллачу ненан мохъ ца хезаш – Ва-а-а, орца дала! Цъхъаь бен воцу кIант ву соьгара йешапо дIавоккхуш! – йалийра иза ИбрахИма.

Ненехъ долу хъал дацара ишколехъ долчу берашкахъ. Хазахетаран барам а бацара – тхуна мобытура, «жима нускал» балха ара ца долуш, дикка хьелур ду. ВаллахIи, хкоалгIачу дийнахъ ара ма йелира иза.

Цул тIаьхъа йуха а бира цо тхуна тешнабехк. Добзалхо ца хуьлуш дикка Iийначул тIаьхъа, кIант хилира цаьршиннан (дийцарехъ, оцу муьрехъ кIадйелира, боху, марнана а). «ХIинца-м, хъала-охъа а цъхана эхашарна бIаьрга гур йацара вайна иза», – бохуш, вовшашка кхъаьнаш дохуш тхо Iашшехъ, бутт бузуш, ца бузуш, балха арайелира-кх.

ХIораннан шен-шен ду бакъдерг, амма Дала суна кху меттера меттахйала пурба ма лойла, цъхана дашна тIехъ со харцлехъ: Седа Хасановна ша йу тхойшиннан ца нисйеллачу йукъаметтигана бехке. ХIан-хIа, ас хIинца дубйцург «жима-воккха», «учитель-педагог» дац. Ма-дарра дийчича, массаьрца а ма дац сан и тайпа дов. Масала, «физкультура» луш ву тхуна Мохъмад-Бешар Мовлдинович, аьлча а, вара-кх... Ткъа цуьнца хилира сан «тIом». Цъхана дийнахъ ас боху цуьнга:

– Соьга хъан отчество ца йаккхало, ас йеккъа хъан цIе йаьккхича, мегар дацара?

Боккъала а, йаккха ца ло. И хIун ду алахъа – Мохъмад-Бешар Мовлдинович! И тайпа шен цIей, ден цIей йолу нах ишколе балха а муха оьцур бу? Берашна тIехъ латтош къизалла ма йу иза!

– Мегар да-а-ац! – бохуш, лерга чу лалийна даш доьттича санна, ирах а кхийсалуш, мохъ хьокху-кх.

Цул тIаьхъа дIаэца-кх хъайна! Сан дубххъара дубйна бIаьрг ца сецира цунна тIехъ. Муха соцур бу? Цъхъа зударийн тIелетта, гамаш санна, хеча а йуьйхина, и йуткъий тIаьрзеш а лестош, кхиссалуш вайча а дера деанера дага: «хIара хIун котам йу-техъа?», аьлла. Амма

хИинций... Мохьмад-Бешар Мовлдиновичах ца хуьлуш цхьа а «Мух-динович» а, «Мурдинович» а, «Мумурдинович» ца висир-кх хьуна.

Ишколера и дIаваларан бехк а сан бара. Кхана тхан хила йезаш «физкультура» а йолуш, педсовет хилира ишколехь. Со цу дийнахь классехь дежурни йара. ГIанташ партанашна тIе хьаладохкуш со а йолуш, ухаь цхьа азнаш хези суна.

– Я этого не потерплю, Седа Хасановна! Не потерплю!

И луйьш йерг тхан директор Хава Алиевна йу. Ша забаре стаг йац иза, амма девне а йац. Воккхачу Дадас цуьнан да вуьйцу кест-кеста, чIогIа озьда кьонах вара, олий. Суна хИинццалц а дика стаг хеташ йара иза, амма кхин дIа хиллачу кьамело кхоччуш бIаьрг буьзира сан.

– Что это значит?! У Мохьмад-Бешира через слово «дебилка». А вы ему в этом подыгрываете! Запомните оба: Саидова не дебилка! Она очень способная ученица! Очень! А если не можете найти с ребенком общий язык, то ищите проблему не в ней, а в самих себе!

Учара когийн татанаш а, азнаш а генадовлу. «Ва-а, со дебилка йу, тов! Со йу дебилка?!»

ШолгIачу дийнахь физкультура тIаьххьара урок йу. Тхо араьхь, стадиона тIехь ду, моглIара дIахИиттина.

– Сегодня мы будем учиться прыгать через спортивного козла... – Мохьмад-Бешир Мовлдинович аьлла валанза ву, ас «ура!» аьлла, мохь тухуш.

– Саидова!!! Затк... Замолчи!!! – ши бIаьрг, араьккха санна, суна тIе кьаьрза.

Тхо спортзал чу доьлху. Дю йистехь дIахIогтийна йу и «козел», тIехьаьхь нисийна гоньаш а йу. Фамили а йоккхуш, цхьацца тIекхойкху дешархо. Сан рагI а кхочу.

– Саидова.

– Не, я не буду прыгать.

– Что? Как не будешь?

– Не буду и все.

– Что... Ты издеваешься?! Не ты ли, как сумасшедшая, на улице «ура» кричала?!

– Когда вы сказали, что будем прыгать через спортивного козла, я подумала, что мы всем классом будем прыгать через вас...

Иза цкьа суна тIехьоду, тоха санна, йуха шен карара журнал, ручки дIа а лададой, зал чуьра араьккху.

...Цул тIаьхьа боккха гулам гулбо. Воккха Дада а кхойкху ишколе. Суна массара, Хава Алиевнас а тIехь, дов до. Воккха Дадига бехкаш доху. Воккха Дада оьгIазе ву.

– Собар де ахь! Собар де ахь! Ас бийр бу хьуна кхуьнан болх! Козел, тов...

Кхано, сараьхь, цIа доьлхуш, Воккха Дадас хотту соьга:

– «Козел» бохург «газа» бохург дац?

– Ду, – олу ас.

– Делахь, дера ду, ЧоҒа нийса. Ду, хьаха... Шен меттахь ду-кх.

Мохьмад-Бешир Мовлдинович кхечу ишколе балха хЮьттира, тхо долчуьра дӀа а ваьлла.

Йалх шо дара сан, Воккха Дадас дубхьара куьг лаьцна, ишколе йа-лош. Мича бацара кхетта малх? Дера, бара. Хаза де ма дара. Ва банти-каш, ва шарикаш, ва кӀайн кучамаш, ва Гаьржа йубканаш, ва линейка, ва звонок, ва дӀасаидарш, ва беларш... Белхарш а дара.

Класса чу девлча, Воккха Дада а хира суна улле охьа. Хиира аьлча а, халла дӀатарвелира-кх цу партанний, гӀантанний йуккье.

– Дорогие дети! Уважаемые родители! Вот и наступил для вас долгожданный день – 1 Сентября. Я поздравляю всех присутствующих с этим замечательным праздником. Какие вы, ребята, красивые, нарядные и, думаю, счастливые. Вы переступили порог страны знаний. Все жители этой страны носят почетное звание – ученик! Сегодня и вы из обыкновенных мальчиков и девочек превратились в учеников... – и луйш йерг хиллера Седа Хасановна.

Воккха Дада шолгӀачу дийнахь а веара соьца. КхоалгӀачу дийнахь а. Цу дийнахь Седа Хасановнас Воккхачу Дадига элира:

– Старик, Вы можете не приходите. Внучка у вас спокойная. Можете идти домой.

– Тахана цхьана дийнахь...

– Что? Нет, нет... Идите домой. Это же не дом престарелых...

– ЙоӀ, хьо вайнехан мукъане а йуй? – хаьттира Воккхачу Дадас.

– Что? Йу... Да, конечно... Но причем тут это? Пожалуйста, не задерживайте меня...

...ЭхӀ, суна ма ца дезаделира цо Воккхачу Дадига иштта кьамел дар.

Ткъа хӀинца ворхӀалгӀа шо дера ду иза сан классни куьйгалхо йолуш.

Воккха Дадас сох ца олуш хӀума а ца дубьту. Цкъа жӀонк хуьлу сох, йуха – саьрамсекх, цигиг, пису, гахар, бубхьиг, баӀ, маймал... Тахана, со ишколера цӀа йеьча, боху:

– Дадин хорсам цӀа деа? Ткъа хӀинца дадин пенси схьаэца добдий вайшиь сельсовете?

– ХӀаь, – боху ас. – Дера доьду.

Пенсиг охашимма ца деш хӀун дубьту, алахьа. Аьлча а, ас. Сайна луург до-кх ас цу ахчанах. Ва кампет йерг, ва мача йерг, ва коч йерг... Воккха Дадас цхьа хӀума ца олу соьга. Мелхо а... Йуьртарчу жимачу базарахь кхозучу зонтиках бӀаьргкхетча, ас боху Дадига:

– И зонтик эцча хӀун дар-техьа вайшимма?

– ЧоҒа дика хир ду, – боху Дадас, – зонтик доцуш муха лела. ХӀинца вайна гуйре а йу, догӀанаш хир ду, ло диллалц. Селхана а ма ихи дехачу дийнахь догӀа.

Зонтик а карахь туйкан чу обьккху со морожни эца.

Воккха Дадас олу:

– Бабига ма хьахайелахь морожени. Дадина луйр йу, йоI хIаллакйеш ву бохуш.

Йуьрта йуккъехь тхойшиь хьаладогIуш, генара дуйна йевза суна, хьалхахь тоттуш берийн коляска а йолуш, йогIуш йолу Седа Хасановна. Ша тхуна тIенисейлча, Дадига йист а ца хуьлу, «де дика» дина. Ткъа и Дадига йист ца хилча, со а хир ма йац йист. Делахь а, со иштта Ia-м ца ло. Дикка тхойшиь хьаладаьлча, ас боху:

– Воккха Дада, тхобга кхана керла тетрадаш дан аьллера, суна хIинца бен дага ца деа. Сихха тукана а йахна, со йухайоьрзу хьуна, хьо хьалагIо.

Седа Хасановна лаьтгаш йу. Гондахь масех зуда а йу. Зударий, коляски чу хьобжуш, буйлу, туйнаш кхуьссу. Со царна тIе йоьду.

– Здравствуйте, Седа Хасановна! О, это ваш мальчик в коляске? – Цхьа хаза бер ду, цецдаьлла бIаьргаш бетташ. – Какой славный! На поросенка похож! Вылитый вы!

– Ты... ты... невоспитанная... – Седа Хасановна дешнаш лобхуш йу.

– Это я-то невоспитанная? Вы только что прошли мимо моего дедушки и не поздоровались с ним только потому, что он мой дедушка!

Со тIаьхьакхуьу Дадина. Иза цхьа чIогIа хала вогIуш, хета суна.

– Воккха Дада, хьуна муха хета? Цомгуш хила гIерташ-м вац хьо?

– Ца хаьа суна-м, Яха, дика-м дац тахана деI.

Дадина боккъала а дика цахиларх со кхийтира, цо соьга тетрадаш хIунда дац хьобгахь аьлла цахаттарх.

Ia чIогIа шийла деара. Бабас боху: тIаьхьарчу шерашкахь хIара тайпа шийла Ia вайн махкахь деана а дац. Воккха Дада меттахь ву. Лоьраш а балийна масийттазза. Луларчу йуртахь Iаш волчу Дадин вешин шина кIанте цхьа шабарш дира цара. Цул тIаьхьа Дада машенахь махкал арахьа а ваьккхира. ЦIа а валийра. Хьалха баьхкина хилла лоьраш йуха а баькхира. Дадин цамгарх долчу кехаташка а хьийжира. Йуха а шабарш дира Дадин вешин шина кIантаца. Жимахволу Салман вайгахь сеци, Ийса дIасалелаш ву. Со Iаьнан каникулашкахь цIахь йу. Дадига Ia со дукха. Дадас йух-йуха дешар хьехадо:

– Яха, дешар тIехь мало ма йе ахь. Деша ахь, Дадин Iахар. Хьайн и амалш а ма лелайе цу зудчуьнца, – Седа Хасановна йуьйцу цо. – Ма кьийсало цуьнца а, цхьаьнца а. Хьо хIинца а жима йу. Дадина чIогIа лаьара хьо дикка ондайаллалц хьуна уллехь хила. Дада, хье ца луш, дIагIур ву, хьо Бабица вон ма хилалахь...

– Вац, вац, цхьанхьа а дIагIур вац... вац... – со йоьлху.

Бабас со дехьа чу йоккху, ма бе дадина ницкъ, олий.

Кхин а цхьа кIира хан йаьлча, Воккха Дада узарш дан воу. Салмана маха туху цунна. Маха тоьхча, дайло Дадин лазар. ЧIогIа хийцавелла Воккха Дада. Йуьхь тIера а хийцавелла. Верриг а азвелла.

Соьга хьожу цхьа тамашена. Леррина. Гийла хеза олуш:

– Дукха йаха хьо, Яха...

Со цу Iай кхин ишколе а ца йахара. Воккха Дада дIаваьллучул тIаьхьа,

со ч!ог!а цомгуш хилира. Цхъана баттахъ Г!алахъ больницехъ Иллира со. Цигахъ йолуш, хезира суна, Седа Хасановни жима к!ант велла олуш. Даг-ца сиркхо йолуш хилла иза. Лоъраш т!аьхъа ца кхуьуш, цуьнан лазарца ца дог!у дарбанаш лелийна хиллера цунна. Со ч!ог!а йилхира, велла аьлла сайна хезча. Суна ч!ог!а новкъа ма деара иза. Новкъадеара айса цкъа ма-цах цунна аьлла «поросенок», новкъадеара айса цуьнан ненаца лелийнарг.

Тахана-кхана ц!а йахийта мегаш йу со. Сан пневмония йухайаьлла. Ас йовхар а ца туху, дег!ехъ х!инца г!ора а ду. Сих-сиха Баба йог!у суна т!аьхъа. Салман а вог!у. Цхъа ахсахът хьалха д!адахара и шиь. Сайга «муха йу хьо?», – аьлла, хьаттича, ас дерг ма-дарра д!аолу: дика йу, олий. Амма цхъа х!ума-м лечкъадо ас массарах а.

Воккха Дада лозу сан даг чохъ...

Йух-йуха ойланашкахъ самавуьйлу суна иза...

Айса куьг кховдийча, сайн куьг кхочехъ х!унда вац-техъа аьлла, хета...

Дадин хабарш луьсту ас. Х!оразза а керла маь!наш а карадо суна...

Ткъа уьш дерриш гул а лой, дазло суна, цхъа башха хорша хьоду сан дег!е...

– Яха, – не!арехъ лаьтта Хьасан ц!е йолу лор, – хъаша йу-кх хьо йолчу йеана, чуйайита мегар дуй?

– Мила хъаша... – аьлла сан багара доллушехъ, хъаша схьах!утту не!арехъ. Со !адайо. Палати чу йолу Седа Хасановна. Х!аь, Седа Хасановна йу иза, амма тера йац-кх шех. И ма хийцаелла, цунна х!ун хилла... Хьасан, не! т!е а ч!ог!ий, къайлаволю.

– Яха, – Седа Хасановнин аз хезаш-ца хезаш, цхъана дехъа чохъ декаш санна хета, – Яха, девочка моя...

Со марахъаьрча цунна. Иза суна а. Тхойшиь дукха йоьлху, эгочуьра дег! ца сацалуш.

– Яха, ты прости меня... хьо... йалахъа... суна къинт!ера... я же дура старая... я... прости... прости... меня... прости... Помнишь, Яха... моего ангелочка... сан малайк... мой Анзорик... я его так долго ждала... прилетел ко мне... на время прилетел... и упорхнул... Яха, Яха, не говори ничего... не говори... я же знаю... ты не со злобы... я знаю... сейчас знаю... Яха, скажи, что и сейчас не поздно...

Цу буса суна Воккха Дада вайра. Воккхачу Дадин карахъ бер ду. Ул-лехъ лаьтгаш доккха ши адам а ду. Ч!ог!а воьлу Воккха Дада:

– Яха, ас цхъа нах бовзийтий хьуна? Хъажал, х!ара хьан нана Асма ю хьуна.

– Мама, хьо ма хаза йу! – олу ас.

Мама а йоьлу. К!айн-к!айн цергаш йу мамин.

– Ткъа х!ара хьан да, сан к!ант, Хьасан ву хьуна.

Сан ден йу к!айн цергаш.

– Воккха Дада, и бер хьенан ду т!аккха?

– Х!ара Анзор ву, Яха, Анзор...

Шолг!ачу дийнахъ со ц!а йоьду.

ХАЯУРИ Инга

Деман хьовла

Итт шо дара, со дуьне даа а, довза а, деза а дуьнен чу йаьлла. Суна боккбал и деза а дезара, хаза а хетара. Сан даим цунах самукъадолура. И сирла дара. Йекхна стигал санна, сийна бӀаьргаш хеталора суна цуьнан. Хьаьрса ши кӀажар а, мер тӀехь тӀедарчий а. Доцца дийцича, суна и сайх тера хетара-кх.

Ас даим а ойланаш йора. Цхьа ойла коьртехь йоцуш хан йан а ца йогӀура. Уьш бес-бесара хуьлура. Цхьайерг, коьрте а йогӀий, ши-кхо мӀаьрго йалале, парт-олий араьккхара, тилделла, корехула чуиккхина хьоза санна. Важа йехха йара, буйса йаккха веана хьаша санна.

Сан деда вара дегӀана лекха а волуш, цхьа цӀоцкъам йаьржий, важа кӀайн а долуш. Цо дуккха а хӀуманаш дуьйцура суна: дӀадахнарг, долушдерг, хезнарг, лайнарг а. Къамел меллаша, сих а ца луш, дора цо.

ГӀанта тӀехь йара, шина куьйгаца йасанах а тасалой. ХӀор а дош лардора, бӀаьргаш а хьаббой, ойланашка вьодура. Ишттачу хьолехь цхьа хан йоккхура. Хьажахьа, соьга къамел дешшехь, наб кхийти-кх цунна олий, хетара суна. Ткъа и-м бакъ ца хиллера. Дагалецамаша генна, цкъа мацах-мацах хиллачу вуьгура и. Цхьа хан йаьлча, цициго лаьцна кхокха санна, церан карара а волий, йуха а дӀадоладора цо шен къамел, хӀор а къастош, ойла а йеш.

Апас (иштта цӀе йоккхура оха тхайн деден, йа-м Асхьаб йара цуьнан цӀе) кест-кеста хьахадора шен къамелехь: вуон-дика деача, вуон-дика гина, вуон-дика тӀеӀоттаделча, – олий.

Ткъа суна диканиг гинера. Суна и даим а гора, хӀор а дийнахь аьлча санна. И сирла а, хаза а дара. Самукъане а дара. Цхьа дика хӀума деача, сайн ког лаьттах ца кхеташ санна, хетара суна, суо цига йьодуш. Дог а хуьлура чехка детталуш, синкьерамехь хелхадолуш санна. Сайн беснеш йогуш йу-те олий, хетара. Цхьа дика деача, со гуттар а сиха хуьлура и денене дийца. Цо леррина ладугӀура соьга, шен сийначу бӀаьргашца соьга а хьобжуш. Ас шена дийца деанарг боккбалла а цхьа кхаь бу мотгуйтура цо суна.

– Йаламат хаза кхаь баьккхи-кх ахь суна. Ма дика ду, соьга и дийца хьо йеана. Кхоана-м цхьа хӀума йала ма йеза олий, ишкапа неӀ схьа а йьоллий цу чурьа цхьаь лаха хӀуттура. Даим а мерза кемпеташ, пряникаш, печенеш, йежаш а хуьлура цуьнан, со йа кхиниг веача, кхоанна йала кечийна. Уггаре а суна мерза хеташ йолу кемпет

къастайой, и схъакховдайой, цхъа самукъане хІуманаш йа туьйра дийца йолалора Нани. Ткъа сан дика кхин а алсамдолура, цуьнца цхъаьна сан ирс а.

Ткъа вуо-м суна цкъа а ца гинера. Цундела, суна и муха хуьлу а ца хаьара, маца догІу, мича доьду ца хаьара, бакъду, хІун ду хаа-м лаьра суна. «Іаьржа ду-те йа мокха? Лекха ду-те йа – лоха? Доккха ду-те, йа – жима? ХІун до цо, хІун дохьу, хІун дуйту?» – ишта ойланаш хуьлура сан коьртехь гуттар а. И ойланаш йан сайна новкъарло ца йайта, дукха хьолахь, со-суо ловзуш Іара.

Цкъа, кетІахь кибарчикан гериг а карийна, цуьнца асфалът тІехь цхъацца йозанаш деш со Іаш, геннахь йогІучу шина зудчух бІаьрг кхийтира сан. Цаьршиннан карахь сирдиллина боганаш дара, тІехула тесна, масийтгазза тІекІалдина, кІайн киса а долуш. Со Іачу агІор чуйирзи и шиь. Деман хьовлий, чІепалггий дохьуш и шиь йогІуш хиларх со кхийтира. Суна чІогІа дезара деман хьовла. Цундела сан самукъаделира, уьш тхобгахъа чухьобьзича.

Цаьршиннах цхъаь цІийделла бІаьргаш, бистина мара а болуш, Іаьржа йовлакх а тиллина йара, ткъа вукхуьнан бІаьргаш цІийделла дацара йа йуьхь а йацара йистина. Иза хаза йара.

– Дашониг, йалол чуьра цхъа хедар дал! – элира хазачу зудчо.

– ХІинцца! – аьлла, со кевнехула уьйтІа йелира, уьйтІа йелира аьлча а, чуиккхира-кх, дукха хазаетта, сайга и аларх а ца тешаш.

– Нана! Нана! Хьовлий, чІепалггий деана вайна! Хедар дайта боху! – аьлла, кхин нене хІумма а ца олуш, ишкап чуьрчу хедарх ка а тоьхна, со йуха араиккхира.

Суна тІаьххье арайелира нана а. Цхъана зудчо, киса дІа а теттина, довха чІепалг хедар чу диллира, ткъа вукхо – хьовлан мижарг. Нана цаьрца къамелаш дан йуьтуш, со чуйахара. Со сиха йара хьовла даа. Жимачу уьрсаца дакъош дира ас мижаргах. И хІинца а мела бара, аьхна архь а йолуш. Ткъа алссам даьтта хъаькхна чІепалг куьйгашца дохийра. Хьеначу куьйгашца схъаоьций, цкъа хьовла кхоллуш, йуха чІепалг кхоллуш, тІе чай а молуш, биира ас сагІина беана и кхача, дависа, йуха маца догІур-те шу, бохуш, ойла а йеш. Суна цкъа а ца гинера сайн нана, иштта бога кара а эцна, хьовлин мижаргаш сагІина доькьуш, йа цкъа а цо и деш ца гинера суна. Цул сов и муха до йа стенах до а ца хаьара, цкъа а и деш сайна ца гина дела. Цкъачунна кхин башха бала а бацара сан, йерриге ойла а сайна хьалхарчу хедарца йара.

Нана чохьхайелира. Цуьннан охъаоьхуш бІаьрхиш дара.

– Нана! Нана, хьо хІунда йоьлху? Хъажахъа, ас хьуна а дитна хьовлий, чІепалггий, – аьлла, хедар гайти ас нанна...

– ХІан-хІа, Ийман, ахь даа. Сан даа дог дац...

– ХІунда? ХІун хилла? Уьш мел мерза дай! Оцу шина зудчо йелхи-кх хьо... И хьовла ца диьча а, Іалуш йара-кх со. Вайга ца

йогIуш, Ийна йелара и шиъ, – элира ас, и хьовла даарна дохко а йаьлла.

– Иштта ма ала! Цаьрга вуон деана! Вуон деана дела, сагIа декъа арайаьлла ма йу и шиъ.

– Вуон? Муха деана? Маца деана? – хаьттира ас, сайга дедас дийцинарг дагадеана.

– Хьан классера Хьаван деда дIаваьлла сийсара. Лурчаха дуййна меттахъ вара и.

– Нана, дIаваьлла бохург хIун ду? Адам дIадолуш хуьлу?

– Хуьлу! Бакъ-дуьнене вирзина!

Со кхин а чоIа цецйелира.

– Велла бохий ахъ? – хаьттира ас нене.

– Боху. «Велла-йелла» – олуш, хаза дац. Кхалхар нисделла, йа бакъдуьнене вирзина, йа дIаваьлла аьлча нийса хир ду.

Ткъа ахъ хьайн доттагIчуьнга кадам бан беза, Дала гечдойла цунна! – аьлла.

Сан коьрте тайп-тайпана ойланаш хьаьдира.

– Нана, Хьавана шен деда кхин цкъа а гур вац? – аьлла, хаьттира ас.

– ХIан-хIа! Кхин гур вац цунна. ГIенах бен, кхин гур вац.

Со кетIа арайелира, сайн хьена куйгаш ца цIандеш. Стобла тIехь дисира хьовлан мижарг, чIепалг а чохъ долу хедар. ДIахьаьжча, генахъ гуш дара Хьава Iаш йолу ков-керт, дуккха адамаш а.

Масех бутт дIабелира цул тIаьхьа, тхоьга кхин боганаш карахъ долуш зударий ца богIуш.

Аьхкенан тIаьххьара денош дара. Арахъ йовхо лаьттара. КогашIуьйра асфальт тIехула лела а йиш йоцуш, йовха йара, хIара дуьне кхехкаш дуте аьлла хеташ.

Нани могушйоцуш йара тхан. И кест-кеста йужура. Ши-кхо де меттахъ а доккхий, гIюли хуьлура цунна. Ткъа хIинца кIира даьллера и меттахъ йолу. Де-дийне мел долу хьал-де кхин а вуон дара цуьнан. Нах бара тхан кертахъ, со, нийсархошца левзина, суьйранна цIа йеача. Зударий а, божарий а. Суна тамашена хетара, иштта дукха адамаш тхан кертахъ гуш. Цу сарахъ дIайелира Нани. Зударийн маьхьаре белхар хезара. Со, Iадийна, лаьттара. Нанас, со мара а йоьблина, тIуьначу бIаьргашца соьга а хьоьжуш, элира:

– Ийман, Нани дIайаьлла. Дуьненахъ йаккха Дала шена йелла хан кхачийча, дIадоьду хIор а адам, дуьне а дуьтий. Хьан денана дуккха а вуонаш гина йара. ДогIена адам дара! Вайгахъ кадам лаьттар бу. Хьайн коьрта йовлакх тилла ахъ.

Беснешна тIехула охьахьаьвдира сан бIаьрхиш, чкъор а дагош. Цхьа тамашена деса хийтира тхайн хIусам а, дерриге дуьне а.

– Суна кхин гур йац и? – хаьттира ас.

– ГIенах гур йу, Дала мукъалахъ, Ийман!

– Нана, вайга вуон деана-кх! Вайга доккха вуон деана-кх, – олуш со гIагI-аьлла йилхина дIаихара.

Нана цхьамма дIакхайкхира, ткъа со йехха Ийра йоблхуш, кучан пхьубйшаца бIаьрхиш дIа а дохуш. Ткъа уьш-м совцуш дацара. РагIу кIелахь лаьтгара Апа, шен дахарехь тIедеанчу кхин а цхьана вуонна кевнаш а диллина.

Буйса тIекхечира, зударий, цхьацца гIуллакхаш деш, боганаш, ведарш, йайнаш дIасхьаидош, лелаш... Божарий а бара цхьа сиха хьийзаш. Со йехха Ийра наб ца кхеташ. И йара сан дахарехь йеха буйса. Хьалхара йеха буйса. Суна чIогIа лаьара сихха сахила. Ма новкъа бара суна цу буса шийла бода а, йесалла а. Нанин амат лаьтгара суна дуьхьал: цуьнан хаза сийна бIаьргаш, йелакажар.

Эххар а сахилира. Со рагIу кIел йаьлча, доккхачу боги чохь пийсагца хьовла кегош йара сан нана, йуьхь тIехула охьаобху хьацар, сих-сиха кIайн киса а хьокхий, дIа а доккхуш. Йоккхачу стоьла тIехь кхин цхьа доккха наштаран боуга дара лаьтташ, чохь хьовла а долуш. Девешин зудчо, тIе шекар хьобрсуш, йух-йуха чам а боккхуш кегадора хьовла. ТIаккха, ша чомана резахилча мижаргаш дан йолаелира. Масех шуьн а чохь дара хьовлан мижаргаш. Уьш дуккха а дара. Хетарехь, йоллу йуьртана дIадеккьал. Сох бIаьргкхетгачу девешин зудчо, хедар чу цхьа мижарг биллина, и соьга схьакховдийра:

– ХIа, даа, Ийман! Хьо и чIогIа дезаш ма йу, – аьлла.

Ткъа суна дуьххьара ца лаьара цуьнан чам баккха. Цуьнан бос кхин бара. Архь а кхин. Хедар стоьла тIе охьахIоттийна, со Нанин цIа чу йахара. КIайчу шаршуца дIанисбина маьнга беса бара. ГIовланах тесна, кхозуш йара цуьнан бой. Сонехь лаьтгара Iаса, тIаьхьарчу шерашкахь цуьнан накьост хилла йолу. Циггахь Iохкура цуьнан сийна кIархаш а. Маьнгина хьалха лаьтгачу стоьла тIехь, ах чохь чай долуш пела бара, Нанис дIамалаза дисна. Цо дийцина туьйранаш а, хилларш а дацара кху чохь кхин. Шен ишкапа чохь, тхо догIур ду бохуш, цо ларйеш хилла печенеш, кемпеташ, Iежаш дацара. Йесалла йара чохь, цкъа а суна гина а, хаайелла а йоцу йесалла. И йесалла дара-кх Апас даим соьга дийцина вуон, суна дуьххьара гина вуон. Тийна, тебна деана, ша догIий а ца хоуьйтуш, деана вуон.

Со корехула арахьаьжча, боганаш карахь а долуш арайолуш сан наний, девешин зудий гира суна.

Шинггехь а цхьацца сирдиллина бога дара, тIетесна масийтгаза тIекIалдиллина кIайн киса а долуш. Довхий, мерзий деман хьовлий, чIепалгашший дара сагIина дала арадоккхуш. Сан дененах тхан ковкертахь йисина йовхо, марзо а сагIина нахана дIасхьайекъа йобдуш хетара суна и шиь. Ткъа тхан кертахь дисира и доккха вуон, цо шеца йеанчу шелонца, йесаллица а. Дуьххьара сан бIаьра хьаьжна долу, сан жимачу даго хала лайна доккха вуон.

Керла цѣраш

САТАРБИЕВА Жайна

Сатарбиева Жайна йина 1999-чу шеран ханан беттан 16-чу дийнахь Эвтаряхь.

Бералла Соьлжа-Г'алахь д'айахнехь а, ер-иге аькхе дехойн, ненахойн керташкахь йокхура бераша. Иштта марзделира кхарна уьртарчу бахархойн г'иллакхаш.

2016-чу шарахь чекх'йаьккхира Соьлжа-Талин лъьмар II йолу школ.

Цу шарахь Делан пурбанца Жайнин деша ада аьтто хилира шинхья. Гондахьара ада-маш : «Ахья х'ун до цу университетех, цхьаьттовнаха йу» – боху къамелаш деш лаьтта-мехь, цо шен дипломаш схьаййцира.

2021-чу шарахь чекх'йаьккхина Северо-Кавказски федеральни универ-ситетан экономически факультет, ткъа 2022-чу шарахь – Нохчийн Пачхьалкхан Хьехархойн Университетан филологин факультет а.

«Керла гуо – керла адамаш, цѣран х'ораннан шайн дахар ду. Дахар довза лууш, коьртехь шортта хаттарш хьийза. Цу хаттаршина йозанца жоп дала хьожу со» – олу Жайнас.

Вайн дегнаш чуьра шело

Йома йиллина х'ума т'ейуьйхина адам суна ганза дукха хан йара. Та-хана больницехь цхьа воккха стаг вайра. Со, йовха куртка йуьйхина, кога керла мачаш йуьйхина лаьтташ йу, долчух тоам ца беш.

«Ламода» чуьра керла схьадаийтина кхин цхьаьттаьнан чкъор ду.

И стаг вета болчу кучаца, цунна т'ехула йуьйхина киталца ву.

Арахь шийла йу, тхойша т'аьхья-хьалха арадолу больници чуьра.

Кху шелонехь г'аш некъ ца бан, ас такси кхойкху. Такси цу Делан минотехь схьакхочу. И стаг урамехула волало, шен тешаме «доттаг'чух», ласанах, шена г'ортор а йина. Суна ч'ог'ла лаьа цу воккхачу стаге ала: «Ваши, машенахь меттиг бу, хьо ваха везачу метте д'акхетор вара оха... Ас цуьнга и ца олу. Хаьа суна, и саннарг цо т'едуьтур доцийла. И т'едита ц'ийца йолчу йохьо и вуьтур воцийла а. Сан дог Иийжа.

Со лерина хьобжу, такси а йиц'ина, цуьнан г'ийлачу боларе.

Схьакхьачначу таксисто мохь тухий, йукьахдоккху сан хьежар. Со машин чу хийча, ас олу таксисте: «И д'о вьоду стаг вига везачу айхья д'авуьгур ву алахья цуьнга, ахь боьхху мах ас д'алур бу хьуна».

Таксисто дехар до воккхачу стаге. Цо аьттехья а ца дуйту дехар. Ма-

сийтгазза куыг ластадой, «Длаҕо, длаҕо! Дала сий дойла шун!» – олу цо.

Балха длакхаччалц, дагахь лаытта суна цу стеган амат: кьаналло сат-тийна букъ, клайн маж, баыццара духар, можа йома йиллина баыццара хечин ког, холхазан куй, карара NOKIA телефон.

Ткьа суо цул а гийла хийтира суна, тлехь керла духар, коьртахь деза йовлакх, карахь тоьлларг телефон йелахь а.

Сан са гийла ду, оила сонта йу... Ши капек мах бац кху ловзоргийн.
... де шийла дац, вайн дегнаш чохь йолчу шелоне хьаьжча.

Безаман каш

Кхин цкьа а йогурйоцу гуйре, йахана, йай, дерриге ирс, маьлхан сер-ло шеца дла а хьуш...

– Цу маьлхан серло даиманна, со миччахь хиларх а, соьца йуй хаа-лахь, – элира кланта.

– Новкьа маса даьлча волу хьо? – дуьхьала хаттар дира йола.

– Дерриге кийча ду тхан. Кех довлуш ду тхо.

– Собар де. Коьртаниг дицдина ахь. Ас дола доуьйту хьуна, машена хууш дан дезаш долу. И ца доьшуш, кех ма валалахь, – гайглане элира ас цуьнга.

– Дала сий дойла хьан! Малх бу суна тле ца тоьуш берг. Хьо кечйелла йаьлча, схьакхета тарлора иза, шен злаьнаршца дуьне серла а доккхуш. Сан доттагI, Дала аьгто бойла хьан экзаменехь! Ахь Iамийний хаьа, пхий бен хьуна ца дезий хаьа.

ЙоI даиманна йелаелла, йекхна, самукьане хиларна, йевзинчу дий-нахь дуьйна «Малх» ала вуйлира клант кхунах.

ЙоIана чога тайра иза, массарна ша йекхна гайта герташ, хIораннан а дог эца герташ йолу.

ХIокху шиннан амалш тера йогура. Дуьнене болу хьежам а цхьаь бара.

И жима стаг вацара цхьаннех а тера. Цуьнан вистхилар, хаза сийна ши бIаьрг, лелар а цхьана а хIуманца дусталур долуш дацара.

Вевзина кхоалгIачу дийнахь везавеллера иза кхунна. Кьайладаьхьна а хIун до?!

Дагарахайта ца хIуттура, массийтта бутт баьлча а. ЙоIана изьх хетара безам бийца.

Клант гергарчу махка ваха везаш вара. Кхана новкьаволу аьллачул тIаьхьа, кхара дукха кьамелаш дира телефонехула. Шина йуьртахь делахь а, ойланца цхьаьна дехара и шиь. Оцу масех сахьтехь бIаьргашна дуьхьалтуьйсура хиндерг: клайн гIабали, баккхий нах, хьехарш деш зударий, гонаха хьийза нийсархой.

Муха йолу а ца хууш, буйса дIайелира. Сахьтан цхьамза б-на тлехь сецира...

Къолам хъаьккхинчохъ дахар долало, хада а хеда, цхъаьнгга а пурба а ца доьхуш.

Цу дийнахъ йо!аца !ожалло къевсира к!ант. Экзамен йала чуйаханчу кхуьнан даге ов деттара. Кхузткъа хаттарх шовзткъе пхийтта !амийнера кхуо. Пхий даьккхина арайала кийча йолу х!ара цец йара, шена ца хуучу пхеаннах, ши хаттар шен билета т!ехъ гича. Эрна хан ца йойуш, кабинет чуьра арайелира х!ара, хъехархочуьнга ша кийча йац аьлла. Йо!анна ч!ог!а халонга делира хилларг, цхъа тамашена йелхар а оьккхуш. Цу минотехъ ма-дарра к!анте йазйира кхуо дерригенах а.

Дуьхьал хаам беара: «Цигахъ везаш вара, моьтту суна со».

Йо!а жоп ца делира. Цуьнан коьртехъ хьийзара: «Бала ца кхаьчна цуьнан хьобца, бала хиллехъ, телефон схьатухур йара». Цу ойланца йо!а жоп ца делира к!антана. Иза ша з!ене валлалц, цуьнга ша йазийир йац аьлла, ч!аг!о йира.

Йоьлхучуьра саца ца лора. Цкъа а лезна доцу дог лазадаьллера. Даге ов деттара, б!аьргех хиш оьхура. Х!ара мелла а сиха ц!ехъа йирзира. Ц!ахъ д!айижна, бахъана доцуш шегяхъ лаьтгачу баланех йада аьтто хир бара.

Де хийцаделира суьйренца, х!ара набархйолуш. Б!аьргаш белларца, телефона т!е хъаьжира иза. К!антера цхъа а хаам бацара. Шен йахъ генна д!атеттина, к!анте йазйира кхуо. Цул т!аьхъа масийтта сахът делира. Цхъа а хаам бацара. Тийналла йохийра схьатоьхначу телефоно: «И велла ма боху. Бакъ дуй иза?». Х!ара ца тийшира. Цхъа !овдал забар йара и. Машенан сурт дайитича а, ца тийшира. Машенан номер гуш йацара. Доттаг!чунна х!умма а хила йиш йацара. Ватсап схьайиллича, цо д!атоьхна машин бен йуьйцуш йацара.

Кхуо к!ентан накьосте туьйхира телефон. И д!айоьдучу секундаш-кахъ, дег!е шело оьхуш, аз дегош, элира кхуо: «Дела дуьхъа, ма алалахъ и бакъ ду. Пурба дац хьуна. Цуьнан машин ма йац иза». Вист ца хуьлуш Ийначу Валида, дерриге !ора схьагулдина, элира: «Бакъ ду».

Ойланехъ йоьттина г!аланаш харцийра оцу шина дашо.

Мохъ белира йо!ан, х!ара дерриге дуьне !аддол ч!ог!а. Кхерайелла нана, цунна т!аьхъа ведда да, гонаха хьийза йиша... Кхунна цхъа а гуш вацара, цхъа хан йаллалц. Эзар дакъа хилира кхунах а, кхуьнан дагах а...

Йо!ан ойланаш паналлехъ хьийза:

Генашкахъ даго хьобца къамелаш до «Йисина йу», – аьлла, ц!е йитина йелира ахъ суна, кхин х!умма дацахъ а. И ц!е кхиош йаха атта хир дара кху дуьненан новкъахъ. Хъан хазачу б!аьра хьобжуш, эсалчу озе ладоьг!уш, йаха ойла йара, лаамехъ йоьттина г!аланаш йара. И г!аланаш хаьрци, шайна т!аьхъа йесалла а йуьтуш.

Суна дага ма оьху дерриге а: хьо вовзар, хъан б!аьра хъежар, кхечу йо!аца хьо гича, кийра т!ек!албалар. Х!инца велара хьо, кхечуьнга хъежа, кхиниг йеза.

Сан б!аьрхиш совцуш дац. Царна х!ун дан деза ас?
Ахь делха дитинчу жимачу дагна х!ун до вай?
Ахь баьккхинчу ког боккхуш, муха лела со?
Х!оразза а хьобга йазйо ас, сайна жоп лурдоцийла хуьушехь.
Ши шо д!адели.

Х!ара кехат хьобга йаздинчул т!аьхьа, б!аьрхиш дакъор ду аса. Дог, аьчкан дог!а а тоьхна, къовлур ду. Оьшучул а совнаха ас ойланаш йо, олура ахь хийлазза. Хьо бакъ вара.

И бала ас Юьвшина, хьан машенах деман дарц хилла к!ира хан йалале, суна т!е захало деара. Шина а аг!ор болу баккхийнаш ч!ог!а реза бара.

«Йуьртара хилча, балхахь-хьаьттахь хилча, т!ек!алдина ц!енош хилча, к!ант йахь йолуш хилча, кхин х!ун оьшу хьуна?» – аьлла, хаттар дира соьга...

Хьо д!авахарх, дуьненан хьийзар соцур долуш ца хиллера. Дера дац и, ахь дитарх йа ас дитарх, шен хьийзар сацор долуш.

Тхо тезета дог!уш, хьан накъост, новкъахь йо! хазаелла, цунна т!аьхьа хьажа воьлла, ворта каг!анза велира.

«Хено чов йерзайо», – бохург бакъ доцийла хиьна суна х!инца. Цо цуьнца ваха !амош хиллера. Наггахь шун йуьртана т!ех!юлуш, ахь безамца кечдина хилла ц!а го суна. И кечдина ваьлча, чуверза лаам бара хьан.

Ткъа х!инца уьш йеса йу. Йа доьзал а бац т!аьхьа белха.

Каш доцург, х!умма йац.

Ала дисна кхи ду: «Цигахь везаш вара, моьтту суна со», – ахь йаздина т!аьхьара дешнаш хиллера...

Цу ирчачу буса ас ламаз т!ехь вийхира хьо, нанас шен бер ма-деххара. Со кхийтира баккхийчийн «Безачийн дегнаш вовшах дихкина ду», – бохучу дешнех. Экзамен йолчу дийнахь сан дог лазар хьан дог сацаран билгало хилла.

Сан доттаг! цу Юьйранна хьобга дайтина до!а Аллах!а хьо новкъа ваккхаран пурба хилла».

Йаздо ас кехат, кхин цкъа а йуха ца деша.

Кьинт!еравала, доттаг!, хьох йолу ойла д!ататта, дуьненахь ирс леха ойла кхоллайаларна.

Культурин дахар

ЮСУПХАДЖИЕВА Аза

**КЪИНХЪЕГАМО ИСБАЪХЪАЛЛИН А,
МЕТТАН А ДОЪ ЦА ДОЙТУ**

Адамах адам дийриг – гиллакх ду, ткъа адамах халкъ дийриг мотт бу. Вайн дахар тодийриг, хаздийриг ийман, гиллакхаш, нохчийн Iадаташ ламасташ ду. Уьш ларлур дац, нагахь къоначарна ца довзийтахь, ца хъехахь, царна марздеш, цIийх а, тIамарх а ца долийтихь. Уьш церан синоих дIаийна хила деза. Иза иштта хир ду, нагахь уьш шайца долчара шайн масалшца даржадахь.

Адамийн дахарехь мехала, коьрта бу къинхъегам, къинхетам.

ХIунда аьлча, къахьобгучу адамехь алсамо хир бу къинхетам, кхиамаш а. Муьлхха а хIума кхиорехь а, даржорехь а коьрта бу къинхъегам.

Хьалха вайн дай-наноша лелийнарг, кхиййнарг, хIинца вайн дахарехь ледара дерг карла а доккхуш, йухаметтахIотто Iалашо йолуш къахъегар вайна тIехь ду. Тахана хуьучул а хууш дацара селхана. Хуур а дацара, вайх дог лозуш, кханенан ойла а йеш, диканиг, хазаниг, исбаъхъаниг даржо, кхио Iалашо йолуш вайн нах бацахъара. Вайн дахаран цхьа мур хала бар бахъанехь, дуккха а зен хиллера вайн махкана а, халкъана а. Кхечу къаьмнаша шайн исбаъхъаллин хазна кхиочу муьрехь, вайниг доьза йайнера. Лула-кулара къаьмнаш, вайн дерг шайн ду бохуш, мехаллаш, хазнаш дIасайизо дуьйладелча, дагна а, синна а эшам, чов хуьлура. «Вайн къоман синмехаллаш, исбаъхъаллин корматаллаш, говзаллаш, иллеш, эшарш, мукъамаш гулбар, вовшахтохар хъан, маца дийр ду-те?» – хаттаро садуура. Делан къинхетамца вайн къаношкахь ларделла вайн къоман изс. Ламастех, говзаллах цхьадерг хьахо лаам бара сан. Хаза ламаст ду белхи бар. Белхеш тайп-тайпана хилла. Масала: асаран белхи, поппаран белхи, тIаргIа къажбе белхи, хьаьжкIийн белхи... Муьлхха а гIуллакх деш (накъосталла эшнначохь) гIоьнна богIуш хилла нах. Масех белхи хилла, зударий мехкарий бен хила йиш йоцуш. Царах бу истангаш деш, тIаргIа бато вовшахтуху белхи. Истангаш хIинца хьалха санна деш цахиларна, и белхин кеп йукъара дIайаьлла лара мегар ду.

Бакъду, тIаьхьарчу хенахь цхьайолчу меттигашкахь йухаметтахIоттийна истангаш дар. И корматалла, говзалла йухаденийар

бахъанехъ дуккха а шира дешнаш карладевлла, бецийн, беснийн цѣршца цхъаьна. Тайп-тайпана басарш стенах, муха деш хилла а хии. Халкъан дахар-Іерах, говзаллех боьзна бу цуьнан мотт. Мотт дийна латториг, кхиориг а халкъ ду, шен амал, корматаллаш, говзаллаш, башхалла ларйеш мел ду. Уьш ларйар, мотт кхиор вайна тѣхъ ду.

Говзаллех доьзна хІунда ду меттан хьал? – аьлла, хаттар кхоллада тарло. Масала: Истанг – тІаргІа а батийна, бина маша бу. Цундела олу «машанан мачаш». БІегІиг – иза истангах схъахадийна (коган кепехъ) кийсак йу. Когаш шел ца балийта, мачаш чу йохку уьш. Уггар а йуткъа хадийна йаьккхинчу кийсаках аса олуш хилла. Цунах милт йеш хилла. ПхьегІаш къагош, овкъарла хьокхуш хилла.

Тахана вайна цкъа а оьшуру йац, йан а йац аьлла хеташ йолу говзалла оьшуш карайо вайна. Ахъ пусар деччул до хьан пусар а. Тахана ахъ вайн вешан мехкан а, меттан а сий ца дича, дайша йитина хазна лорурш хуьлий вайх? Дера ца хуьлу! Мотт, халкъ, дин лардеш, баьхна вайн дай. Цундела ларделла къам, нохчала.

«Йуьртахъ пхьалгІа, чарх, хьера а йацахъ, йурт йурт йац», – олуш хилла вайн дайша.

Хьерахъ ахьар, цу, дама а доккхуш хилла. ПхьалгІа говзачу стеган кертахъ хуьлуш хилла. Аьчкан, дечиган пхьераш хьалха заманахъ дукха хилла вайн махкахъ. Цаьрца доьзначу дешнех тахана мелла а кІезга пайдаоьцу вай вешан къамелехъ. Масала: дечиган пхьалгІа, дечиган пхьар, дечиган пхьола... аьчк-пхьалгІа, аьчк-пхьар, нуьйжа, варзап, левси (левсе кховса)... Маттана гІело йо цхъайолу говзаллаш йийцаро.

Иштта шайн куьйгаговзаллица билгалбевлла, гІарабевлла говза зударий а хуьлуш хилла йарташкахъ. Масала: бедарш тоьгуш, кетарш, йургІанаш, гоьнаш истангаш деш а.

Халахеташ делахъ а, истангаш дан хууш говзанчаш боцуш мур беара вайн дахарехъ. И говзалла кхио а, йаржо а Іалашо йолу нах гучубевлира. Дала кхиамаш совбохийла церан! Царах цхъаь йу Ойсхарара А. Ильясовн цІарахчу исбаьхьаллин ишколан хьехархо Абдулхамидова Малкан, Соьлжа-ГІалара Ш. Эдилсултановн цІарахчу Культурин цІийнан («Искра мастера») кружокан куьйгалхо, хьехархо Макалова Хеда. Тѣкхуьучу чкъурана цара йовзуьйтучу исбаьхьаллин говзаллин мах хадийна а вер вац. Делахъ а кхин а кІезиг дац кхио, довзийта, даржо дезарг а оцу говзаллица доьзнарг.

Тахана динарг кхана хир ду вайна. Къаьсттина мехкаршна Іамош кхио йеза говзалла. Дахар-Іерехъ оьшу дукха хІуманаш йало тІаргІанаш. Масала: тІергІан йургІанаш, гоьнаш, гІайбеш. ЙургІа деш, кІеда, боца тІаргІа лелош хилла. Гоь йузуш, морса, мокха, кІайн, Іаьржа а тІаргІа лелош хилла. ЙургІана чу 2 кийлий 200 грамм тІаргІа буьллу, гоьна чу 4-6 кийла. ТІаргІанаш лаьцна дийца дукха ду, хІунда аьлча дуккха а пайдаэца йиш йу цунах. Масала, хьалха заманахъ истангаш деш хилла.

Уьш кьорза а, цхьана басахь а хуьлуш хилла. Мескир-эвлара йахархо-чо дийцира тхуна: «Сан нанас цхьана басахь долу кегий истангаш деш хилла. Ламаз деш лелош хилла уьш. «Ламаз-истанг» олуш хилла цунах. Базаран де кхачале 8-10 деш хилла цо уьш. Дикка дакъа а далаза долу дохка дӀахьора, уьш дӀа а духкий, базарара цайогӀуш хилла иза». Кхин цхьа хӀума а довзийтира цо тхуна: «вужу чов, цӀийнан дас билгал а йоккхий, боца чо болу тӀаргӀа а эбеш биначу поппарца хьохура, Ӏай йовхо чуьра ара ца йалийта, аьхка йовхо чу а ца йайта. Боца чо болу тӀаргӀа муха гулбора оццул дукха? – аьлла, хаьттича, цо жоп делира: «ЙургӀанаш, истангаш дечара гулбора. Оьший хиъча, вовшашна лора», – аьлла. Дика беташ, ца беташ а хуьлу тӀаргӀа аьлла, дийцира цо: «Баьста лергина тӀаргӀа дика бета, гурахь лергина тӀаргӀа морса лаьтта, цундела йургӀанашна буьту, ткьа важа – истангаш дан, маша бан а четаршна тӀе таса.

Истангана тӀаргӀа муха кечбан беза? – аьлла, ас шега хаьттича, иштта жоп делира...

«Уггар хьалха тӀаргӀа самса а баьккхина, нехех, баьӀашех цӀанбо. ТӀаргӀа ной чу а буьллий цхьабосса тӀе мела хи дутту. Хи маситгазза хуьйцу. ТӀаргӀа дукха чӀогӀа вовшаш а ца хьекхош, меллаша хьов. ЦӀанбелча, меллаша Ювда а Ювдуш, баржа а беш, бакьабалийта охьабуьллу, бакьабаллалц сих-сиха харца а хорцуш. ТӀаргӀа куьйга къажбо, цул тӀаьхьа ахарха а боккхуш, нисбеш, охьабуьллу. Истанг далла гулбелча, и батабо. Датийна истанг хьарча а дой, тӀе шаршу а хьарчайой, дӀа а хӀотгадой, буьйса йоккхуйту цуьнга. Датаран барам кхочушхилла баьлча, и дитта а дуьттий (хи цӀандаллалц) дакъадала махе охьадуьллу. Даькьаделла даьллачул тӀаьхьа, хьайна хазахета бустаман тӀамар йуьллу цунна тӀехь. Сурт диллина даьллачул тӀаьхьа, бустам чуьра боккху. Чуьра схьаэцна тӀамар цхьана басахь, ткьа ша кхечу басахь басар до. Басар деш леладо (кхехкаш лаьтташехь) довха хи. Кийча басар хих издо. Басар даллалц кхехкийна мутт, кхехкачуьра схьаоьций, литта а луьттий, тӀамар басар чу а йуьллий, цхьа-ши буьйса йоккхуйту, сих-сиха харца а хорцуш. Басарна кечдечу мутганах туьха а, кьонза а туху. Туьха – басаран чӀагӀонна, кьонза – басар дика дӀаэйтта а, кӀаддалийтта а. Басарш динчул тӀаьхьа, хӀора а дакъа махехь даькьадолуйту. Цул тӀаьхьа, уьш хила ма-деззара чучча а дохий, кегийра маха а боккхуш, шина а агӀор тоьгу. Цхьана агӀор, бакье къастош, чимчаргӀа тоьгу, дукха хьолахь, кӀайн бос болу. Гуо берзош, гуобоккхий кӀадин кийсак тоьгу. Харцхьа агӀор, пенах дӀаолла, туьйдаргаш тоьгу. Йа гуобоккхий йуцу, тир йоккхуш, стоммачу эхангаца. Йа хазаллина дехьий-сехьий чечакх йоккху. Харжам хьогахь бу».

«Истанг – уьстагӀан тӀергӀах бина маша бу, – аьлла долиьра шен къамел Забарис, – Иза тайп-тайпанчу барамехь хуьлу – жима а доккха а. Аннех йинчу йоккхачу стоьла тӀехь, зударий, мехкарий гуобоккхий дӀа а хӀуьттий, цхьабосса датадо истангана кечдеш долу машанан доккха

дакъа. Цуьнан стоммалла хъайна оьшшург йо. Куьйгана хаало истанган стоммалла. Тѳерган басахь: кІайн, мокха, Іаьржа а истангаш дора. Уьш, дукха хьолахь, лаьтта таса дора. Дечиг-маьнги тІе, иштта четарш деш, царна тІе таса а дора оха аьлла, дийцира цо. Къорза истангаш чохь, баьрчче пенах тоха дора. Къорза истанг деш къа дукха хьега дезарна, уьш дукха ца дора, ши-кхоь бен, бохура Забарис. Басарех дерг шега хаьттича, цо иштта дийцира: «Шекъанан бос гІундалгІех бора. ТаьІна-можа бос – бочабІарийн чкъоьргех, бІара баттара долучу хенахь, уьш лахъайой. Мокха-баьццара бос – бочабІарийн чкъор йа чІенигаш кхехкайой. Динбергех, хьаьрмикан орамах, ткъа иштта ниттех а басарш дора. ТІаьхьарчу хенахь, дукха хьолахь кийча басарш оьцура, йа месаш басарйеш долу (гІина) басарш леладора». Дерриге а дага ца дагІахь а, дуккха а мехала хІуманаш довзийтира тхуна Забарис. Ша дина истанг, аьхна йургІа а, иштта хьалха зударша дина кортали а гайтира тхуна цо. «Дуккха а говза нах бара хьалха. ЙургІанаш а, гоьнаш а охуш зударий бара. Истангаш деш йоІ, зуда йоцуш керг-ков дан а дацара. Къахьоьгурш дукха бара, малонча наггахь верг бен вацара аьлла, чІагІдан мегар дара», – элира Забарис.

БочабІарийн чкъоьргех дина басар: таьІна-мокха, можа-мокха, сирла-можа (кІайчу тІаргІина дина басар)

Мокха (коричневая шерсть) тІаргІа – цхъана басахь, мокха-таьІна басар хуьлу.

БочабІарийн чкъоьргех до и, бІараш баттарадовлучу хенахь. БочабІарийн чкъоьргаш баьццара, стоммий лахъайо. Уьш боккхачу йай чу а йохкий (3,4,5 кийла чкъоьргаш, хъайн гІирсе хьаьжжина) тІе хи дутту. Ши кийла чкъоьргашна – 3 литр хи. ГІийлачу цІерана тІехь и кхоьхкуьйту, сих-сиха пийсикца кега а йеш. Кхехка йолайелча, хин барам а ларбеш, дукха охьалахделлехь, жимма тІе а дуттий, кега а дой, басар цхъана сахьтехь кхоьхкуьйту. Цул тІаьхьа, йай цІерана тІера охьа а буьллий, басар лутьту. Лутьтург кегийра хила деза, басарца нехаш, кхийолу хІума а чекх ца йалийта. И басар довха а долуш, цу чу батийна тІерган маша буьллу. Басаран мутт машина тІехула хила деза. Басар кхоччуш хилла даллалц и цу чохь буьту, маша херца а хоьрцуш. Цхъа-волчо цхъа-ши буьйса а йоккхуьйту. Басар таьІна, сирла йа беса дезаре хьаьжжина, хуьлуш бу и лаам. Басарна кечдинчу муттанах туьха, къонца а туху, чІагІонна а, басар дІаэйт а, бос цхъатерра хилийта а. Басарх боьлла, бос кхоччуш эцна баьлла аьлла хетахь, и маша схьа а оьций, мелачу хих а боккхий, малхе бакъабала шерачу метте охьа а буьллий, бакъаболуьйту.

(ТІаьхье хир ю)

Гочдарш

ДУГРИЧИЛОВ Мургуз

ТӀаьххӀарлера гӀазот

1877 шарах лаьцна дийцар

Ш-гӀа корта

(ЙӀуьхь йеша «Орга» №3 2021 шо)

Гунибан гӀопехь кхиэташо. Полковникан Войно-Оранскийн омра. Наиб Хуршилов Мохьмад доьзална тӀаьхьа Магаре вобду.

Гунибан гӀопан комендантана, полковникна Войно-Оранскийна дуьненахь уггаре дукхадезарг тӀеман низам, Воронцовн лармеш чуьра чагӀар, Монтескъен кхолларалла а йара. Низам лардарехь цунна гора шен Ӏер-дахаран аьтто, карьера йарехь кхиам цахиларан гӀайгӀанечу ойланех иза цхьана ханна паргӀатвоккхура чагӀаро, ткьа Монтескъес цунна гӀо дора, мукьачу хенахь кьамелаш деш, шен кхетаман кӀоргалла гайта. Зударий дукхабезаш волу иза, цаьрца хан йаккха йишйоцчу хьелашкахь велахь а, эскаран гӀуллакх дӀахьочу шен дахарехь а цаьрца гӀиллакх лелоран кеп ларйеш, схьавогӀура, ша-шена бӀарлагӀанашкахь суртхӀитточу зударшна хьалха ша волуш санна.

Ша деш долу муьлхха а гӀуллакх доллучу тӀехь леррина дӀадахьаран кеп хӀоттор дара полковникан амалехь. Амма, цхьана доккхачу маьӀнехь гӀуллакх хьалхахӀоьттича, даима озалора, воха а вухий, шел лакхарчу хьаькамашна тӀехьа лечкьаш, муьлхха а церан тӀедиллар, цхьа а дуьхьа-лойоцуш, кхочуш а дора.

Амма тахана Войно-Оранский билггал кхеташ вацара хӀоьттинчу хьо-лах. Гунибан гӀопехь, цуьнан кабинет чохь, ножан йехачу стоьла хьалха хевшина Ӏара гарнизонера эпсарш а, наиб Хуршилов Мохьмад а.

– Господаш, – гӀиллакхаш хӀитторан кеп лерина лелочу стеган кепара аз ойуш, дӀадоладо цо, – билггал, шуна хезна хир ду таханлерчу хиламех дерг. ХӀетте а, сан шу вошахтоха дийзира, царах доьзна цхьадерш шуна ма-дарра довзийта а, вай куьйгалладечу округера, иштта областера а политикин хьал дийца.

Войно-Оранскийс йеха мӀара йолу цӀазапӀелг йоьзан горгалин чӀагарх чекхбоккху, тӀаккха, миндар-гӀанта тӀехь дӀа а тевжаш, цхьанаэшшарехь бекабо и.

ГӀазанча чувогӀу.

– МогӀарера салти Сысоев схьавалаве! – стенна делахь а, ши бӀаьрг а хьаббеш, омра до полковнико.

Парталчу боларехь чувогӀу Сысоев.

– Могашалла хуьлда, хьан оьздалла! – гай чу а озийна, маршалла хотту цо куьйгалле садукьлучун озаца.

– Дийцал, салти, хӀун хиллера тӀай тӀехь! – олу цуьнга Войно-Оранскийс.

Сысоевс, бета тӀе буй буьллуш, йовхарш а тухий, ши бӀаьрг тхов тӀе хьалаберзабо.

– Иштта, тхешан гӀаролхойн гӀуллакхаш дӀахьош дара тхо. Тедиллина ма-хиллара. Со бутки чохь хиьна йара.

Топ цӀанйеш. Коре дӀахьаьжча – церан ахархой бу богӀуш. Стоьмаш бохьуш, иштта ма-дарра. Циггахь ас омра дира цаьрга. Тедиллина ма-хиллара. Схьагайта, эли, документ. Ткьа цу тӀехь мухӀар дац. Схьагайта, эли, хӀун йу ворданахь. Иза – цаьрга герз а, карзахалла кхуллу хӀума а гӀаттамхошна тӀе дӀа ца йахьийта. Иштта, господин поручик а тӀекхий, цаьрца девне вели. Ахархоша жимма дуьхьало йира. Кхузахь ворда а церан – харций. Кьоначу ахархочо гӀап-аьлла муцӀарх буй туьйхи цуьнан оьздаллина, тӀаккха цунна тӀехии, – Сысоевс буйна туйнаш туху, поручикна буй муха туьйхира гойту, – ткьа ханна воккхаверг – суна йетта волало. Эццехь вежарий а тӀекхий. Оцу хьолехь Ивана герз кхобсси. Тедиллина ма-хиллара. Ткьа цуьнан оьздалло, туземец велла шена магиннехь, иштта со кхуза хьажий. Ша мукьаваьлча – куьйгалле дуйцур ду, бохура. Хьобга, хууш ма-хиллара, хьан оьздалла. И ду-кха.

Войно-Оранский хьалагӀотту. Стоьлана гуотосий, эпсаршка хотту:

– МогӀарерчу Сысоевга хаттарш хир дуй?

Сысоевна тӀера шен даккхий, йаьржа бӀаьргаш тӀера ца дохуш йаш волчу округан наiba Хуршилов Мохьмада, вуса а лой, хотту:

– Герз карийн?

– Карране а ца карий!

– Ткьа законо дихкина кехаташ?

– Билггал ала хаац суна. Со хьалххе гӀопе вахара.

– Хьо йуххехь а волуш, уьш цаьргахь лехирий? – тӀаьхьакхиа гӀерта наib.

– Со волуш, билггал, иштта дара, – Сысоев вольна.

– Хьо цигахь волуш хӀумма а карийн?

– Ц-ца карий.

– Ахархой лета хӀунда буьйлира, йан ца мега цхьа а хӀума шаш йохьуш ца хилча? Аьшпаш-м ца буьтту ахь?

– Далла хьалха хӀоьттича санна, – ишарца жӀара туху Сысоевс, вольна, эпсаршка а хьобжуш.

– Ас ца хобтту хьобга, ахархоша дуьхьало мича бахьанина йира. Поручик хиллий-те шен декхарш тӀехдаьхна?

Вист ца хуьлуш а Ийна, Хуршиловс тӀетуху:

– Дийцал ахь, ма кхиэра, поручик ван ма вац!

– И муха ду? – Сысоевс ишарца жӀара туху, – эхартахь кьинхетам хуьлда цунах.

Кхузахь йукьавулу собарца церан кьамеле ладугӀуш йаш волу Войно-Оранский:

– Господин Хуршилов, ца оьшурш хобттуш, эрна хан йойур йац вай.

Нагахь кхин цхъаннен а могIарерчу Сысоевга кхин хаттарш дацахь, ас иза давохуьйту.

– И кIезиг хIуманаш, господин полковник, тоьшаллаш ду. Мел доккха зулам долу вайн эпсарийн куралла а, сонталла а гайтарех, – дуюьхало йо найба.

– ДIавало, – мукъа вуьту Сысоев Войно-Оранскийс, цунна тIаьхьа чоьгIа неI а тухий, дераллехь, хIор дош къастош олуш, Хуршиловна тIевоьрзу:

– Куралла а, сонталла а, эскарехь гIуллакхдаран декхарш а, уставан тIедахкарш а вовшехкъасто ца хаьа хьуна? Ас йуха а дагадоуьйту хьуна: карзахаллаш цахилийтаран Iалашонца тIеман дерриге дакъошкахь тIедахкарш а, омранаш а ду, гIашлойн некъашкахула, новкъахула, тIеш тIехула массо кепара дуюьхалойиэ лаьмнашкарчу кIошташка герзаш, ахча, прокламацеш кхачарна.

Войно-Оранскийс, гIутакх чуюра омран кехат схьаоьций, и найбе дIакховдадо:

– ХIан, деша!

– Соьгахь долуш ду и документаш, – резавоцуш, бур-бур до Хуршиловс.

– ХIетте а, дIаэца! Кхин цкъа а деша, дагахь а латтаде, да-гахь а латта-де!

– Ас дика дагахь латтадо инарла-фельдмаршало эло Баратинскийс аьлларг: «Кавказера бахархой буьззина машаре барехь оьшуш ду, и къарийнчул тIаьхьа, мел кIезиг а, ткъе пхи шо оьшур ду маьрша дахар дIахIотто, – бохура цо, – оцу муьрехь лаьмнийн йукъараллашкахь хила ца беза гIаттам бан гIирсаш а, уьш хила бахъанаш а». Ткъа вай дийриг: бахархойн Iер-дахаран гIирсаш цахилийтар. Ткъа областехь гIаттамна бахъанаш гуттар долуш ду...

Войно-Оранский миндар-гIанта хуу. Мотт хьоькхуш гIина диллинчу мекхийн йуьхьигаш шарйой, найб йукъахвоккху:

– Къийсамаш бан бегIийла йоцу хан хаьржина ахь, найб. И тIаккхахула дийр ду вай. Ткъа хIинца бакъо ло суна къамел дан.

– Бехк ма билла, – йуха ца ваьлча ца волу Хуршилов, – цу хиламо чоьгIа чамбайина сан, цундела карзахваьлла со.

– Иштта! – аз ойуш, дIахьо шен къамел Войно-Оранскийс, – иштта, тIай тIехь дов хиллачул тIаьхьа гондахьарчу йарташкара бахархоша, конвоирийн а, тутмакхийн а бедарш тIе а йуьйхина, гIаролна харцкехаташ а гайтина, тIаккха тIай тIе а бевлла, гIаролхой байина...

И дерриге иштта хиьнера полковникна: Сысоев гIопе веанчул тIаьхьа дукха хан йалале йуххера лаьмнийн бахъаш тIехь цIерш летира. Во-ниг хилла хиларх шекваьллачу цо айкхаш дIасахьовсийра. Цара хаам беара хиллачул лаьцна. Ткъа тIаьхьо штабе хаам кхечира – Гергебилехь, Хвартикунехь, Дараде-Мурадехь, гондахьарчу кхечу йарташкахь а карзахаллаш хиларх лаьцна. Амма Войно-Оранскийс башха чот а ца йира хIоьттинчу чолхечу хьолан, кхеро Iалашонца маситтазза йаккхий тоь-

паш тлетохар тоьур ду цунна аьлла хеташ. Хетте а, цо эьсаршна хьалха кеп хИттайора чолхечу хьоло синтем байинчу, амма цуьрриг а воьхна воцчу командиран вастехь ша гайтархьама. Иштга йара цуьнан даимлера амал: дерриг тлехдестош, хлоьттина хьал тлехчолхе хилар дуьйцуш, шен куьйгаллина клел берш цу хьолах хьалхадовла некъ бан а бац бохучух тешош, шена хетарг ма-дарра ца довзуйтуш («жимма ладугГур ду вай», «кхидла дерг гур вайна»), Войно-Оранскийс царна хьалха ойура шен хьекъале зиьделларг долчу тлеман куьйгалхочун лерам, кхидла дан дезарг сихха дагадогуш, глалат ца волуш, цхьаь бен боцу нийса некъ харжа хууш ша хиларх уьш тешийтархьама.

– Гунибна тлебогучу массо а некъаш тлехь дуьхьалонаш йеш бу глаттамхой. Шайн гларолаш ду длахИттош. Хьал мелла а холчудаьлла, вай цхьана ханна зле йоцуш дисна лулара тлеман дакъошца, – полковник областан карти тле воьду, округан дозанашна тлехула цазапелг хьоккху, – вай Левашера, Хунзахера, Газгумкара а тлеман дакъойх.

Полковнико соцуьнгла йо, стратеган кьорггерчу ойланашкахь ша хилар гойтуш, тлаккха кхидла а дуьйцу:

– Де-дийне кийча хила деза вай гюпана хиндолчу тлелатарна. Хьалххе ойла а йина, дан дезарг билгал а даьккхина, бина глаттам хлара хилар гуш ду.

Эьсарш вовшашка хьуйьсу, амма цхьа а ца хутту шена хетарг ала, полковник шен кьамел дина валлалц бохуш. Войно-Оронский хлоьттинчу хьолан таллам бан волало:

– Дагестан кьарийинчу берхИтта шарахь ворхлазза хилла глаттамаш. Уьш йерриге ша-шаха кхоллалора. Амма хинца вайна дуьхьал берг хьалххе кечбина глаттам бу, иза шуьйра дласа а баьржина. Цо тесна матар йерриге а округех кхетта. Бакьду, вайн ницкъ кхечира шен хеннах хлорда тлехула Туркестанера а, лаьтга тлехула Теркан областера а боккхачу барамехь эскарш схьадало, глаттам длаболло хан мелла а йахийан, карзахбевллачийн йекъайелла тобанаш цхьаьна ца кхетийта. Сан дегай-овхо йу шу кхеташ хиларх, мел члогла чолхе хлума ду и Турцица тлом болчу муьрехь? Со дийцина вели, дехар ду хаттарш далар.

Йуьхь тлехь босбойургаш йолу кьона эьсар:

– Харцдокументаш муха каракхьачна глаттамхошна?

– Документаш Гергебилан йуьртдас йаздина, – Войно-Оранский Хуршиловна тлевоьрзу, – кхузахь аьлча, айкхаша дийцарехь, ахь длахЮттийна ву иза цу дарже. Пай схьалаьцначу талорхойн тобанан коьртехь хилларг а иза ву.

– Левашера а, Газгумкара а хезаш хлун ду? – хотту интендантан гуллакхан хьаькамо.

– Цигара хаамаш бац. Цхьа сахьт хьалха ас геланчаш бахийтина Даргински округан куьйгалхочунна полковникна Тархановна а, Газгумкан округан куьйгалхочунна полковникна Чемберна а, цаьрга гю доьхуш. Дала мукъалахь, кхана делкъале гю кхочур ду вайна, – жоп ло Войно-Оранскийс.

– Нагахь вайна гуо бахь, гергарчу хьесапехь мел гIаттамхо хир ву вай дуьхьало йан йезарг? – йуха а хоьтту йуьхь тIе босбуургаш йевллачу эпсаро хIинцца тIамца чухахкавала кийчачу тIемалочун озаца.

– Гунибан округера йарташ мел йу эр ду ас шуьга. Йаккхийнаш итт йу: ТилитIла, СогIратIла, Чох, Ругуджа, ГадагIла, Корода... И терахь хIор йуьртара божарийн бараман йуккьерчу терахьца цхьаьнатохал...

– Уьш-м эзарнаш ма хуьлу, – чоIоIа шабарш до интенданто.

– ХIаьа, дера хуьлу, – ши куьг дIасатосу Войно-Оранскийс. Амма иза синтемехь ву дагца, хIунда аьлча иза тешна ву и эзарнаш, кара хьокхий а, вабанаш а эцна, арабевлла гIаттамхой шайгахьара цхьа а кхерам болуш цахиларх, йеккьа цхьана ГIазгIумкахь ма ду бархI эзар салтех эскар.

– Кхин хир дуй хаттарш?

– Дац.

– Дерригенах кхетта!

– ХIета, господин Хуршилов, тхо хьобга ладоьгIна ду-кха, – мекара олу Войно-Оранскийс.

– ХIинцца ас дийца деза? – воьхна вегаво наиб.

Цуьнан моччагIалш тIедевлла, месала Iаьржа маж йаьлла йуьхь йа-хйелира, беснеш чуийгира, цо чуозийча санна, тIома хьийзачу куьйранан суьртехь дIасадаьржина цIоцкьамаш ойланийн буламехь хьалаайде-лира, хьаж тIера чкьор чебаршка дохуйтуш.

Войно-Оранский цуьнан бIаьргаш чу хьобжу, царна чуьра Iаьржаллех дIаййна йоIбаьргаш ган гIерташ, ондачу озаца хоьтту:

– Меттигера бахархойн дог-ойла хууш хиларна жопаллехь волчу ахь, хIинцца хIун эр дара?

– Соьга жоп далалур дац хIораннан а дог-ойланах, – воьхна-а олу наи-бо.

– Гой хьуна, – велакьежа полковник, – далалур дац! ТIаккха, хьуна хIунда хета, со хIор эпсарх а, салтичух а жоп дала декхарийлахь!

– Хьобгахь – эскар ду, ткьа соьгахь – тIехь урхалла ца дало адамийн тоба.

– Господин Хуршилов, – собарх воьхначу Войно-Оранскийн аз дут-кьало, – областехь тIеман – халкьан урхалла кхоьल्लीна ду хьуна, тоба шена тIехь урхалла далуш хилийтархьама. Хьо тIеман округан хьаьк-ман омранаш кхочушдеш ву, ткьа хьуна муьтIахь халкь хила деза, стох-ка дуьйна коьрткомандуйущин омра хьуна довзийтина хилча муххале а. Турцера хаамаш ламанхошна йуккьехь дIасабаржорна дуьхьал админи-страцин болх дIахIотто беза ма аьллера цо.

– Ас хIинцца муха берзор бу бахархой сайн куьйгаллина кIел? Со пай-хамар ма вац! – дуьхьалойо цу хаттарша гатте хьовзийначу наибо.

– ХIаьа ткьа! Пайхамар хьо вац, – Iоттаре тIетов полковник, – пайха-марш бу хьуна, хьан кIеда амал хиларна, бахархойн дегнаш чу Iедална дуьхьалбовлар а, динан мостагIалла а даржош берш. Ас буьйцуьрш бу имам Шемалан вевзаш волчу кIентан ГIеза-Махьмин эмиссараш.

– Кхузткьа шарахь халкьан кхетае диллинарг дIадаккхалой хьажа

Хета, – кър цало Хуршилов, – имам Шемала царна делларг д’адабккхина халкъера вайн Едало: маршо, Далла хьалха массо а цхъатерра хилар. Шемала д’адабккхина долу элийн Едал а ч’аг’адина вай кхузахь, ткъа и ца хиллачохь – нуьцкъаша кочадоьल्लीна.

– Хьо, хьоме Мохьмад, йоза-дешарна башха к’орге хьайн цахиларна, цунах кхетар вац. И бахъанехь, ас бехк ца буьллу хьуна, иштта карзахе ойланаш хьан хиларна. Цхъана хьекъалечу французо т’еч’аг’адина: шашь эшийначу паччахъашна церан г’антгий, тажжий йухад’алуш хиллачу мехкашд’алецархойн догдикалла хестайо историкаша. И иштта хила дешаш хиларх х’окху дешнашца кхетадо цо: карайерзийначу пачхьалкхе бохуйтуш болу губернаторш цкъацкъа ларош ца хуьлу шайн керлачу мехкийн бахархошца, ткъа паччахь – оцу губернаторца ца ларош. Оцу пачхьалкхашкара муьлхха а карзахалла йукъарчу бохаме йорзур йу, цхъанхьа болу Юттабаккхам кхечунна т’елаткъам беш хир бу. Иштта кхечу кепара а: нагахь тоьллачу монархо законехь волчу паччахъна цуьнан г’антгий, тажжий йухадерзадахь, т’аккха цунах бартахо хир ву, цо шен г’оранца цуьнан ницкъ ч’аг’абийр бу... Со ца г’ерта х’окху сахъта цо вуьйцург хьох ван, амма и алар ахь хьайн кхетаде диллар хьуна пайдехь хир ду бохучух хьо кхета г’ерта.

– Суна цхъаь хаьа, – дегабааме бур-бур до Хуршиловс, – маршо, хуьлийла иза даа йалта доцуш, маршо йоцуш дуучу дуьненал Южалла мерза йу ламанхочунна. Суна хетарг – Георгиевски т’ай т’амца д’алаца деза.

– И дан йиш йац, – сацам боллуш д’ахъедо Войно-Оранскийс, – тахана х’ор а салти мехала ву вайна, ткъа Георгиевски т’ай к’езигчу мехах схьадаккхалур дац вайга. Дагадог’ий хьуна: «И тайпа кхин а цхъа толам баккхяхь, со эшна ву?». Тахана хан ца кхъачна Пирран триумфан. Г’аттамхоша т’ай х’илланца д’алаьцна. Зайл схъабаккха зайл оьшу. Вай а девр дац, цхъа х’илла ца лелийча.

– Хета, милици вовшахтоха еза. Х’инца а г’овтгаза йолчу йарташкара х’окху шарахь милицин декхарш кхочушдаза болчийн ц’ерш д’айазийр йу ас, – шен ойла йовзуйту наибо.

– Хьо ала г’ертарг, – ойлане боху полковнико, – божарийн мобилизаци а йина, йисинчу йарташкахь г’аттамаш хилийтар вайга сацалур ду бохург-м дац?

Хуршиловс корта т’а’або.

– Дика х’ума ду и-м, наиб, дика... И эскар вовшахтоьхча, т’ай схьадаккха т’елата деза бохург кхочушдан аьтто хир ма бу хьан.

– Шайчарна т’е герз тухур дац оцу эскар, – дуьхьалойо Хуршиловс, – нагахь шайна ультиматум ца х’оттайахь, уьш реза ца хилахь, хиндерг а довзуйтуш.

– И х’ун ультиматум хир йу? – самойо Войно-Оранскийс.

– Ишттаниг мукъане а: нагахь и кхочуш ца дахь, дерриге а йукъараллин оханан латтанаш цаьргара схъа а даьхна, т’еман дуьхьалонан г’ишлош йарна д’алур ду.

Войно-Оранский кхета, иза – т’ехдика операци хир йу, иштта иза кхе-

та, и дагайеанарг иза ша вац, ткъа, эпсарш хезаш а болуш, наибна дагайеана. Хуршиловн и кхиам лахбан сацам бо цо.

– Дика дагадеана, наиб, дика ду. Амма хъан хИлланан кхиам хир бу бохучух шек ву со. Ахь бохург шен дуккха а кхачамбацарш долуш ду... Ас гЮ дийр ду хъуна цу тЕхь дика кечам бан, оьшу хъехамаш а бийр бу, ткъа хИнца, – Войно-Оранский вукхарна тЕе воьрзу, – кхин ца сецадо шу ас, господаш эпсарш. Со тешна Иийр ву, шух хЮоранна а дан дезарг хууш хиларх. Наиб, хьо чохь саца.

Эпсарш хъалагЮтту. Ганташ дАа а нисдой, Юдика а йой, дАабоьлху.

Войно-Оранскийс, шкаф чъура чагАран шиша а, кедаш а схъаоьций, дАсадутту. Тлаккха, къурд а бой, чам кхетта, балдаш цЮубдо.

– Ма-дарра аьлча, Мохъмад, со ирхкхиссавалийтира ахь. Амма со оьгАзвахна Iаш вац, хЮнда аьлча къовсуш хазахеташ ма ву со. Суна хетарехь, ши адам дерригенна тЕхь цхъабарт болуш хуьлийла дац. Баккъал а, амалш а, дуьнене хъежамаш а кхоллабаларехь цхъатерра хъелаш хила деза цу шиннан, цхъанакепара хетарг дуьззина цхъаьнадогЮуш хилийтарехь. Ткъа ишттаниг хуьлийла дац шалабинчарна йуккъехь а. Къовсам-бакъдерг кхолладаларан хъелаш дац, ткъа шина кепара бакъдерг довзийтаран аьтто бу.

– Шина кепара бакъдерг хила йиш йу ткъа? – велар оьккху Хуршиловн.

– Уьш мел дукха ду, сан хьомениг, дуьненахь адамаш долччул. ХИнца со а ву хъан бакъдерг хаа лууш. Поручико тАй тЕхь лелийнарг нийса ца хета хъуна. Карзахаллаш кхуллурш бакъбан хьо гЮертар-м дац и? – Войно-Оранскийс ишарца чагАр дАамала олу Хуршиловга.

– ХАаь, – наиб, къурд а бой, бат а чАачкъайой, кад дАатотту.

– Дийцахъа, хЮнда?

– Ахархочо и нийса дина, тАаьхъалонан ойла ша ца йинехь а. Суна хетарехь, адам даим а бакъду, нагахь иза шен къонахаллин гЮьнца бакълеран синхаамо лелош делахь.

– И иштта делахь, – къовсало Войно-Оранский, – поручик а лара ма вогЮу бакъ. Иза а ма хилла ша бакъ хиларан синхаамо лелош.

– Ас йуьйцург стеган шен къонахалла йу, – корта ластабо Хуршиловс, – хууш дац, хЮн дийр дара поручико, цу тАй тЕхь иза ша цхъаь бен ца хиллехь. Башха йоккха стогалла а ма ца оьшу, шеца салтийн взвод а йолуш, шайгахь герз доцу нах хАаллакбан... Вай тидаме эца йеза къоман амал. Ламанхочунна хуур ду, муьлхха а Iедалан лерам бан, и лардан, нагахь санна цо цуьнан а лерам бахь.

Войно-Оранский хъалагЮтту, и къамел чекхдаьллий хоуьйтуш.

– Господин Хуршилов, хъуна хеташ дерш, уьш мел чулацаме делахь а, хЮьттинчу хьолахь вайна гЮ дийр долуш дац. Цундела гЮуллакхах лаьцна дийца вайша.

– Дийца дера, – резахуьлу кАадвелла наиб.

– Хъан да халкъо лоруш стаг ву. Иштта дуй и?

Хуршилов вегаво, тлаккха, вист ца хуьлуш, корта тАабо: – Наибех

цхьакIезиг бен боцхех ма ву иза? Хьо цунна тIекхьачча хIун дара-те? ХIокху сахьта карзахбевллачаьрга герз цуьнга охьадиллийталур дара аьлла, хета суна. ТIаккха вай хIокху гIурга йукъара довлалур дара.

– Ас цуьнан оила йинера, господин полковник, – наибан аз дегадо. – Амма и эрна ду. Хьуна ца вевза сан да. Нагахь согIратIлахой кхана гIовттий – дада церан хьалхарчу могоIаршкахь хир ву.

– Цуьнца кьамел дан хьаьжча, хIун дара-те, – йуха ца волу полковник, – гIаттамхошна бегIийла болччу агIорхьа машар бийр бара вай. Судана хьалха и карзахаллаш кхоьллинарш бен хIуьттур бац, алахьа цуьнга.

– Эрна ду. Дас ладугIур дац соьга. Со хIокху балха а вайитина цо, уггар хьалха халкъан гIуллакхе хьожур ву аьлла, соьгара дош а даьккхина.

– Хаза-м ду хIара, наиб, хаза-м, – хIумма а диканиг ца хьобхучу велакъажарехь олу полковнико, кедаш а дузуш. – ХIинцалц и ца дуьйцуш хIунда Iара хьо? Со цец-м вер вац, нагахь сайна хьо кхана хIокху гIопан пенал арахьа гича.

– Халкъана гIуллакхдар, господин полковник, цо галдаьлларг лелийча а, магийта деза бохург дац. Сан декхар – оила ца йеш йоккхучу гIулчах и лардар ду, и ас кхочуш а дийр ду-кха даима цIеначу даггара, – дегабаам бина жоп ло Хуршиловс.

Войно-Оранскийс даккхий синош дохуш, Хуршиловн бIаьргаш чу а хьобжуш, хотту:

– ХIета, ас хьайга бохург кхочушдалур дац аьлла хета хьуна?

– ХIаь, халахеташ делахь а, – дIа а воьрзуш, жоп ло наибо.

– ХIинца кхо сахьт дала цхьа чийрик бен ца йисна. Ахь боху нах дIайазбан мел хан оьшу хьуна? – хаа лаьа полковникна, дашочу сахьта тIе а хьобжуш.

– Уьш ас дIайазбина цIахь, Магарехь. Цхьана-шина сахьтехь ас и кехаташ схьадохьу.

– Иштта делахь, ас хIинца ультиматумца геланча дIахьажаво СогIратIла. Сатасале милицин тоба вовшахтаха йеза вай.

Наибан можа чалба тIехьарчийна месала куй туьллий, деха тур куьйга сецош, кабинет чуьра араволу Хуршилов.

Оцу хенахь гIопара араволу Войно-Оранскийн омра эчна воьду геланча а.

Тхан интервью

АБДУЛАЕВ Леча

ДАЙН ИЭСАН КХАЙКХАМ...

**Йа хъан махкахь мохътоьххана декачу
илин ден бу хъан мохк**

– И. Бродскис, шега интервью ло аьлча, ша во-
вза а, шеца къамелдан а лаахь, шен стихаш йеша
аьлла-кх... Хьобца долу муьлхха къамел пайдехь а,
оьшуш а хиларна, цхьацца хаттарш дан лаьа тху-
на...цхьаболчу дешархоша. Кхолларалла художни-
кан биографи лору, ахь муха бийр бара цуьнан къа-
стам? ... Поэташ дукха догцена нах хета-кх, шайн
чохьбара дуйне гайтарехь ...

– Муьлхха нах а санна, поэташ а тайп-тайпана хир бу. Делахь а, по-
эташ бохучохь вайна дагахь верг муьлххачу заманахь а, муьлххачу къо-
мах а цхьа нагахь волу стаг велахь, ахь царехь бохург нийса ду: поэташ
боккбал а догцена, цуьнца цхьаьна дог чIогIа нах а бу. И дегнаш шайн
цIеналлица чIогIа а дацахьбара, церан уьш поэташ хила кхиале дукха
хьалхехь лелхар дара, муьлххачу заманахь детталуш хиллехь а.

Художникан биографи цуьнан кхолларалла йу бохург а нийса хета,
вай вуйцург боккбал а волу художник велахь. Цхьабакъду, боккбал а
волчу художникан биографи «вина, воккхахилла, балха вахна, доьзал
кхоьллина, ваьхна, къанвелла, кхелхина» бохучу могIано кхачош йац.
Боккбал а волу художник, дуйнен чу мацца вагIахь а, шен къоман хен-
нара хуьлу, ткъа цхьаверг цул воккха а. Боккбал а волчу художникан
синкхетаман, генийн тIегIанара иэс дуйцу ас. И иэс цуьнан шен цхьа-
на дахарехь зиьделлачух хуьлий ца Iа. Ма-дарра аьлча, сан кхетамехь
бакъволчу художникан биографи бIешераш чулоцуш хуьлу. Бакъволчу
художникан, боху вай, йуха а – бакъволчу художникан...

– И бакъверг шен заманахь къаьсташ хуьлий?

– И къастар стеган, художникан кхолламах, Дала (СТ) йаздинчух до-
зуш ду аьлла, хета суна. Хийла бакъволу художник цхьа а лар йоцуш
вайна хир ву кху лаьттахь. Иза къоман кхолламах а дозу... Нийсса жоп
дала дукха чолхе хIумнаш ду уьш.

– Таханлерчу, масала, вайн литературехь цу боккбал а бохучу кхетамна, тегана герга ду аьлла, хьайна билгалдолучух эр дарий ахь?

– Таханлерачу вайн литературан сурт суна цуьнан, цу литературан, цхьа мур чекх а баьлла, важа болабала гертарца го. Цхьа мур аьлча а, рогера мур. Советан Iедал тIедале а цхьа некъ бина вайн матто. Амма хIетахь кхоьллинарг, йаздинарг, вайх дозучу а, ца дозучу а бахьнашца, дукхахдерг хIаллакьхилла. Цхьа кIеззиг назманаш йоцург, цунах вайн Iалашделла хIума дац. Цул тIаьхьа беьнарг цхьа мур бу. Цуьнан тоьлла векалш а вайна, кIеззигчу нахана, бевзаш бу – изза МамакаевгIар а, кхин масех цIе а. ДIадаханчу бIешеран 80-чу шерашкахь дуьйна, советан Iедало хIиттийнчу гурашкара йаьлла, шен керла некъ бан герташ, лехамашкахь йу аьлла, хета суна, вайн литература. Бексултановн, Ахмадовн проза а, Бисултановн поэзи а, кхин а масех масал а дало мегар ду цунна. Жимма хьалхо хиллачу чкьурах волу Кибиев Мусбекан поэзи а хьахо лаьа суна кхузахь. Мусбек хазнеха санна воккха прозаик хир волуш а вара, соьга хьаттича. Йуха а кхоллам бохучунна тIе догIу-кх и.

– «Заманца дог деьча, син кхардам бу хьо, Заманца ца веьча, - жугIаргийн белам...» Иштта цхьа моголанаш ду-кх хьан... ХIокху заманах хIун эр дара ахь, хIокху заманан гIиллакхех а, царах хьуна ца товшдерг а хIун ду? ХIокху заманахь «дийна» хила стен гIо до хьуна?

– Зама кхин бехке а ца хета суна цхьана а хIуман тIехь. Зама шен гуттар а хиллачу гIиллакхехь йисна. Дуьне а ду ша гуттар а хилларг. Бакьду, дуьне адамо шен Iаткъамашца гIеххьа гIелдина, тиш а дина тахна... Цу адаман гIиллакхаш дуй, хаьа суна, ахь хоьттург. Царах дерг аьлча, уьш боккбал а галдевлла. ДIакхелхинчу чкьурашца дуьстича, тахна дехачу адамийн дегнашкара серло дIайаьлча санна хета. Октавио Паса маллара, тахна массо хIуманах веьч хилла, адамах шех а тIехь. Адамаш шаш а тIехь хуьйцуш а, духкуш а ду. Ша цхьанна вокка йа эца цаэшнарг (!) гIеххьа дегбааме а волуш. Культурох шоу хуьлуш лаьтта. Шоу бохучохь хьалхадолуш дерг гуттар а бизнес, дуьненан сай, пайдий бу.

Тахана адамийн йерриг а хьогалла оьшуш-гIондолчуьнгахьий, дуьсудолчуьнгахьий йаьлла. Жимчунна, жималла, цуьнца цхьаьна дегIан гIора а, дуьненан синкьерамаш а оьшуш гIур буй, ца хаьа; воккхачун дерриг а дуьсург хиларан ойла йац. Дерриг а гуттар а цхьанаэшшарехь лаьттар долуш санна ву дукхахверг. БIаьргаш сиха ду, дегнаш – парталдевлла, тхьийсина.

Суна «дийна» хила стен гIодо бохуш, хоьтту ахь... Вуй техьа со иштта «дийна»? Велахь, цуьнан цхьа бахьана ду-кх: тахана адамаша кьуьйсу хIумнаш суна цаьшар. Син паника йац сан, массара а массо хIума дIаса а дадийна, дуьненан кхаж-дакьа ца кхочуш-м ца вуьсу-техьа боху кхерам,

сингаттам бац сан. Дуьненна ца вевзаш висарна а, ца кхоьру, мацваларна а, араьх висарна а ца кхоьру, эцца ас цхьацца г'овг'а йеш, вайн дуьненан ц'уьхаршна наггахь ас шайца цхьаь къуьйсу мотталахь а. Дуьненна буо-бер хилла лелар т'едоьжна дацара вайн къам, таханлерчу х'юкху дуьне-нахь вешан хан а, меттиг а йовза г'ортахьара, ала-м лиьна суна вайна массарна а йукьара долчу х'уман т'ехь. Дуьненан ц'уьхаршна, шаьшка тахана, олуш тамехь дацахь а, сискал йаийтичхьана, тоьу. Важа г'овг'а йеш волу стаг царна новкъа хуьлу. Шайга цу баййта боху, моьтту царна. Баа-м х'етте а бууьйтур бацара, бууьйтур бац бохуьйтуш, багарниг охьа ма тийсийтахьа, баьхна-кх мацах цхьамма. И ду дерриге а.

– Заманаш а, хьелаш а хийцадаларх, хийцадала йишйоцург х'ун ду?

– Хийцалун доцург а, хийцадала йиш йоцург а... Суна дукха чолхе хаттар ду и. Веза-Лекха Аллах'И Дела воцург, и тайпа х'ума суна ца хаьа. Аллах'И Дела (СТ) воцург, массо х'ума а шен цхьа билгалбаьлла х'оттам, дозанаш долуш ду. Х'оттам, дозанаш долу х'ума хийца ца луш ца дуьсу. Амма, х'уьа хилла латгахь а, адам ларо г'ерта дезаш х'ума дуй бохург ахь хетгахь, ийман ду, эр дара ас. Далла (СТ) хьалха ларлуш верг гуттар а ларлуш ву. Хьох а, сох а ларвелла Iачо, букь ма-берзийнна, шена лу-ьург до. Хьан а, сан а дуьхьа дика деш верг, вайна оьг'аза ма-ваххана, шен дика д'адаккха лууш хуьлу. Делан (СТ) дуьхьа доцург цхьа а х'ума т'аьхьало йолуш дац. Цхьаболчу нахана, Делан (СТ) дуьхьа аьлча, цу Далла (СТ) вайгара цхьа х'ума оьшу, моттало. Цунна вайгара оьшуш х'умма а дац, вайна оьшург ду Цо вайна т'едиллинарг. Вай вовшашца мел нийсо «йийр» долуш ду Шена хаарна, диканна а, вуонна а хинболу бекхам Шегахь буй-м, хоуьйту Цо. Мискьалзарратал дика а, вуо а Де-лера (СТ) бекхам боцуш дуьсург цахиларх тешна воцчу стеган ийман дуьззина дац. Цо чекхваллалц ларор долуш х'ума а дац. Ишттачу стеган букьсурт, син г'лад ч'аг'ю йолуш дац. Иза д'а а леста, схьа а леста. Цуь-нан, муьлххачу аг'ор йоьду ворда кхетча а, некь «дика» а хуьлу...

Доцца аьлча, х'уьа хилла латгахь а, шен са ларо хьажа везара стаг. И бохург схьалиста воьлча, къамел дукха дахлур ду. Иблисах, дуьненах, шен дег'ан сацкъарах Iеха ца велчаьхана, хийца ца долуьйтуш (вайна тоьхначу дозанашкахь), ша ларо дезарг х'ун ду, стагна шена хуур ду.

– Искусство х'унда оьшу аьлла хета хьуна? Цхьа къамел дагаде-ана хобтту ас, бусалба стеган ойланаш Iеса йаха таро йу искусство бохуш, дуьйцура цхьамма. Ахь х'ун эр дара?

– Iесачо Iесайохур йу. Кхузахь икусство бохург башха а дац. Iесачу ха-баро а йохур йу бусалба стеган ойланаш Iеса, Iесачу леларо а йохур йу... Iесачу искусствона Iесайоьху ойланаш Дала (СТ) бохучунна т'ейерзо ий-

манан буха гIехъ йолу искусство оьшуш йу, эр дара-кх. Iесачу духарна метта ийманца догIу духар оьшу. Синойн а ду шайн духар а, даар а. Тахана хIара дуйне, куйга керайуккьехъ Iуьллуш санна, схьагуш, дукха схьадиллина ду. Иблисан могIано Iеса мел дерг кхоьллина а, кхуллуш а, денна даржош а, вайна синошна духуш а, даош а ду. Бусалба къам, коьртаг гали а доьллина, цхьанхьа хьеха йа даьхни-керта лоллийла дац. Герзана дуйхьал герз, гIирсана дуйхьал гIирс оьшу. Вайн вешан кхерчашкахъ кхача кечбар, керташкахъ дер-дерзор дукха тесна дитна. Дуург а схьачудохьу гIаккха. ДIора хи чевнна дика ду, важа чуонна дика ду бохург а дIадаьлла, ур-атгал динбергах а асар тарделла тахана... Наха шайн «дарбанаш» леладо гIаккха...

КхидIа ца дагардо ас. Тахана санна, бусалба наха Iилма лаха, шайн культура, шайн искусство кхолла гIорта деза зама, суна хетарехъ, лаьттахъ цкъа а хилла а йац. Искусствоно бусалбачу нехан ойланаш Iесайаха тарло бохучу наха диагноз нийса хIоттайо, дарба ца доккху нийса билгал. Дарба – вешан искусство, ийман-оьздангаллин вешан мехаллаш кхоллар ду, Дала (СТ) магийнарг марздеш, хьарамдинарг къахьдеш йолу мехаллаш. Ийман дагца ду. Маха тохарх йа гIожмаш йетгарх, догIуш дац и даг чу. Ницкъбар дац Далла (СТ) дезарг. Хазачу хьехамца кхайкха Шен дине аьлла, боху, Цо (СТ) Пайхамаре (I.с.в.с.). Хаза ма-аьлла, цунах а хуьлу искусство. Дала (СТ) Шен Дош доссийна вайга, хазачу вастехъ, хазачу мукьамехъ доссийна иза. Дала (СТ) Шен сийдолчу Къурьана чохъ масал даладо, кица даладо... Ма-дарра аьлча, хазачу, говзачу, амма Iесачу дашах иблисо адам Iехочу меттехъ а, муьрехъ а доссийна ду Къурьан. Дала (СТ) Мухьаммаде (I.с.в.с.) делла Iаламат ду и, Шен Ницкъ, Сийлалла йовзуйтуш, Мусага (I.с) йелла Iаса санна, Iийсага (I.с.) делла дарбалелоран, велларг денваран похIма санна. Йуха а боху ас: дерриге а – Шен Ницкъ, Сийлалла гойтуш.

Цу доллучух а искусство а, шуйрачу мьIнехъ, культура а ца аьлла, хIун эр ду?

– Литературехъ коьрта хIун ду?

– Литературехъ коьрта ду аьлла, цхьаь хьахийча, цунах шех кхин а дукха хIумнаш тасалур ду, аьлларг цхьа маьIна долуш хилийта, уьш а дийца дезар долуш. ГIаккха вайн къамел дукха дахлур ду. Литература, сайн кхетамехъ, ша хIун йу-м, эр дара ас доцца. Литература – иза къоман характеристика йу-кх. Цу къомана шен йу-йац а ца хиьна дика амалш а, иштта цунна шен ду-дац ца хиьна вуон гIиллакхаш а билгалдохуш. И ший а агIо нийса гойтучу йаздархочунна, халкъера баркалла ца хилахъ а, Делера (СТ) йал хир йу, Дала мукь лахъ. Цу йаздархочо лобхург (оццу Октавио Паса поэзина далийна масал далор ду ас) дIайахний, карарий, йогIуйолий хенаш цхьаьнакхета меттиг йу. АллахI Дела (СТ) воцчунна хIун ду хаа

йиш йолуш хІума дац и. Амма къоман историн изсан хьогалла, йерриг дІа ца йаккхяхь а, жимма йаййан, кхин хи, хІуо кхоьллина дац. И хьогалла жимма йаййан, боху ас, и йерриг а дІайаьлла, ваьш схьадаьхкинчу йуха-даха дезар ду вай. ХІора стаг а цкъа мацца а уггар воккха академик хир волуш ву... Јожалла, цул дехьа дерг схьаделларца, довзарца, хаарца.

КхидІадерг (уггар тІехулара схьаэцна) аьлча, литература – къоман культурин бух бу, и культура хилчий бен, къам хуьлуш а доцуш. И вай дукха дийцина. Литература йоцчу халкъан мотт кханенга баккха цхьа а ницкъ бац. Ткъа, мотт дІабели – къам дІадели. Доцца аьлча, литература – къомана дерриге а ду-кх. Йздархочунна шена и хІун ду аьлла, къамел кхин дах ца до ас.

– Нохчийн литературехь хьуна товш дерг, товш доцург хІун ду? Йздархоша, поэташа стенна тІе тидам бахийта беза аьлла хета хьуна шайн кхоллараллехь?

– Сан нохчийн йздархошна, поэташна дан цхьа а хьехар дац. Массо а шадерг а шена дика хууш ву. Бакъдерг дийцича, суна лехам боцу хІума ца тов. Цхьа нагахь стаг хаало, шен цхьа лехам болуш. И лехам а, дукха хьолахь, нехан уьрда тІехь хилар а хаало. Суна иза а ца тов. Тар а, цатар а дац кхузахь коьрта, цуьнан тІаьхьало цахилар ду.

Кхин цхьана хІуман тидам хуьлу а хир бу вайн – вайн литературехь дукхадерг цхьана метгера схьаэцча санна ду. Шеран некъ бина аьлла хетгачохь йуха а хьуо-хьайн хьуо лаьттинчохь каравойтуш.

Йа цу тІехь, вайна кхин бехк буьллийла а дац, уьш дакъазаллаш йу вайн. ХІуьа дийцича а, къоман культуран зеделларг бІешерашкахь бен гуллучух тера дац. ХІокху къамелехь вай хьехийначу Октавио Паса маллара, муьлххачу а матто а, муьлххачу къомо а кхуллург оццу къоман оццу историн мІаьргонехь кхоллайала йиш йоллу поэзи йу.

Нохчийн литературехь, цхьа а шеко йоцуш, сайна товш дерг хІун ду-м, эр дара ас: иза нохчийн маттахь хилар ду-кх. Забаре даьккхина бохуш дац ас и.

Тахана вайна тІехь лаьтта киртиг вайн мотт боккъал а дІабаларан кхерам болуш хилар жимма а оила йолчу стагана гуш ду. Оцу хьолехь нохчийн маттахь дІа мел Јобтина къолам вайна йоккха мехалла йолуш бу.

– Муьлххачу а къоман мотт кхуьуш бу-кх, масала Пушкина, Лермонтовс бийцина мотт бац хІинцалера оьрсийн мотт. Вайн меттан кхиаран (нагахь и кхуьуш беллахь) хьал муха ду аьлла хета хьуна?

– И дукха лазаме хаттар ду, жоп дарбане хир доцуш. Дуьненна а хууш ма-хиллара, литература мотт кхиарца кхуьу, мотт литература кхиарца кхуьу. Шед йеттарх, цу «шустан» болар сихлуш дац. Йа вай

башха, и болар сихлахъара бохуш, лелош хIума а дац. Вай, цу декъехъ цхъана дикачу балхе дог дохуш делахъ, Дала (СТ) похIма деллачу йаздархочун болх цо шен рицкъ доккху болх бина дIахIотто беза, цуьнан хьирп (професси) – деккъа йаздар хир долуш. Ткъа тахна йаздечу хIуман цхъа а мах бац. Йа йаздинарг йаздинчух къасто хаар а дац. ТIаккха вайна хетарг хир дац вайн маттах.

Вайна хетарг аьлча, кхин цхъа хIума а дагадогIу: маса ву техъа и вай? Массо а схъагулвича а, цхъана майдана хIиттал нах ду тахана. Йуьхъан-царчу классашкахъ цхъа хийцам бан беза аьлла, къамел долиьча, вайн махкахъ иккхина йа хIинца а йирзина йаьлла а йоцу гIовгIа хезаш ду вай. Кхечу къомах болчу наха и тайпа хIума дуьйцуш хезча, чIогIа тамашийна хетар дара вайна. Ткъа тахана нохчий бу бохучара вайн меттан дукха лахара мах хедор цхъа хIумма а доцу хIума санна тIеобцу. Ткъа вайна хIун бен ву, вайн меттан, ма-дарра аьлча, вайн къоман цхъа а тIаьхьало йац боху оьрси, жуьгти, кхин муьлххачу къомах верг а йа вайн нохчо ву бохург а? Кхечу къомах волу цхъа а да дийца хIуттун воцург дийца тахана вайн бу бохурш ма дика хIуьтту!

Со ца кхета оцу балхах.

Амма со цхъана хIуманыхъ кхета, шен мотт ца оьшучу стагана, олуш тамехъ дацахъ а, баа ца эшахъ, мохк а ца оьший. Шен маттана йамарт верг къомана йамарт ву. Ткъа къам бохург – мохк бохучул а доккха ду. Мохк матто баьккхинарг бен бац цхъана къоман а.

Интервью дIайаьхьнарг – Алиева Зарина

(ТIаьхье хир йу)

«Литературин-исбаьхьаллин журнал «Орга»
кечдина ГАУ «Зорботохаран цIа» бух тIехъ.
Арадолу нохчийн маттахъ.

Журналана регистраци йина 2014 шеран 29-чу кхолламан баттахъ Нохчийн
Республикехула йолчу Зенан, хаамийн технологийн, шуьйрачу коммуникацийн
декъехъ терго латторехула йолчу Россин Федерацин федеральни Урхаллехъ.
Регистрацин хьокъехъ тоьшалла ПИ № ТУ 20-00088.
Журнал зорботоьхна ГУП «Книжни издательство»,
НР, Соьлжа-Гала, Н. Назарбаевн урам, 92.

Журнал арахоьшучун/редакцин адрес: 364024,
Нохчийн Республика, Соьлжа-Гала,
Н. А. Назарбаевн урам, 92.
Журнал зорботоха дIаделла – 30.05. 2022 шо.
Зорбанера арадаьлла де – 07.06. 2022 шо.
Тираж – 120 экзemplяp.
Заказ № _____ Бинна мах.